

Masterplan Dyslexie EINDRAPPORT

Colofon

Tekst: Jacqueline Visser i.s.m. Projectgroep Masterplan Dyslexie
Redactie: Jacqueline Visser
Vormgeving omslag: AT Design
Foto omslag: Pixebox/Bananastock

© Masterplan Dyslexie, 2006

Masterplan Dyslexie

Eindrapport

Jacqueline J.C.M. Visser (Red.)

Inhoud

1	INLEIDING	4
2	WAT HEBBEN WE BEREIKT EN HOE GAAN WE VERDER	6
2.1	De insteek van het Masterplan Dyslexie	6
2.2	Het primair onderwijs	7
2.3	Het voortgezet onderwijs	11
2.4	De lerarenopleidingen	13
2.5	Afstemming met de zorg	14
2.6	Afstemming met de ouders	16
2.7	Aanbevelingen: continuïteit als sleutelwoord	16
3	OPZET VAN HET MASTERPLAN DYSLEXIE	20
3.1	Uitgangspunten	20
3.2	Algemene doelstellingen en gevolgde strategie	20
3.3	Projectopzet	21
3.4	Projectorganisatie	23
4	IMPLEMENTATIE EN SCHOLING IN HET PRIMAIR ONDERWIJS	24
4.1	Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet	24
4.2	Dyslexiebeleid en scholingstrajecten	25
4.3	Handelen van de leraar in de klas	30
4.4	Breedtestrategie	33
5	IMPLEMENTATIE EN SCHOLING IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS	35
5.1	Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet	35
5.2	Implementatie en deskundigheidsbevordering: breedtestrategie	36
5.3	Effectieve begeleiding door de leraar in de klas	40
6	DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING OP DE LERARENOPLEIDINGEN	43
6.1	Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet	43
6.2	Dieptestrategie	44

6.3	Breedtestrategie	46
7	AFSTEMMING TUSSEN ONDERWIJS EN ZORG	48
7.1	Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet	48
7.2	Prototypes voor diagnostisch instrumentarium	49
7.3	Normering en validering nog nodig	50
8	AFSTEMMING MET DE OUDERS	51
8.1	Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet	51
8.2	Steunpunt Dyslexie	51
9	SAMENWERKING MET ANDERE PROJECTEN	54
9.1	SLOA Vrijval Dyslexie	54
9.2	Zelfevaluatiekader	55
9.3	Doorlopende leer- en zorglijnen PO-VO	56
10	BIJLAGEN	57
10.1	Projectorganisatie	57
10.2	Producten en publicaties	62
10.3	Inhoudsopgave Implementatiekoffer	69
10.4	Inhoudsbeschrijving DVD Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding?	72
10.5	Scholingen, bijeenkomsten en conferenties	73

1 INLEIDING

Bij de behandeling van de OCW-begroting 2004 zijn het amendement Balemans (RB 2004, nr. 32) en de motie Hamer (RB 2004, nr. 47) aangenomen betreffende dyslexie. Daarin werd gevraagd om:

- een brede inzet van kennis en deskundigheid in aanvulling op de reeds bereikte resultaten in de aanpak van dyslexie in het primair en het voortgezet onderwijs;
- een goede afstemming met activiteiten van het lopende dyslexiebeleid in het onderwijs, waaronder de protocollen dyslexie voor PO en VO en Dyslexpert;
- een goede afstemming tussen activiteiten van het onderwijs met activiteiten van het dyslexiebeleid in de externe zorg, die door VWS en de zorgverzekeraars worden bekostigd.

In opdracht van de Minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschap hebben KPC Groep, de projectgroep WSNS+ en het Expertisecentrum Nederlands het Masterplan Dyslexie geschreven¹. De uitvoering van het plan heeft plaatsgevonden in de jaren 2004 en 2005.

Unieke kans

In deze rapportage geven we inzage in de strategie die we in het Masterplan Dyslexie hebben gevolgd en laten we een grote diversiteit aan activiteiten de revue passeren. Wanneer we naar die diversiteit kijken, dan leidt dat in elk geval tot de conclusie dat het Masterplan Dyslexie een unieke kans is geweest om de aanwezige kennis en kunde op het gebied van leesproblemen en dyslexie te bundelen en met elkaar in verband te brengen. Die kans hebben we benut door een samenwerking tot stand te brengen tussen primair en voortgezet onderwijs, tussen het funderend onderwijs en de opleidingen, tussen scholen en ouders, tussen onderzoekers en de mensen uit de dagelijkse praktijk, tussen inhoudelijke kennis en kennis van implementatie en innovatie, en tussen een veelheid aan deskundigen, betrokkenen en instellingen. Voor de toekomst is het naar onze mening belangrijk om deze samenwerking nog veel fundamenteeler en structureler te maken, waardoor deze nog meer benut kan worden.

Dyslexie, waar hebben we het over?

Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door een hardnekkig probleem met het aanleren en het accuraat en/of vlot toepassen van het lezen en/of spellen op woordniveau.² Dit betekent dat de gesignaleerde problemen 'didactisch resistent' zijn, oftewel niet of nauwelijks afnemen ondanks systematische en taakgerichte hulp door de leraar en de remedial teacher. Een belangrijke implicatie hiervan is, dat voor de vaststelling van dyslexie niet kan worden volstaan met een eenmalige testafname. Ook moet zijn aangetoond dat na vroegtijdige onderkenning en een periode van planmatige behandeling, het automatiseringsprobleem zich blijft voordoen. In Nederland zijn overigens in opdracht van NWO in de periode 1997 – 2005 twee relatief grote cohortstudies uitgevoerd naar de kenmerken van jonge kinderen die genetisch risico

¹ Projectgroep Masterplan Dyslexie. *Masterplan Dyslexie*, 15 maart 2004, kenmerk JD1.041.0045 (PO2376).

² Van der Leij, A., Struiksma, A.J.C., Ruijsenaars, A.J.J.M., Verhoeven, L., Kleijnen, R., Henneman, K., Pasma, J., Ekkebus, M., Bos, K. van den & Paternotte, A.C. (2003). *Diagnose van Dyslexie. Brochure van de Stichting Dyslexie Nederland (herziene versie)*. Bilthoven: Stichting Dyslexie Nederland.

lopen op dyslexie. Dit vanuit het oogpunt van vroegtijdige signalering van dyslexie op basis van breinactiviteiten en taalontwikkeling. De eerste resultaten wijzen uit dat er duidelijke verschillen in breinactiviteiten en taalontwikkeling bestaan tussen kinderen met een genetisch risico op dyslexie en kinderen die dat niet hebben. Op dit moment is nog niet bekend in welke mate deze verschillen samenhangen met het daadwerkelijk hebben van dyslexie. Daarvoor loopt momenteel een aanvraag voor de nametingen voor beide cohortstudies³.

Op dit moment zijn we voor de vroegtijdige signalering van dyslexie aangewezen op het signaleren van de leesproblemen, veelal in combinatie met spellingproblemen. Daarvoor is het van belang dat binnen het onderwijs een eenduidig protocol wordt gevolgd. Voor het primair en voortgezet onderwijs zijn protocollen beschikbaar voor groep 1-4⁴, voor groep 5-8⁵, voor het speciaal basisonderwijs⁶ en voor het voortgezet onderwijs⁷. In deze protocollen wordt uitgegaan van een systematische aanpak die moet leiden tot kwaliteitsontwikkeling op drie niveaus van handelen: in de groep, op schoolniveau en op boven- en buitenschools niveau. De vier protocollen vormen de basis voor het Masterplan Dyslexie.

Voor een groot deel van de leerlingen met lees- en spellingproblemen is een vroegtijdige signalering gevolgd door gerichte interventies voldoende om hun lees- en spellingmoeilijkheden te verhelpen. Sommige leerlingen hebben ook nog in de bovenbouw van het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs ondersteuning nodig bij het technisch lezen en spellen. Dit geldt in ieder geval voor die leerlingen waarbij dyslexie is vastgesteld. Uit recent onderzoek blijkt, dat 3,6% van de leerlingen op de basisschool dyslectisch is.⁸ Voor deze kinderen is uitgebreid diagnostisch onderzoek noodzakelijk, waarna gespecialiseerde behandeling nodig zal zijn.⁹ Onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van VWS worden daarvoor Protocollen voor Diagnostiek en Behandeling ontworpen.¹⁰

³ Leij, A. van der, Wijnen, F., Jong, P. de, in samenwerking met Consortium Dutch Dyslexie Program (22 januari 2006). *Subsidieaanvraag Stichting Dyslexie Fonds*.

⁴ Wentink, H. & Verhoeven, L. (2003, vierde herziene druk). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

⁵ Wentink, H. & Verhoeven, L. (2004). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

⁶ Wouters, E. & Wentink, H. (2005). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs*. Nijmegen: Expertisecentrum Nijmegen.

⁷ Henneman, K., Kleijnen, R. & Smits, A. (2004). *Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs. Deel 1 Achtergronden, beleid en implementatie. Deel 2 Signalering, Diagnose en Begeleiding*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep/Expertisecentrum Nederlands/Werkverband Opleidingen Speciaal Onderwijs.

⁸ Blomert, L. (2002). Stand van zaken dyslexie. In: R. Reij (2003). *Rapport: Dyslexie naar een vergoedingsregeling (publicatienummer 03/144)*. Amstelveen: College voor Zorgverzekeringen.

⁹ Van der Leij, A. & Verhoeven, L. (2003). Onderkenning van leesproblemen en dyslexie. *Pedagogische Studiën*, 80, 243-256.

¹⁰ Blomert, L. (2005). *Ontwerp Protocol Diagnostiek Dyslexie & Protocol Behandeling Dyslexie. Een onderzoek in opdracht van het College voor Zorgverzekeringen*. Maastricht: Universiteit Maastricht.

2 WAT HEBBEN WE BEREIKT EN HOE GAAN WE VERDER

In dit hoofdstuk geven we per doelgroep een samenvatting van wat we hebben bereikt na bijna twee jaar Masterplan Dyslexie en formuleren we op basis daarvan conclusies. We sluiten het hoofdstuk af met een overzicht van de aanbevelingen voor de toekomst. In de daarop volgende hoofdstukken gaan we voor degenen die dat wensen, dieper in op de activiteiten en opbrengsten van het Masterplan Dyslexie.

We starten dit hoofdstuk eerst met een korte beschrijving van de gevolgde strategie.

2.1 De insteek van het Masterplan Dyslexie

De hoofddoelstelling van het Masterplan Dyslexie luidde:

Het ontwikkelen, vastleggen en implementeren van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.

De doelstelling is voor de diverse doelgroepen doorvertaald naar het werken met leerlingen met leesproblemen en dyslexie in het primair en voortgezet onderwijs, de initiële opleidingen voor primair en voortgezet onderwijs, de afstemming met de externe zorg en de afstemming met de ouders.

In de periode maart 2004 tot en met december 2005 is in het kader van het Masterplan Dyslexie gewerkt om deze doelstelling te realiseren. De vraag is natuurlijk in welke mate deze doelstelling is bereikt. Deze vraag zullen we in dit hoofdstuk trachten te beantwoorden.

De gevolgde strategie

De strategie die we hebben gevolgd om te werken aan de hoofddoelstelling valt uiteen in een dieptestrategie en een breedtestrategie:

- 1 Dieptestrategie: het *ontwikkelen en vastleggen* van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.
- 2 Breedtestrategie: het *implementeren* van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.

Dit onderscheid is van belang, omdat het Masterplan Dyslexie wel de verantwoordelijkheid kan dragen voor het opleveren van een geïntegreerde en beproefde aanpak, maar niet voor de daadwerkelijke (brede) implementatie ervan. Met andere woorden: we kunnen de randvoorwaarden leveren voor een goed dyslexiebeleid en goede begeleiding van leerlingen met leesproblemen en dyslexie, maar scholen, opleidingen en ouders bepalen uiteindelijk zelf op welke wijze zij daarmee omgaan.

De *dieptestrategie* was gericht op het ontwikkelen en vastleggen van *instrumenten* om dyslectische leerlingen te signaleren, diagnosticeren en begeleiden en van *werkwijzen* om die instrumenten te hanteren en in te bedden in de zorgstructuur van de school. Deze inbedding in de zorgstructuur van de school is van wezenlijk belang om te voorkomen dat dyslexie verwordt tot een geïsoleerd probleem. In dit stadium hebben we meteen *draagvlak* gecreëerd voor de aanpak door het inschakelen van deskundigen en praktijkbetrokkenen en door de instrumenten en werkwijzen aan te passen op basis van de ervaringen van praktijkbetrokkenen.

Vanuit hun autonomie maken scholen, opleidingen, ouders en externe instellingen uiteindelijk zelf de keuze of zij gebruik maken van de aanpak die we hebben ontwikkeld. Daarom was de *breedtestrategie* erop gericht om de aanpak zo breed mogelijk onder de aandacht te brengen, uitgaande van drie lagen: bewustwording, kennisvergroting en vaardigheden. In Nederland zijn er nog veel scholen en instellingen die het belang van het voeren van een dyslexiebeleid niet inzien. De redenen daarvoor kunnen heel divers zijn, en een belangrijke reden kan zijn het ontbreken van kennis van de dyslexieproblematiek. De eerste stap in de breedtestrategie was dan ook het *bewustmaken* van betrokkenen (scholen, instellingen en ouders) van de dyslexieproblematiek en de rol die eenieder daarin kan spelen. De tweede stap in de breedtestrategie was betrokkenen te informeren over dyslexie om zo hun *kennis* te vergroten. De derde stap was het leren van betrokkenen hoe ze adequaat kunnen omgaan met de dyslexieproblematiek en zo hun *vaardigheden* te vergroten.

Samenwerking met andere projecten

Het Masterplan Dyslexie heeft gericht aansluiting gezocht bij andere projecten. Een ervan, het SLOA Vrijvalproject Dyslexie, is qua sturing toegevoegd aan het Masterplan, zodat gerichte afstemming en uitwisseling kon plaatsvinden. Opbrengsten uit het project zijn verspreid via de breedtestrategie van het Masterplan Dyslexie.

Daarnaast is aansluiting gezocht bij twee landelijke projecten rond Zelfevaluatiekader en Doorlopende leer- en zorglijnen PO-VO om de kans op een brede verspreiding en borging voor de toekomst te vergroten. Deze samenwerking heeft geleid tot een zelfevaluatiemodule voor dyslexiebeleid en begeleiding en tot een annex Dyslexie bij de warme overdracht PO-VO en het digitaal overdrachtdossier.

2.2 Het primair onderwijs

In het primair onderwijs is tijdige signalering van leesproblemen en dyslexie door leraren cruciaal naast aanpakken voor leesproblemen en dyslexie die binnen de groep, school of samenwerkingsverband/regio uitgevoerd worden. Belangrijk is om de leraar, de school en de samenwerkingsverbanden zo goed mogelijk toe te rusten.

Het primair onderwijs had bij de start van het Masterplan Dyslexie in zoverre een voorsprong op de andere sectoren en doelgroepen dat reeds vanaf 2001 het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor de groepen 1 tot en met 4 beschikbaar is. De inspectie van het onderwijs¹¹ constateert dan ook dat 81% van de basisscholen met dyslectische leerlingen beschikt over handelingsplannen voor deze groep en dat deze leerlingen vooral hulp krijgen in de groep maar ook remedial teaching daarbuiten. Tegelijkertijd constateert de inspectie dat de kwaliteit van de handelingsplannen en van de begeleiding te wensen over laat.

Gedurende de looptijd van het Masterplan Dyslexie zijn voor het primair onderwijs nog twee protocollen beschikbaar gekomen en verspreid onder alle scholen, namelijk voor groep 5-8 (januari 2005) en voor het speciaal basisonderwijs (juni 2005).

De drie Protocollen Leesproblemen en Dyslexie samen vormden voor het Masterplan Dyslexie de basis voor de activiteiten in het primair onderwijs. In de aanpak hebben we de *samenwerkingsverbanden als aangrijpingspunt* genomen, omdat we op die manier via bestaande structuren een groot bereik konden realiseren in het primair onderwijs.

¹¹ Inspectie van het Onderwijs (2005). *Onderwijsverslag 2003/2004*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

2.2.1 Opbrengsten

In het kader van de dieptestrategie is de *integrale aanpak verder uitgewerkt* in instrumenten en werkwijzen, voor leraren, scholen, samenwerkingsverbanden en de educatieve infrastructuur.

Voor het basisonderwijs:

- zijn ter bevordering van de *implementatie van de protocollen* ontwikkeld:
 - . scholingsmap bij het Protocolen Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, te gebruiken door de educatieve infrastructuur en samenwerkingsverbanden;
 - . leeswijzer bij het protocol voor groep 5-8, bestemd voor intern begeleiders en directeuren;
 - . handleiding bij de implementatie van de dyslexiemonitor leesproblemen en dyslexie onderbouw, bestemd voor scholen;
 - . twee muurkranten bestemd voor scholen en samenwerkingsverbanden;
 - . digitale portfolio's van de 25 samenwerkingsverbanden met praktijkervaringen, implementatiestrategieën, et cetera;
 - . een training (train de trainer) Coaching van dyslectische leerlingen, bestemd voor samenwerkingsverbanden die zelf dyslexiecoaches willen opleiden;
 - . de dyslexiemonitor vanuit het SLOA Vrijvalproject;
 - . de zelfevaluatiemodule Dyslexie;
 - . de dvd Hoezo Dyslexie?!;
- voor het *handelen in de klas*:
 - . zijn draaiboeken ontwikkeld en uitgetest voor drie interventieprogramma's (Connect Klanken en Letters, Woordherkenning en Vloeiend Lezen);
 - . is de kleutersignalering in de protocollen vernieuwd;
 - . is een handzaam overzicht van bruikbare en verantwoorde aanpakken opgesteld, vanuit het SLOA Vrijvalproject.

Voor het *speciaal basisonderwijs*:

- een implementatiewijzer, met algemene tips voor de implementatie en een korte beschrijving van een leesproject (LISBO);
- een draaiboek rond LISBO/VLOT, gericht op de verbetering van de kwaliteit van voortgezet technisch lezen;
- materiaal bij Leeslijn/leesweg in kader van het SLIM-project, gericht op het verbeteren van de instructie van leraren.

Voor de *overgang van primair naar voortgezet onderwijs*:

- is een stappenplan gemaakt ten behoeve van de aanpak/afstemming in samenwerking met het project VO.

Voor de *tussenvormen tussen basisonderwijs en speciaal basisonderwijs* zijn beschikbaar:

- beschrijvingen van tussenvormen zoals vormgegeven op zeven samenwerkingsverbanden;
- een notitie Organisatorisch continuüm voor de zorgroute van leerlingen met leesproblemen en dyslexie.

Om de integrale aanpak onder de aandacht te brengen van scholen en samenwerkingsverbanden, en hun kennis en vaardigheden op dit gebied te vergroten, zijn vier strategieën gehanteerd.

Diepte-impuls

25 samenwerkingsverbanden waarin rond de 700 scholen participeren, hebben een financiële stimulans gekregen voor leesproblemen en dyslexie, op basis van door henzelf geschreven plannen van aanpak waarin de protocollen het vertrekpunt waren. Onderdelen van de geïntegreerde aanpak zijn door deze samenwerkingsverbanden uitgetoetst. Daarnaast hebben de samenwerkingsverbanden zich intensief beziggehouden met scholing en coaching van leraren rond het Protocol Leesproblemen en Dyslexie onderbouw; oriëntatie op Protocol Leesproblemen en Dyslexie groep 5 tot en met 8 en het uitwerken van een implementatie aanpak; netwerken en kwaliteitskringen voor intern begeleiders en leraren rond omgaan met leesproblemen en dyslexie in de groep/school; cursussen voor leesspecialisten; verdiepingscursussen voor leraren.

Informatieverspreiding

Alle 7.000 scholen voor primair onderwijs en alle 245 samenwerkingsverbanden hebben:

- tegelijkertijd met het protocol voor groep 5-8 de bijbehorende leeswijzer ontvangen;
- twee muurkranten ontvangen met wetenswaardigheden over de integrale aanpak.

Alle scholen voor speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs hebben:

- samen met het protocol voor het speciaal basisonderwijs de bijbehorende implementatiewijzer gekregen;
- de twee muurkranten ontvangen.

Alle 1200 deelnemers aan de conferenties en alle 245 samenwerkingsverbanden hebben de digitale implementatiekoffer en de dvd Hoezo Dyslexie?! gekregen.

In diverse tijdschriften zijn artikelen gepubliceerd over de protocollen en de geïntegreerde aanpak.

Scholingen

- de 25 samenwerkingsverbanden die een diepte-impuls hebben ontvangen, hebben diverse scholingen verzorgd voor hun eigen 700 scholen;
- voor 370 personen uit de educatieve infrastructuur en samenwerkingsverbanden zijn voorscholingen georganiseerd rond het Protocol voor groep 5-8;
- 18 sbo-scholen zijn geschoold in de verbetering van de kwaliteit van het voortgezet technisch lezen en woordenschat, gebruikmakend van netwerkvorming;
- leerkrachten van 15 sbo-scholen zijn geschoold in het SLIM-programma;
- leerkrachten van negen basisscholen zijn geschoold in de Connect interventieprogramma's;
- circa 20 inspecteurs hebben via de inspectieacademie een scholing gevolgd rond de drie protocollen voor het primair onderwijs;
- 20 medewerkers van samenwerkingsverbanden zijn geschoold als Train-de-trainer-dyslexiecoach.

Conferenties

In de periode november 2005 tot en met januari 2006 zijn zeven conferenties georganiseerd voor het primair onderwijs. Op deze wijze zijn de producten en werkwijzen van de integrale aanpak, de ervaringen uit de pilots en uit andere onderdelen van het Masterplan Dyslexie verspreid onder in totaal ruim 1.200 deelnemers uit het primair onderwijs. Daarnaast zijn workshops verzorgd op diverse door derden georganiseerde conferenties en bijeenkomsten.

2.2.2 Conclusies

- 1 We mogen concluderen dat de dieptestrategie in het primair onderwijs gerealiseerd is: er is een integrale aanpak beschikbaar, gericht op het handelen van de leerkracht en het beleid van scholen en samenwerkingsverbanden.
- 2 Deze integrale aanpak is in de breedtestrategie breed onder de aandacht gebracht van scholen en samenwerkingsverbanden en mocht zich verheugen in een grote actieve belangstelling gezien de deelname aan conferenties en scholingen.
- 3 We kunnen stellen dat in het primair onderwijs een forse slag is gemaakt ten aanzien van leesproblemen en dyslexie: de betrokken samenwerkingsverbanden, scholen en leraren beseffen het belang van tijdige signalering en zetten in op beleid.
- 4 Samenwerkingsverbanden die qua zorgstructuur goed georganiseerd zijn, bieden een duidelijke meerwaarde voor een optimale ondersteuning van kinderen met leesproblemen en dyslexie en het begeleiden daarbij van scholen en leraren met hun eigen hulpvragen.

Enige nuancering is wel op zijn plaats.

- 5 Bovenstaande geldt namelijk het sterkst in de onderbouw van het reguliere basisonderwijs. In de bovenbouw, maar vooral in het sbo en so is de aandacht voor dyslexiebeleid vanaf 2005 in opkomst. Dit komt mede doordat de protocollen voor deze sectoren sinds enkele maanden tot driekwart jaar beschikbaar zijn. Het beleid rond leesproblemen en dyslexie dient op de meeste scholen voor speciaal basisonderwijs en in het speciaal onderwijs nog goed van de grond te komen.
- 6 Een deel van de scholen en samenwerkingsverbanden heeft ten volle geïnvesteerd in dyslexiebeleid en het verbeteren van het handelen in de klas. Dat betekent dat een groot deel van de scholen deze verdiepingsslag nog moet maken.
- 7 Door tijdgebrek kunnen leraren de interventieprogramma's niet in de meest optimale frequentie uitvoeren.

Daarom is op de volgende gebieden *aandacht gewenst*:

- nazorg voor het speciaal basisonderwijs: het protocol is sinds de zomer van 2005 beschikbaar, een deel van de scholen heeft scholing en voorlichting gevolgd, de belangstelling voor de conferenties was groot, maar daadwerkelijke invoering gericht op beleid en het handelen van de leraren moet op veel scholen nog geschieden;
- diverse samenwerkingsverbanden hebben gedurende het Masterplan Dyslexie expliciet aandacht besteed aan leesproblemen en dyslexie, en hebben behoefte aan continuïteit om dyslexiebeleid te borgen;
- die borging is eveneens van belang in het basisonderwijs, waarbij de samenwerkingsverbanden een belangrijke rol kunnen spelen;
- het handelen van de leerkrachten in de klas, zowel in het basisonderwijs als in het speciaal (basis)onderwijs, en de organisatorische inbedding daarvan;
- compenserende en dispenserende maatregelen, inclusief dyslexieverklaring in de bovenbouw van het basisonderwijs;
- de overdracht van PO naar VO, waar een mooie taak is weggelegd voor gezamenlijke acties van samenwerkingsverbanden PO en VO en voor clusters van scholen voor PO en VO;
- aandacht voor protocollen in scholen met meertalige leerlingen, gericht op de bewustwording dat (allochtone) achterstandsl leerlingen ook dyslectisch kunnen zijn en

dat aandacht voor leesproblemen en dyslexie belangrijk is voor de taalontwikkeling van deze kinderen;

- scholen voor speciaal onderwijs hebben de protocollen voor het primair en voortgezet onderwijs ontvangen, maar een expliciete impuls voor implementatie door middel van netwerken of scholingsbijeenkomsten op maat is zeer gewenst.

Al deze topics draaien uiteindelijk om één en het zelfde: een *roep om continuïteit*, die door deelnemers aan conferenties op verschillende wijzen treffend werd verwoord toen hen werd gevraagd naar hun wensen: “een kenniscentrum waar je terecht kunt met ernstige gevallen”, “nieuwe informatie blijven aanbieden via conferenties en scholingen”, “deze dagen jaarlijks herhalen”, “regionale netwerken met regelmatig terugkerende bijeenkomsten”, “een praktische site met tips en uitwerkingen”.

2.3 Het voortgezet onderwijs

In december 2004, aan het eind van het eerste jaar van het Masterplan Dyslexie, is het protocol voor het voortgezet onderwijs beschikbaar gekomen en verspreid onder alle scholen voor voortgezet onderwijs. Daarmee is de beginsituatie duidelijk een andere dan in het primair onderwijs. In het voortgezet onderwijs was bij de start van het Masterplan een hele wereld te winnen, te beginnen met het geven van bekendheid aan het protocol voor voortgezet onderwijs. Dit heeft duidelijk gevolgen gehad voor de strategie die we hebben gevolgd: het bewerkstelligen van bekendheid en bewustwording stond centraal.

2.3.1 Opbrengsten

Ten behoeve van de implementatie van het protocol zijn in de *dieptestrategie* producten gemaakt, afgeleid uit het protocol.

Bewustwording:

- muurkrant voor docenten in het voortgezet onderwijs;
- stickers Dyslexie, neem er even de tijd voor;
- dyslexiekaartjes met tips voor docenten;
- borstzakkaartje Een 8 voor dyslexie als geheugensteun voor schoolleiders;
- de dvd Hoezo Dyslexie?!

Implementatie en beleid:

- een implementatieklapper voor scholen;
- aanpassing van het dyslexieprotocol voor het praktijkonderwijs;
- een stappenplan voor samenwerkingsverbanden;
- procedures voor de overdracht van PO naar VO;
- beschrijving van good practices beschikbaar via digitaal portfolio;
- de dyslexiemonitor vanuit het SLOA Vrijvalproject;
- de zelfevaluatiemodule Dyslexie.

Het handelen in de klas:

- specifieke interventies voor Engels en Nederlands in de brugklas;
- verbeterde normering van het signaleringsinstrument dyslexie;
- 12 genormeerde toetsen voor leerlingen die uitvallen op het signaleringsinstrument;
- handzaam overzicht voor dyslexie in de onderwijspraktijk.

De *breedtestrategie* concentreerde zich in eerste instantie op *bewustwording* bij docenten en management dat dyslexie niet een zaak is voor enkele specialisten in de school, maar voor iedereen in de schoolorganisatie. Daarvoor zijn twee strategieën gevolgd:

- 1 *Het actief verspreiden van informatie:*
 - door de muurkranten, stickers en borstzakkaartjes te verspreiden naar alle scholen voor voortgezet onderwijs;
 - in vakbladen voor docenten, zorgcoördinatoren en management diverse artikelen te publiceren.
- 2 *Zoeken van strategische partners, zodat via hun achterban het bereik vergroot wordt, te weten:*
 - Schoolmanagers VO;
 - Landelijk Orgaan Samenwerkingsverbanden VO.

Daarnaast is in de breedtestrategie aandacht besteed aan het vergroten van de kennis en vaardigheden van docenten en management, via:

- twee grote conferenties in december 2004 en november 2005;
- presentaties over dyslexie op vijf regionale bijeenkomsten van de landelijke vereniging SWV-VO voor coördinatoren van samenwerkingsverbanden;
- op verzoek van 13 samenwerkingsverbanden verzorgen van bijeenkomsten voor zorgcoördinatoren van aangesloten scholen;
- begeleiding van 7 scholen van voortgezet onderwijs met in totaal 14 vestigingen bij de implementatie van dyslexiebeleid;
- scholing op verzoek van scholen en samenwerkingsverbanden.

2.3.2 Conclusies

- 1 Samenvattend kunnen we ten aanzien van het voortgezet onderwijs stellen dat vooral gewerkt is aan bewustwording bij docenten en management: dat dyslexie niet alleen een zaak is voor enkele specialisten, maar voor iedereen in de schoolorganisatie. Dat bewustwording daadwerkelijk op gang is gekomen, blijkt wel uit het gegeven dat Schoolmanagers VO belangstelling heeft voor regionale bijeenkomsten voor schoolmanagers, die naar alle waarschijnlijkheid in het voorjaar van 2006 worden gehouden. Ook de belangstelling binnen samenwerkingsverbanden is hoopgevend.
- 2 Tegelijkertijd is er nog veel te winnen ten aanzien van het vergroten van kennis en vaardigheden, maar ook van bewustwording in het voortgezet onderwijs.
- 3 De daadwerkelijke implementatie van dyslexiebeleid en dyslexiebegeleiding in het voortgezet onderwijs staat nog in de kinderschoenen, hetgeen gezien de nog maar korte beschikbaarheid van het protocol niet verwonderlijk is.
- 4 Scholen voor voortgezet onderwijs zijn niet gewend om signalerings- en begeleidingsstappen inhoudelijk op de voet te volgen. De pilotscholen hebben weliswaar een traditie op het gebied van dyslexiebegeleiding, maar als het erop aankomt om alle aspecten kwalitatief te volgen, is het al gauw teveel, mede ook omdat op een aantal scholen slechts enkele schouders dit binnen de school dragen.

In het voortgezet onderwijs is daarom *aandacht gewenst* voor de volgende zaken:

- verdere bevordering van bewustwording door voorlichting te organiseren langs bestaande structuren als Schoolmanagers VO en de samenwerkingsverbanden;

- het opzetten van een goede informatievoorziening, aangezien bewustwording zal leiden tot een diversiteit aan vragen bij scholen, leraren en samenwerkingsverbanden om informatie, ondersteuning en deskundigheidsbevordering;
- een impuls voor implementatie: in het voortgezet onderwijs is de prioriteit gelegd bij bewustwording dat dyslexie de zorg van is iedereen binnen de school. De implementatie staat op de meeste scholen nog in de kinderschoenen, aangezien het schooljaar 2005-2006 het eerste schooljaar is waarin het protocol vanaf het begin beschikbaar is. Daarbij is het wenselijk deze gerichte impuls te koppelen aan beschikbare infrastructuur van samenwerkingsverbanden, grote schoolbesturen en Schoolmanagers VO en te richten op dyslexiebeleid, interventies in de klas en de inzet van compenserende maatregelen.

2.4 De lerarenopleidingen

In de bekwaamheidseisen voor de leraren zijn geen expliciete specificaties opgenomen wat betreft het omgaan met leesproblemen en dyslexie. Daar komt bij dat de opleidingen binnen de huidige wet- en regelgeving de ruimte hebben om binnen kaders eigen keuzes te maken wat betreft hun opleidingsaanbod. Het gevolg daarvan is dat de aandacht in de opleidingen voor leesproblemen en dyslexie nogal eens samenhangt met de aanwezigheid van expertise op dit gebied in de opleidingen en van de mate waarin de experts invloed hebben op het opleidingsaanbod.

In de praktijk leidt dat ertoe dat zowel in het opleidingsaanbod als in de opleidingsvraag de aandacht voor het omgaan met leesproblemen en dyslexie sterk kan verschillen.

Daarom ook dat de grootte van het draagvlak binnen de opleidingen een punt van aandacht was bij dit deelproject. De omvang van het draagvlak was bij de aanvang van het Masterplan niet duidelijk en vormde dus een afbreukrisico voor het project. Tevens bleken bij de start van het Masterplan Dyslexie de protocollen in veel opleidingen onbekend te zijn.

Vanuit deze bevindingen is de strategie bepaald voor de deskundigheidsbevordering op de lerarenopleidingen.

2.4.1 Opbrengsten

De *dieptestrategie* bevatte drie onderdelen om de integrale aanpak van dyslexie zoals die is opgenomen in de protocollen en verder is uitgewerkt in het Masterplan Dyslexie toegankelijk te maken voor de opleidingen.

- 1 Het ontwikkelen van een beoordelingskader waarmee we een toetsingskader willen bieden voor het meten van competenties van studenten in het begeleiden van leerlingen met dyslexie. In het beoordelingskader zijn kritische situaties beschreven en gekoppeld aan adequaat gedrag, waarbij tevens een link wordt gelegd met de SBL-competenties.
- 2 Pilots rond het beoordelingskader door vier Pabo's en drie Lero's, waarin zowel de bruikbaarheid van het beoordelingskader is uitgeprobeerd als instructiemateriaal is verzameld voor de verspreiding naar andere opleidingen.
- 3 DVD-rom *Hoezo leesproblemen in de lerarenopleiding?*, waarin de producten en ervaringen zijn gebundeld uit het gehele Masterplan Dyslexie en zijn toegesneden op het gebruik in de opleidingen.

Om *brede aandacht* voor dyslexie te verkrijgen in de opleidingen zijn:

- contacten gelegd met bestaande netwerken als LOPON, LOBO en ADEF;
- is een netwerk gecreëerd van contactpersonen op de opleidingen PO en VO;
- is in juni 2005 een overdrachtsbijeenkomst gehouden rond het beoordelingskader;
- zijn in de loop van 2005 drie posters verspreid op alle opleidingen;
- krijgen alle lerarenopleidingen de dvd Hoezo Dyslexie?! en twee exemplaren van de dvd-rom Hoezo Dyslexie in de lerarenopleiding?;
- zijn in november naast de al eerder genoemde zeven opleidingen, vier Pabo's en een Pabo gecombineerd met een Lero-VO gestart met een implementatietraject.

2.4.2 Conclusies

- 1 Door middel van de pilots zijn twaalf van de circa 50 opleidingen aan de slag gegaan met dyslexie in de opleiding, maar in hoeverre dat wordt doorgezet, is de vraag.
- 2 Op de werkvloer zijn mensen wel geïnformeerd, maar dat betekent niet dat de opleidingen er structureel mee aan de slag gaan. In de meeste gevallen is dat nog (te veel) afhankelijk van het enthousiasme van individuele opleiders. De aandacht voor leesproblemen en dyslexie vanuit degenen die verantwoordelijk zijn voor de structuur en inhoud van de opleidingen laat te wensen over.
- 3 De mate waarin op de pabo's leesproblemen en dyslexie onderdeel uitmaken van het curriculum en de plaats daarvan in het curriculum kan nogal verschillen en dat beeld kan worden doorgetrokken naar de algemene vakdidactische kennis over het leren lezen. In de regiegroep van het Masterplan is regelmatig de vraag gesteld hoe wenselijk het is dat de vrijheid van de opleidingen bij de invulling van het curriculum op dit gebied zo groot is. Indien we de doelstelling van het Masterplan Dyslexie willen bereiken, is basale kennis van de vakdidactiek een voorwaarde.

Het oorspronkelijke plan om een postacademische cursus op te zetten bleek niet aan te sluiten bij de realiteit dat opleidingen de problematiek van leesproblemen en dyslexie op zeer verschillende plekken in het opleidingstraject neerzetten. Daarom is voor een andere strategie gekozen, waarbij diverse activiteiten zijn voorzien in 2006 als uitloop van het Masterplan Dyslexie, te weten:

- netwerkvorming voor de in totaal 12 opleidingen die aan pilots meedoen of hebben gedaan met nog niet participerende opleidingen;
- afstemming met inhoudelijke en bestuurlijke netwerken als LOPON, LOBO en ADEF.

Daarnaast is aandacht gewenst voor de vakinhoudelijke kennis van beginnende leraren primair onderwijs. En dat betekent dat bij de implementatie ingezoomd moet worden op drie niveaus: de opleiders, het curriculum en het management van de opleiding.

2.5 Afstemming met de zorg

Binnen het traject van de onderkenning en begeleiding van kinderen met leesproblemen en dyslexie zijn twee fasen te onderscheiden. De *eerste fase* richt zich op de signalering van leesproblemen en het in gang zetten van interventies om die problemen aan te pakken. Scholen spelen hierbij een belangrijke rol en hebben als taak om achterstanden op het terrein van leesproblemen tijdig te signaleren en didactische interventies op maat in te zetten. Als sprake is van een hardnekkige achterstand op het terrein van het lezen en spellen, dan dient komt de *tweede fase* in zicht: de diagnose van dyslexie en op een daaruit voortvloeiend plan voor behandeling en eventueel facilitering. Deze laatste fase valt buiten de

verantwoordelijkheid van scholen en daarmee ook van het Ministerie van OCW. De fase van diagnose en behandeling valt onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van VWS, die daarvoor ook een project heeft uitgezet bij de Universiteit van Maastricht. De afstemming tussen de school en de externe zorg is echter ook een zaak van het onderwijs en is als zodanig onderdeel van het Masterplan Dyslexie. Immers, scholen verwijzen leerlingen naar leesklinieken of dyslexiespecialisten voor diagnose en behandeling, en die leerlingen zullen ook na die verwijzing en tijdens en na de behandeling op school zitten.

2.5.1 Opbrengsten

Ten behoeve van de afstemming met de zorg zijn binnen het Masterplan Dyslexie instrumentaria ontwikkeld voor adaptieve toetsinstrumenten die kunnen worden ingezet bij de onderkenning van leesproblemen in groep 2-8 van het funderend onderwijs. Daarbij vindt nadrukkelijk afstemming plaats met het Protocol voor Diagnostiek dat door de universiteit van Maastricht wordt ontwikkeld voor de zorgkant.

De implementatie van de instrumentaria is voorzien binnen het leerlingvolgsysteem van het Cito. Daarvoor is in september 2005 gestart met een grootschalig normeringsonderzoek alsmede met de inpassing van het instrument binnen het genoemde leerlingvolgsysteem. Om het instrument daadwerkelijk operationeel te krijgen, zal in 2006 en 2007 dit onderzoek afgerond moeten worden en inpassing in het LVS+ daadwerkelijk gerealiseerd worden.

2.5.2 Conclusies

- 1 De instrumentaria die worden ontwikkeld binnen het Masterplan Dyslexie zullen in de toekomst een belangrijke slagboomfunctie gaan vervullen naar de externe zorg. De verwachting is het gebruik van de instrumentaria een voorwaarde zal zijn voor de toelating tot de diagnostiek in de externe zorg. Daarmee zal een te grote toestroom naar de externe zorg worden voorkomen.
- 2 De verwachting is dat rond de zomer van 2006 de protocollen Diagnostiek en Behandeling vanuit de externe zorg gereed zullen komen. Daarmee is de kans groot dat met ingang van 1 januari 2007 er een vergoedingsregeling komt vanuit de zorgverzekeringen. Daardoor zullen scholen en ouders meer nog dan nu het geval is vragen stellen die betrekking hebben op de afstemming van de externe zorg.
- 3 Het punt blijft staan dat er leerlingen zullen zijn die ernstige leesproblemen hebben, maar niet worden toegelaten tot de externe zorg. Tussenvormen als leesklassen en leescentra als onderdeel van samenwerkingsverbanden voorzien wel in die behoefte, maar zijn niet overal voorhanden. Scholen en ouders zullen vragen naar oplossingen voor deze leerlingen.

Gezien deze conclusies is het *gewenst* om de instrumentaria te valideren en te normen zodat deze binnen afzienbare termijn onderdeel uitmaken van het LVS van Cito. Voor de afstemming met de externe zorg is daarnaast voor ouders en scholen behoefte aan:

- een protocollering van afspraken ten aanzien van de doorverwijzing van leerlingen met ernstige lees- en/of spellingproblemen naar professionele instanties inzake diagnostiek en behandeling van dyslexie;
- informatie over de consequentie van het gebruik van de protocollen voor diagnostiek en behandeling die in opdracht van CVZ worden ontwikkeld;
- een goede afstemming tussen de begeleiding op school, de behandeling door een externe zorginstantie (leeskliniek) en de hulp die thuis geboden wordt.

2.6 Afstemming met de ouders

2.6.1 Opbrengsten

Een goede samenwerking tussen ouders en scholen is van essentieel belang, zeker ook voor leerlingen met leesproblemen en dyslexie. Om ouders goed te informeren en te ondersteunen heeft het Masterplan Dyslexie met inzet van de vereniging Balans het Steunpunt Dyslexie voor ouders ingericht. Het steunpunt heeft zich gericht op:

- een telefonische helpdesk bemand door geschoolde medewerkers;
- de website www.steunpuntdyslexie.nl;
- publicaties voor ouders, parallel aan de protocollen po en vo;
- een powerpointpresentatie ontworpen voor ouderavonden;
- de dvd Hoezo Dyslexie?!

Aan het steunpunt is bekendheid gegeven via de reguliere kanalen van Balans en via de verspreiding van de folder 'Dyslexie, neem er even de tijd voor!' onder alle bibliotheken, huisartsen en instellingen voor jeugdzorg in Nederland. Deze folders zijn vooral bedoeld om doelgroepen die niet direct via Balans worden bereikt, toch te bereiken.

2.6.2 Conclusies

- 1 Het steunpunt dyslexie voor ouders, dat in januari 2005 operationeel is geworden, heeft inmiddels bekendheid opgebouwd. Dat blijkt uit het feit dat de website dagelijks 1400 views kent en dat de helpdesk ruim 50 telefoontjes per dag beantwoordt.
- 2 Daarmee is tevens duidelijk dat zo'n gespecialiseerd steunpunt voor ouders in een behoefte voorziet.
- 3 Via het steunpunt is een bundeling van kennis over dyslexie ontstaan, waardoor ouders op een juiste en adequate manier worden geïnformeerd en gesteund.

De huidige verworvenheden rond het steunpunt dienen vastgehouden en uitgebouwd te worden, door:

- het steunpunt te continueren onder aanvoering van de vereniging Balans om de opgebouwde kennis en expertise rond dyslexie vast te houden en versnippering te voorkomen;
- verder vergroten van de bekendheid van de website en de brochures, ook in en via scholen en samenwerkingsverbanden.

Een punt van aandacht betreft de afstemming met 5010 het centraal informatiepunt voor ouders (5010). Vanuit het Masterplan Dyslexie zijn diverse pogingen ondernomen om de samenwerking met andere ouderorganisaties tot stand te brengen, die helaas tot weinig hebben geleid. Gezien de expertise die het Steunpunt Dyslexie inmiddels heeft opgebouwd, zou het een goede zaak zijn om het steunpunt te betrekken bij dit algemene informatiepunt of minimaal dat sprake is van een goede doorverwijzing naar het steunpunt bij vragen over leesproblemen en dyslexie.

2.7 Aanbevelingen: continuïteit als sleutelwoord

In de vorige paragrafen hebben we reeds aangegeven welke punten naar onze mening aandacht verdienen in de toekomst. In deze laatste paragraaf van dit hoofdstuk vatten we deze kort samen.

Continuïteit is het kernwoord waar het in alle aanbevelingen om draait. Met het Masterplan Dyslexie hebben we de beschikbare kennis en ervaring, producten en werkwijzen gebundeld,

en gericht aangeboden aan de diverse doelgroepen in het veld. In de doelstelling van het Masterplan Dyslexie staat naast het ontwikkelen en vastleggen, ook de *implementatie* van de aanpak voor leesproblemen en dyslexie genoemd. Daadwerkelijke implementatie is niet iets wat in een of twee jaar van de grond kan komen, maar vraagt om *langdurige aandacht*. Implementatie komt niet van de grond door het opleiden van enkele specialisten in of buiten de scholen, het vraagt een *investering van en in iedereen*: de leraren, het middenmanagement, het management, besturen en samenwerkingsverbanden. En niet te vergeten goede ondersteuning voor de betreffende leerlingen en hun ouders.

De gevraagde continuïteit vraagt om een stevige investering vanuit het veld en de overheid. Voor 2006 zijn door het ministerie middelen beschikbaar gesteld om in elk geval een start te maken met die continuïteit. Scholen en samenwerkingsverbanden zullen uitgenodigd moeten worden om de zorg voor alle leerlingen, inclusief dyslexiebeleid, op de schoolontwikkelings-agenda te plaatsen en te houden. Die investering vereist inspanning op het niveau van bestuur, management en leraren.

1 *Continueren van de aandacht voor dyslexie voor samenwerkingsverbanden, scholen en leraren PO en VO*

In het Masterplan Dyslexie is veel kennis vergaard over dyslexie: beproefde aanpakken wat betreft scholing, beleid, handelen in de klas, en beproefde implementatievormen. Met name in het speciaal (basis)onderwijs, het voortgezet onderwijs en de opleidingen is nu pas de bewustwording op gang gekomen en ontstaat meer en meer vraag naar voorlichting, scholing en inhoudelijke expertise, conferenties en scholingen. Om ervoor te zorgen dat de beschikbare kennis en expertise gebundeld blijft en niet verloren gaat, zou het goed zijn om een *centraal punt* inrichten, zodat:

- a via een website de genoemde doelgroepen alle beschikbare en benodigde informatie, producten en werkwijzen, kunnen vinden en eventueel bestellen, en de antwoorden kunnen vinden op de vragen die ze hebben;
- b de genoemde doelgroepen daarop een beroep kunnen doen voor voorlichting, scholing en inhoudelijke expertise op het gebied van dyslexiebeleid en dyslexiebegeleiding, waarvoor een beroep gedaan zal worden op een pool van deskundigen;
- c de conferenties en scholingen die vanuit het Masterplan Dyslexie zijn aangeboden, herhaald en eventueel verdiept kunnen worden, afhankelijk van de vraag van de scholen en samenwerkingsverbanden;
- d gerichte acties kunnen worden ondernomen naar de diverse bestaande structuren, zoals de samenwerkingsverbanden, grote besturen, Schoolmanagers VO, om vanuit deze structuren dyslexiebeleid en dyslexiebegeleiding definitief en structureel op de kaart te zetten;
- e bevorderen van regionale samenwerking tussen scholen PO en VO, samenwerkingsverbanden PO en VO en leesklinieken/dyslexiespecialisten.

Aangezien de stand van zaken per sector verschilt, vraagt elke sector om eigen aandachtspunten:

- basisonderwijs: interventies in de groepen 3 en 4 en compenserende en dispenserende maatregelen en de dyslexieverklaring in de bovenbouw;
- borging van dyslexiebeleid in en via samenwerkingsverbanden en in de basisscholen;

- speciaal basisonderwijs: daadwerkelijke invoering gericht op beleid en het handelen van de leraren;
- impuls voor implementatie op scholen voor speciaal onderwijs door middel van voorlichting en scholing;
- de overdracht van PO naar VO;
- voortgezet onderwijs: bewustwording via bestaande structuren als Schoolmanagers VO en de samenwerkingsverbanden;
- voortgezet onderwijs: dyslexiebeleid als onderdeel van zorgbeleid en als verantwoordelijkheid voor iedereen.

2 *Continueren van de aandacht voor leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleidingen*

Het urgentiebesef op de opleidingen is pas net op gang gekomen. Na bijna twee jaar Masterplan Dyslexie ontstaat er in diverse lerarenopleidingen belangstelling voor deskundigheidsbevordering en netwerkvorming. Deze belangstelling moet vastgehouden en uitgebreid worden door:

- verwerven van draagvlak bij de directies van de Pabo's en lerarenopleidingen VO, via LOBO en ADEF, door het onderwerp maandelijks op de agenda te plaatsen en de directies inhoudelijk te informeren;
- oprichten en onderhouden van netwerken voor de lerarenopleiders die zich bezig houden met leesproblemen en dyslexie
- koppeling tussen scholen voor primair en voortgezet onderwijs als de partij die vraagt om beginnende leraren met kennis van leesproblemen en dyslexie met de lerarenopleidingen als de aanbiedende partij;
- toegankelijk maken van alle beschikbare kennis over leesproblemen en dyslexie voor studenten en opleiders, via bijvoorbeeld een digitaal kenniscentrum;
- implementatie op drie niveaus: het management van de opleidingen, de opleiders en het curriculum.

Daarbij is een *brede discussie nodig* over het curriculum van de Pabo's. Vanuit het Masterplan Dyslexie zijn we van mening dat er een minimum aan vakkennis nodig is bij beginnende leraren op het gebied van vakdidactiek lezen, leesproblemen en dyslexie, om in de basisschool op een adequate manier te kunnen werken met de beschikbare protocollen. Alleen dan is het mogelijk om de doelstelling van het Masterplan ten volle te realiseren.

3 *Continueren van het Steunpunt Dyslexie voor ouders*

Het steunpunt dyslexie is een jaar na de start al een groot succes. Deze verworvenheden dienen vastgehouden en uitgebouwd te worden, door:

- het steunpunt te continueren onder aanvoering van de vereniging Balans om de opgebouwde kennis en expertise rond dyslexie vast te houden en versnippering te voorkomen;
- het verder vergroten van de bekendheid van de website en de brochures, ook in en via scholen en samenwerkingsverbanden;
- materialen te ontwikkelen voor doelgroepen van ouders die minder makkelijk te bereiken zijn.
- via de samenwerkingsverbanden te zorgen voor een structurele benadering van ouders via andere kanalen, met als doelgroep de minder goed bereikbare ouders;

Een punt van aandacht betreft de afstemming met 5010 het centraal informatiepunt voor ouders (5010). Gezien de expertise die het Steunpunt Dyslexie inmiddels heeft opgebouwd, zou het een goede zaak zijn om het steunpunt te betrekken bij dit algemene informatiepunt of minimaal dat sprake is van een goede doorverwijzing naar het steunpunt bij vragen over leesproblemen en dyslexie.

4 Afstemming met de zorg

Veel vragen die met name ouders ons op dit moment stellen, hebben betrekking op de afstemming met de zorg: hoe krijgt mijn kind een dyslexieverklaring, wie betaalt de kosten voor diagnostiek en behandeling, welke invloed mag een leesspecialist hebben op de aanpak in de school, et cetera. Vanuit de externe zorg zal naar verwachting na de zomer duidelijkheid worden verschaft over de te volgen protocollen en de daaraan gekoppelde vergoedingen. Voor de kant van het onderwijs dienen we te zorgen voor:

- de validering, normering en implementatie van het diagnostisch instrumentarium als slagboom naar de zorg;
- een protocollering van afspraken ten aanzien van de doorverwijzing van leerlingen met ernstige lees- en/of spellingproblemen naar professionele instanties inzake diagnostiek en behandeling van dyslexie;
- informatie voor ouders en scholen over de consequentie van het gebruik van de protocollen voor diagnostiek en behandeling die in opdracht van CVZ worden ontwikkeld;
- voorzieningen voor leerlingen met ernstige leesproblemen die niet worden toegelaten tot de externe zorg, bijvoorbeeld in de vorm van bovenschoolse voorzieningen als leesklassen en leescentra.

5 Uitbreiden doelgroepen

Specifieke aandacht is gewenst voor de volgende doelgroepen:

- Achterstandsscholen met meertalige leerlingen, gericht op de bewustwording dat (allochtone) achterstandsleerlingen ook dyslectisch kunnen zijn en dat aandacht voor leesproblemen en dyslexie belangrijk is voor de taalontwikkeling van deze kinderen.
- Opleidingen voor mbo en hbo: hoe begeleiden zij hun eigen dyslectische studenten? Voor het hoger onderwijs is inmiddels een protocol ontwikkeld maar deze moet nog bekendheid krijgen in het veld en worden geïmplementeerd. Voor het mbo is zoiets nog niet beschikbaar. Het protocol voor het voortgezet onderwijs zou voor het mbo een goed startpunt kunnen zijn.
- De inspectie van het onderwijs zou in de komende jaren vanuit haar functie toezicht kunnen houden op de mate van implementatie van de protocollen voor leesproblemen en dyslexie, en veel breder voor taal en lezen in zijn algemeenheid. Daarvoor zouden alle inspecteurs op de hoogte gesteld moeten worden van de verworvenheden van het Masterplan Dyslexie en hun mogelijke rol daarbij. De ontwikkelde zelfevaluatiemodule Dyslexie is daarvoor een mooi aangrijpingspunt.

3 OPZET VAN HET MASTERPLAN DYSLEXIE

3.1 Uitgangspunten

In de brief van de Minister zijn de volgende acht uitgangspunten genoemd waarop het Masterplan Dyslexie gebaseerd is:

- 1 Inventarisatie van beschikbaarheid en wijze van verspreiding van aangepaste leermiddelen, waaronder digitale educatieve content. Ter afbakening geldt dat het hier uitsluitend de inventarisatie en verspreiding van bestaande leermiddelen betreft en niet de ontwikkeling van nieuwe aangepaste leermiddelen. Het verstrekken van hulpmiddelen die ingezet kunnen worden ten behoeve van dyslexie, zoals een laptop of daisyspeler, valt buiten de verantwoordelijkheid van OCW.
- 2 Begeleiding van dyslectici in de klas door leraren (ondersteuning van leraren met modellen en leermiddelen), onder meer met (educatieve) softwareapplicaties.
- 3 Uitvoering scholingstrajecten voor intern begeleiders (PO), remedial teachers (PO en VO), ambulante begeleiders (SBAO) en zorgcoördinatoren (VO) in netwerken.
- 4 Stimulering van expliciet schoolbeleid ten aanzien van dyslexie.
- 5 Deskundigheidsbevordering op lerarenopleidingen.
- 6 Brede implementatie van protocol VO in afstemming met protocol PO (waarbij de overdracht centraal staat).
- 7 Afstemming met zorg (onder meer interactie met pedologische instituten/ leesklinieken) en de thuissituatie (ouders). Daarbij is een goede afstemming van het instrumentarium voor signalering, diagnostiek, begeleiding en behandeling die gebruikt worden in het onderwijsveld en de zorg, van het grootste belang.
- 8 Afstemming met en informatie aan de ouders.

3.2 Algemene doelstellingen en gevolgde strategie

In het Masterplan Dyslexie zijn verschillende doelstellingen en uitgangspunten geformuleerd. Daaruit kunnen we de volgende overall hoofddoelstelling destilleren:

Het ontwikkelen, vastleggen en implementeren van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van leerlingen met leesproblemen en dyslexie in het primair en voortgezet onderwijs.

Deze doelstelling betreft:

- het werken met leerlingen met leesproblemen en dyslexie in het primair onderwijs;
- het werken met leerlingen met leesproblemen en dyslexie in het voortgezet onderwijs;
- het opleiden van toekomstige leraren (po en vo);
- het afstemmen van activiteiten tussen onderwijs en externe zorg;
- het informeren en betrekken van ouders van dyslectische leerlingen.

Om deze hoofddoelstelling te bereiken, hebben we deze opgesplitst in twee subdoelstellingen:

- 1 Dieptestrategie: het *ontwikkelen en vastleggen* van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.

- 2 Breedtestrategie: het *implementeren* van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.

Dit onderscheid is van belang, omdat we vanuit het Masterplan wel verantwoordelijkheid kunnen dragen voor het opleveren van een geïntegreerde en beproefde aanpak, maar niet voor de daadwerkelijke (brede) implementatie ervan. Immers, scholen, opleidingen, ouders en externe instellingen maken zelf de keuze of zij gebruik maken van deze aanpak. Het behoort tot de verantwoordelijkheid van het Masterplan om de aanpak goed te verspreiden ('het paard naar het water leiden'), maar de betrokkenen zelf besluiten uiteindelijk om wel of geen gebruik te maken van de aanpak ('het paard moet zelf drinken').

Dieptestrategie

Een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het PO en VO bevat instrumenten en werkwijzen. Het betreft instrumenten om dyslectische leerlingen te signaleren, diagnosticeren en begeleiden en het betreft werkwijzen om die instrumenten te hanteren en in te bedden in de zorgstructuur van de school. Deze inbedding in de zorgstructuur van de school is van wezenlijk belang om te voorkomen dat dyslexie verwordt tot een geïsoleerd probleem.

Al in het stadium van het ontwikkelen van de instrumenten en werkwijzen is het van belang draagvlak te creëren. Binnen het Masterplan Dyslexie hebben we dit gedaan door:

- het direct betrekken van deskundigen en praktijkbetrokkenen;
- het zwaar laten wegen van de ervaringen die praktijkbetrokkenen opdoen met de instrumenten en werkwijzen en het aanpassen ervan op basis van die ervaringen.

Breedtestrategie

De breedtestrategie van het Masterplan Dyslexie is gericht op drie lagen: bewustwording, kennisvergroting en vaardigheden.

1 Bewustwording

In Nederland zijn er nog veel scholen en instellingen die het belang van het voeren van een dyslexiebeleid niet inzien. Argumenten die hieraan ten grondslag liggen, kunnen verschillend van aard zijn. Een van de argumenten is dat het slechts weinig leerlingen betreft. Ook het ontbreken van kennis van de dyslexieproblematiek kan een reden zijn om geen dyslexiebeleid te voeren. De eerste stap in de breedtestrategie is dan ook het bewustmaken van betrokkenen (scholen, instellingen en ouders) van de dyslexieproblematiek.

2 Kennisvergroting

De tweede stap in de breedtestrategie is betrokkenen te informeren over dyslexie.

3 Vaardigheden

De derde stap in de breedtestrategie is het leren van betrokkenen hoe ze adequaat kunnen omgaan met de dyslexieproblematiek. Dit geldt evenzeer voor ouders als voor leerkrachten, studenten en externen. Ook het scholen van medewerkers van de educatieve infrastructuur maakt deel uit van deze doelstelling.

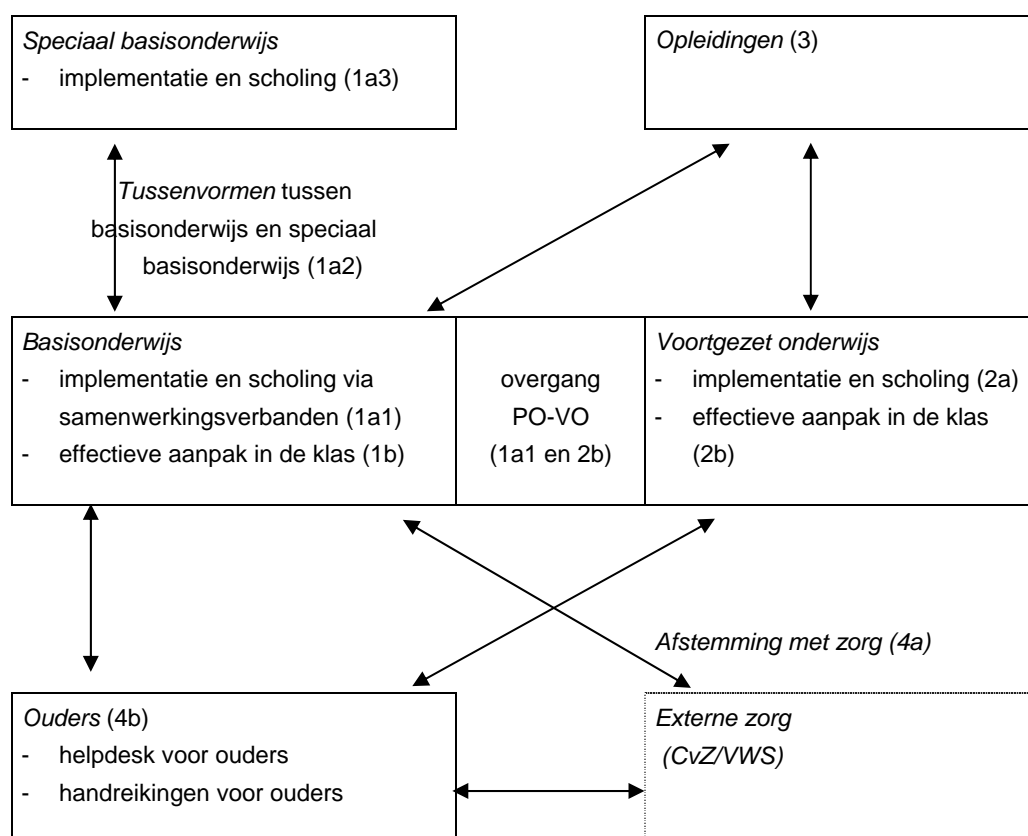
3.3 Projectopzet

Het Masterplan Dyslexie van 15 maart 2004 (JD1.04I.0045) vormde de basis voor de projectopzet. Om de samenhang te bevorderen, zijn de onderscheiden projecten iets anders

geordend, hetgeen is geaccordeerd op de regiegroepvergadering van 1 juli 2004. De uitvoering van het Masterplan heeft plaatsgevonden in vier hoofdprojecten:

- 1 Implementatie en scholing van de geïntegreerde aanpak in het Primair Onderwijs;
- 2 Implementatie en scholing van de geïntegreerde aanpak in het Voortgezet Onderwijs;
- 3 Deskundigheidsbevordering op de lerarenopleidingen;
- 4 Afstemming met onderwijs, externe zorg en thuissituatie.

Diverse hoofdprojecten zijn weer onderscheiden in deelprojecten. Onderstaand schema geeft een overzicht van de diverse projecten en deelactiviteiten in hun onderlinge verband.

De kern van het Masterplan Dyslexie wordt gevormd door de projecten in het primair en voortgezet onderwijs. Daar is een goed dyslexiebeleid van wezenlijk belang om te zorgen voor tijdige signalering, begeleiding en ondersteuning van leerlingen, eventueel doorverwijzing en voor een goede communicatie met de ouders. De protocollen zijn daarop gericht. Binnen het primair onderwijs maken we daarbij onderscheid tussen het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs, en besteden we expliciet aandacht aan de zogenaamde tussenvormen, bovenschoolse voorzieningen zoals bijvoorbeeld leesklassen, waarin kinderen met leesproblemen en dyslexie tijdelijk extra begeleiding krijgen.

De opleidingen zijn de toeleveranciers van nieuwe leraren, die nu en in de toekomst de scholen in zullen stromen. Het is van wezenlijk belang dat die nieuwe instroom van leraren

voldoende op de hoogte is van leesproblemen en dyslexie, weet heeft van de beschikbare protocollen en handelingsbekwaam is om dyslectische leerlingen te begeleiden. Het laatste hoofdproject valt uiteen in de afstemming met ouders en met de externe zorg. Om met het eerste te beginnen: het is in het belang van de kinderen met leesproblemen en dyslexie dat er een goede afstemming is tussen ouders en school. In het Masterplan Dyslexie hebben we ons gericht op een goede informatievoorziening voor de ouders zodat zij daarvoor voldoende toegerust zijn. En tot slot de afstemming met de externe zorg: leerlingen met ernstige vormen van dyslexie zullen uiteindelijk gespecialiseerde behandeling nodig hebben. Dit onderdeel valt onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van VWS, die daarvoor ook een project heeft uitgezet bij de Universiteit van Maastricht. De afstemming tussen de school en de externe zorg is echter ook een zaak van het onderwijs: scholen verwijzen leerlingen naar leesklinieken of dyslexiespecialisten voor diagnose en behandeling, en die leerlingen zullen ook na die verwijzing en tijdens en na de behandeling op school zitten. Daarom is deze afstemming onderdeel van het Masterplan Dyslexie.

SLOA-Vrijvalproject Dyslexie

Op 12 maart 2004 is subsidie toegekend aan de gezamenlijke aanvragers (Expertisecentrum Nederlands en Opleidingscentra Speciale Onderwijszorg Fontys Hogescholen) van het SLOA-Vrijvalproject Dyslexie. Belangrijk argument daarbij was dat het ingediende voorstel goed aansloot bij het Masterplan Dyslexie. Het ministerie geeft in haar brief tevens aan dat het in het belang van de totale aanpak dyslexie noodzakelijk is dit vrijvalproject onderdeel uit te laten maken van de sturing die in het Masterplan is voorzien. Hetgeen vervolgens is gebeurd. Het SLOA-Vrijvalproject heeft input geleverd voor de diverse projecten van het Masterplan Dyslexie in de vorm van de dyslexiemonitor en de inventarisatie van leermiddelen.

3.4 Projectorganisatie

Het Masterplan Dyslexie was een omvangrijk project met verschillende hoofdprojecten en deelprojecten, en met verschillende participanten. Om zorg te dragen voor een optimale onderlinge afstemming, een heldere communicatie naar buiten en een goede inhoudelijke en financiële verantwoording naar de opdrachtgever, onderscheidde we in het project:

- 1 de *projectgroep*, met daarin de algemene projectleider en de projectleiders van de diverse hoofd- en deelprojecten;
- 2 *deelprojecten* met daarin vertegenwoordigers van organisaties en instituten met deskundigheid op het gebied van dyslexie, die een actieve inhoudelijke betrokkenheid hebben met de uitvoering van de hoofd- en deelprojecten;
- 3 *regiegroep*, waarin organisaties met deskundigheid op het gebied van dyslexie, waarmee afstemming zal plaats vinden;
- 4 *projectondersteuning*, ten behoeve van de logistiek, communicatie naar buiten, kennismanagement, monitoring en projectmanagement.
- 5 *strategisch overleg*, met daarin het management van de drie hoofdaanemers van het Masterplan Dyslexie.

In de bijlage hebben we meer informatie opgenomen over de exacte invulling van de projectorganisatie.

4 IMPLEMENTATIE EN SCHOLING IN HET PRIMAIR ONDERWIJS

4.1 Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet

Uitgangspunten

Tijdige signalering van leesproblemen en dyslexie door leraren is in het primair onderwijs cruciaal, naast aanpakken voor leesproblemen en dyslexie die binnen de groep, school of samenwerkingsverband/regio uitgevoerd worden. Daarvoor is het belangrijk om de leraar zo goed mogelijk toe te rusten. In het primair onderwijs zijn drie protocollen beschikbaar gericht op het handelen van de school en de leraar:

- het Protocol Leesproblemen en Dyslexie (voor groep 1-4);
- het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8;
- het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs.

De laatste twee zijn gedurende de looptijd van het Masterplan ter beschikking gekomen, namelijk in januari respectievelijk juni 2005. Het eerste protocol is in 2001 voor het eerst verschenen en is in 2003 herzien. Deze drie protocollen vormden het uitgangspunt voor het Masterplan Dyslexie in het primair onderwijs.

Doelstellingen

De hoofddoelstelling van het Masterplan Dyslexie betrof het ontwikkelen, vastleggen en implementeren van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. Meer specifiek voor het primair onderwijs waren de volgende doelstellingen richtinggevend:

- vergroten kennis en vaardigheden ten aanzien van begeleiding van leerlingen met dyslexie in de groep door leraren bij verschillende medewerkers uit de deelnemende scholen, samenwerkingsverbanden en schoolbesturen (leraren, ib'ers, rt'ers, ab'ers, directeuren, leesspecialisten);
- expliciet beleid ten aanzien van leesproblemen en dyslexie op het niveau van de school, en het samenwerkingsverband/schoolbestuur;
- beproefde scholings- en implementatietrajecten;
- vergroten van kennis en vaardigheden van personen uit de educatieve infrastructuur op het gebied van scholing en implementatie van dyslexiebeleid en leerkrachtgedrag gericht op leesproblemen en dyslexie;
- bekendheid van de geïntegreerde aanpak dyslexie en de ontwikkelde scholings- en implementatietrajecten.

Het sloot daarmee aan bij drie uitgangspunten uit de brief van de minister, te weten:

- 2 begeleiding van dyslectici in de klas door leraren (ondersteuning van leraren met modellen en leermiddelen), onder meer met behulp van educatieve softwareapplicaties;
- 3 uitvoering scholingstrajecten voor leraren, intern begeleiders, remedial teachers, ambulante begeleiders, leesspecialisten;
- 4 stimulering van expliciet schoolbeleid ten aanzien van dyslexie.

Projectopzet

Het hoofdproject gericht op het primair onderwijs was opgedeeld in twee deelprojecten:

- 1a Dyslexiebeleid en scholingstrajecten, en
- 1b Effectieve begeleiding door de leraar in de klas.

Het *eerste deelproject* was vooral gericht op implementatie en scholing op schoolniveau en bovenschools niveau. Gezien de verschillen in benodigde aanpak zijn drie deelplannen gemaakt, namelijk:

- implementatie en scholing via samenwerkingsverbanden in het basisonderwijs;
- implementatie en scholing via samenwerkingsverbanden met een tussenvorm tussen basisonderwijs en speciaal basisonderwijs;
- implementatie en scholing via het speciaal basisonderwijs.

In het *tweede deelproject* zijn we ingestoken op het verbeteren van de interventies van leerkrachten: implementatie op groepsniveau door gerichte begeleiding. Het deelproject diende te resulteren in uitwerkingen van systematische interventies die in de breedtestrategie verder worden verspreid. Daarmee was het deelproject vooral gericht op het verbeteren van het leerkrachthandelen, een belangrijk aandachtspunt in de brief van de minister.

In de volgende paragrafen bespreken we de resultaten van elk van de deelprojecten.

4.2 Dyslexiebeleid en scholingstrajecten

Zoals gezegd, bevatte het eerste deelproject drie deelplannen gericht op drie specifieke onderdelen van het primair onderwijs: het reguliere basisonderwijs (1a1), het speciaal basisonderwijs (1a3) en een tussenvorm tussen beiden (1a2). De gekozen strategie voor de drie deelprojecten is hetzelfde geweest, namelijk via een dieptestrategie en een breedtestrategie.

In de *dieptestrategie* is door middel van pilots de scholing, begeleiding en implementatie ontwikkeld en uitgeprobeerd, samen met scholen vallend onder de deelnemende samenwerkingsverbanden (deelplan 1a1 en 1a2), en samen met sbo-scholen (deelplan 1a3). Daarbij is uitgegaan van een integrale benadering, gericht op:

- een continuüm van zorg op het niveau van het samenwerkingsverband/schoolbestuur;
- de inzet van interne en externe ondersteuning bij de uitvoering van het zorgbeleid op schoolniveau, waarbij in de deelplannen 1a2 en 1a2 afspraken zijn gemaakt op het niveau van het samenwerkingsverband/schoolbestuur;
- beleid voor leesproblemen en dyslectische kinderen op het niveau van het samenwerkingsverband/schoolbestuur (1a1 en 1a2) en op het niveau van de school (1a1, 1a2 en 1a3);
- competenties, taken/functies (denk aan taalspecialisten) en professionaliseringsroutes die voortvloeien uit beleidsuitspraken op het niveau van het samenwerkingsverband/schoolbestuur (1a1 en 1a2) en op schoolniveau (1a1, 1a2 en 1a3).
- de basis voor de integrale benadering, te weten het handelen van de leerkracht.

De *breedtestrategie* was gericht op verdere verspreiding van de opgedane ervaringen uit de drie deelplannen en de overige deelprojecten van het Masterplan Dyslexie. In de volgende

subparagrafen bespreken we eerst de resultaten van de dieptestrategie in elk van de deelplannen. Vervolgens bespreken we de uitkomsten van de breedtestrategie in zijn totaliteit.

4.2.1 Implementatie via samenwerkingsverbanden in het basisonderwijs (1a1) en met een tussenvorm tussen basisonderwijs en speciaal basisonderwijs (1a2)

Samenwerkingsverbanden als aangrijpingspunt

De samenwerkingsverbanden zijn als aangrijpingspunt gekozen voor de implementatie en scholing in het basisonderwijs en de tussenvorm tussen basisonderwijs en speciaal basisonderwijs. De reden daarvoor is dat op deze manier een veelvoud aan scholen wordt bereikt via al vastliggende en werkende structuren.

In de dieptestrategie hebben 25 samenwerkingsverbanden, waarin rond de 700 scholen participeren, een financiële stimulans gekregen voor leesproblemen en dyslexie, op basis van door henzelf geschreven plannen van aanpak. De Protocollen Leesproblemen en Dyslexie waren daarbij een belangrijk uitgangspunt. De samenwerkingsverbanden hebben ieder hun eigen keuze gemaakt ten aanzien van het accent dat ze wilden leggen in de implementatie en scholing. Sommige samenwerkingsverbanden hadden al scholing uitgevoerd binnen het samenwerkingsverband rond het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor de onderbouw en wilden aan de slag met de borging en met beleid, scholing en begeleiding rond het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8. Andere samenwerkingsverbanden waren nog druk bezig met de implementatie van het protocol onderbouw, gekoppeld aan begeleiding in de school/groep. Een aantal samenwerkingsverbanden hebben leesspecialisten opgeleid om leraren (in de groep) op maat te kunnen begeleiden.

In hun werkwijze hebben de samenwerkingsverbanden producten gebruikt die vanuit het Masterplan zijn ontwikkeld (zie verderop bij *producten voor implementatie*). Daarnaast hebben de samenwerkingsverbanden zich intensief beziggehouden met:

- scholing en coaching van leraren rond het protocol leesproblemen & dyslexie onderbouw;
- oriëntatie op protocol leesproblemen en dyslexie groep 5 t/m 8 en het uitwerken van een implementatieaanpak;
- netwerken en kwaliteitskringen voor intern begeleiders en leraren rond het omgaan met leesproblemen en dyslexie in de groep/school;
- cursussen voor leesspecialisten;
- verdiepingscursussen voor leraren;
- bovenschoolse voorzieningen voor kinderen met ernstige leesproblemen, de zogenaamde tussenvormen tussen basisonderwijs en speciaal onderwijs.

De ervaringen van ieder samenwerkingsverband zijn gepresenteerd in een digitaal portfolio (zie www.wsnsportfolio.nl). Dit maakt het mogelijk dat andere samenwerkingsverbanden gebruik kunnen maken van hun ervaringen.

Op basis van de verantwoording die de 25 samenwerkingsverbanden hebben afgelegd over de ondernomen activiteiten, kunnen we concluderen dat:

- ze ook in de toekomst aandacht willen (blijven) besteden aan de implementatie van de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie, zorgtrajecten en continuüm van zorg en het opleiden van leesspecialisten;
- een kwart van hen in de toekomst prioriteit wil geven aan de verdere implementatie, consolidatie en borging van dyslexiebeleid;

- ze een veelheid aan materialen en methoden gebruiken;
- intern begeleiders en netwerken van die intern begeleiders een spilfunctie vervullen in het dyslexiebeleid, zowel inhoudelijk als organisatorisch, zowel bij het opzetten van beleid als bij het implementeren, begeleiden en bewaken ervan;
- de meeste samenwerkingsverbanden werken met speciaal voor dyslexie in het leven geroepen netwerken (waaronder kwaliteitskringen, werkgroepen, intervisiegroepen) of dat in de nabije toekomst van plan zijn;
- de meerwaarde van het uitvoeren van activiteiten op het niveau van samenwerkingsverbanden gelegen is in de mogelijkheid voor scholen om uit te wisselen, elkaar te ondersteunen en van elkaar te leren;
- een andere meerwaarde ligt in de gezamenlijkheid, zowel wat betreft de aanpak als wat betreft het stellen van prioriteiten waardoor sprake is van een groot bereik van kinderen;
- men er veel behoefte aan heeft om het dyslexiebeleid op het niveau van de school en het samenwerkingsverband te consolideren en te borgen, waarbij men wil doorgaan op de ingeslagen weg en tijd nodig heeft om een en ander te verstevigen en uit te bouwen;
- andere behoeftes betreffen: het koppelen van dyslexiebeleid aan speciale doelgroepen in het onderwijs, competentieontwikkeling en zicht krijgen op (on)mogelijkheden van hulpmiddelen en de bekostiging daarvan.

Producten gericht op implementatie

Ter bevordering van de implementatie en scholing van de dyslexieaanpak zoals vastgelegd in de protocollen, zijn in het Masterplan diverse producten en werkwijzen ontwikkeld. In de bijlagen is een volledig overzicht opgenomen van alle publicaties, producten en werkwijzen. Diverse producten en werkwijzen voor het primair onderwijs zijn tevens opgenomen in de digitale implementatiekoffer. Deze is verspreid onder deelnemers van de diverse conferenties, en is te raadplegen via www.masterplandyslexie.nl. Hieronder geven we een korte samenvatting van de producten en werkwijzen om een indruk te geven:

- ter bevordering van de implementatie van de protocollen op schoolniveau:
 - . een scholingsmap met CD-rom bij het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, eveneens te gebruiken door de educatieve infrastructuur en samenwerkingsverbanden;
 - . leeswijzer bij het protocol voor groep 5-8, bestemd voor intern begeleiders en directeuren;
 - . handleiding bij de implementatie van de monitor leesproblemen en dyslexie onderbouw, bestemd voor scholen;
 - . twee muurkranten bestemd voor scholen en samenwerkingsverbanden in het primair onderwijs;
- een stappenplan ten behoeve van de aanpak/afstemming tussen PO en VO, in samenwerking met het project VO;
- ten behoeve van de tussenvormen tussen basisonderwijs en speciaal basisonderwijs:
 - . beschrijvingen van tussenvormen zoals vormgegeven op zeven samenwerkingsverbanden;
 - . notitie Organisatorisch continuüm voor de zorgroute van leerlingen met leesproblemen en dyslexie;

- een training (train de trainer) Coaching van dyslectische leerlingen, passend binnen de aanpak van RADslag, maar ook los van die aanpak te gebruiken;
- digitale portfolio's van de 25 samenwerkingsverbanden met praktijkervaringen, implementatiestrategieën, et cetera;
- de dvd Hoezo Dyslexie?!

De eerste verspreiding

Door de gekozen strategie om 25 samenwerkingsverbanden te stimuleren de diepte in te gaan en hen van diverse producten en werkwijzen te voorzien, is een eerste impuls gegeven aan de brede verspreiding van deze producten en werkwijzen binnen deze samenwerkingsverbanden. Bijkomend voordeel is dat de diverse producten en werkwijzen eerst uitgetoetst en eventueel bijgesteld konden worden voordat brede verspreiding plaatsvond. Qua verspreiding leidde dit tot het volgende:

- in 25 samenwerkingsverbanden is het beleid rond leesproblemen en dyslexie structureel van de grond gekomen en/of verder verstevigd, waarbinnen ze scholing en begeleiding van scholen, leerkrachten en ib'ers verzorgen en voor dyslectische leerlingen een ondersteuningstraject hebben uitgewerkt;
- in deze 25 samenwerkingsverbanden zijn 75 personen geschoold in de implementatie van het Protocol Leesproblemen en Dyslexie groep 5-8, gelijktijdig met de verspreiding van het protocol;
- alle 25 samenwerkingsverbanden hebben in 2004/2005 gewerkt aan scholing/begeleiding gericht op kinderen met leesproblemen en dyslexie in de onderbouw;
- alle 25 samenwerkingsverbanden hebben in 2005/2006 gewerkt aan scholing/begeleiding gericht op kinderen met leesproblemen en dyslexie in de midden- en bovenbouw;
- vier samenwerkingsverbanden hebben de dyslexiemonitor ingevoerd, die is ontwikkeld in het SLOA-Vrijvalproject Dyslexie (zie hoofdstuk 8), waarbij tevens studenten van de OSO die de opleiding dyslexiespecialist volgen, zijn betrokken;
- een samenwerkingsverband heeft zich gericht op de ontwikkeling van een stappenplan voor de afstemming tussen PO en VO;
- vier samenwerkingsverbanden hebben zich gericht op een stappenplan voor de afstemming van de aanpak van dyslectische kinderen in het samenwerkingsverband;
- zeven samenwerkingsverbanden met een tussenvorm hebben via een netwerk, opgezet door het Masterplan Dyslexie, een aanpak gerealiseerd voor dyslectische leerlingen in een tussenvorm; dit netwerk is gericht op de uitwisseling van aanpakken, oriëntatie op nieuwe aanpakken et cetera;
- acht samenwerkingsverbanden volgen nu de train de trainer dyslexiecoach en die trainers kunnen vervolgens in hun eigen samenwerkingsverband en/of regio dyslexiecoaches opleiden.

4.2.2 Implementatie en scholing in het speciaal basisonderwijs

Dit deelplan was specifiek gericht op implementatie en scholing op scholen voor speciaal basisonderwijs. Het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het speciaal basisonderwijs was bij de start van het Masterplan Dyslexie nog in ontwikkeling en is pas in de zomer van 2005 gereed gekomen en verspreid naar alle scholen voor speciaal basisonderwijs. Bij de uitvoering

van dit deelplan konden we beschikken over de conceptversies van het protocol, zodat de 18 deelnemende sbo-scholen aan de slag konden.

Lees Impuls Speciaal Basisonderwijs

LISBO/VLOT, Lees Impuls Speciaal Basis Onderwijs, richt zich op verbetering van de kwaliteit van het aanbod voor voortgezet technisch lezen en woordenschat. De doelstellingen van deze aanpak zijn geformuleerd op leerlingenniveau: alle kinderen gaan minimaal twee AVI-beheersingniveaus per jaar omhoog. Op 18 sbo-scholen is op systematische wijze gewerkt aan het stimuleren van vlot lezen en woordenschat. Dat is gebeurd met één van de twee volgende methodieken: Estafette en Leesweg Plus. Estafette is een methode voor voortgezet technisch lezen van Zwijsen. Leesweg Plus bestaat uit materiaal van Leesweg (Wegboeken en Wegwijzers) behorend bij de Leeslijn (ThiemeMeulenhoff) en daarbij ontwikkelde aanvullingen en handleidingen.

Kinderen die onvoldoende profiteren van dit aanbod kregen de RALFI-aanpak aangeboden. Deze door Anneke Smits (Windesheim, Zwolle) ontwikkelde aanpak is gebaseerd op herhaald lezen van teksten die kinderen zelf kiezen. Het technisch niveau van de tekst is hoog en ondergeschikt aan de inhoud, die leeftijdadequaaf moet zijn. Een beschrijving van de RALFI-aanpak is te vinden in het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs.

Het project was als volgt opgezet. Vertegenwoordigers van de scholen en hun extern begeleiders (medewerkers van schoolbegeleidingsdiensten) hebben deelgenomen aan zes centrale netwerkbijeenkomsten per jaar. Op de agenda van deze bijeenkomsten stond: inhoudelijke informatie over lezen en woordenschat, trainen van vaardigheden, uitwisseling van ervaringen, casusbesprekingen en terugkoppeling van resultaten. Op iedere school zijn vervolgens teambijeenkomsten gehouden en hebben klassenobservaties van de leeslessen plaatsgevonden. In de klassenobservaties, die uitgevoerd werden door de intern en/of extern begeleiders van de scholen, is vooral gekeken naar juist gebruik van de methodiek en of de werkwijze bijdraagt aan het bevorderen van vlot lezen. Ook de manier waarop gewerkt werd aan woordenschatvergroting werd geobserveerd. De uiteindelijke resultaten laten zien dat de leerlingen gemiddeld 2,5 tot 3 AVI-instructieniveaus vooruit zijn gegaan in een jaar tijd, waarmee de doelstelling van minimaal twee niveaus vooruitgang ruimschoots is behaald.

Producten voor implementatie

In de zomer van 2005 is het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal basisonderwijs gereed gekomen. Dit protocol is verspreid naar alle scholen voor speciaal basisonderwijs en naar alle scholen voor speciaal onderwijs. Het protocol beschrijft belangrijke aspecten van het technisch lezen in het speciaal basisonderwijs. Vroegtijdige onderkenning, het verloop van het leesproces en de problemen die kinderen daarbij kunnen ondervinden, preventieve aanpakken, een adequate toetskalender en een overzicht van succesvolle interventies komen aan de orde. Bij dit protocol zijn vanuit het Masterplan Dyslexie drie producten ontwikkeld:

- de implementatiewijzer, die samen met het protocol is verspreid, met daarin aandacht voor enkele van de bovengenoemde aspecten, algemene tips en een korte beschrijving van een leesproject (LISBO) waarmee vernieuwingen op SBO scholen succesvol zijn geïmplementeerd;

- een draaiboek rond LISBO/VLOT, dat is aangepast op basis van de ervaringen van de 18 sbo-scholen;
- materiaal bij Leeslijn/Leesweg in het kader van het SLIM-project (zie paragraaf 3.3).

Een eerste verspreiding

Door de dieptestrategie heeft een eerste verspreiding plaatsgevonden van de opbrengsten van het Masterplan Dyslexie in het sbo:

- 50 sbo-scholen hebben informatiebijeenkomsten bijgewoond rond LISBO/VLOT om af te wegen of ze deel zouden nemen aan het project;
- 18 sbo-scholen zijn aan de slag gegaan met de aanpak van leesproblemen en dyslexie, vooral gericht op de interventies van de leraar, ondersteund door intern begeleider en directeur.

4.3 Handelen van de leraar in de klas

In de drie Protocollen Leesproblemen en Dyslexie die beschikbaar zijn voor het primair onderwijs staan per interventieperiode methodieken beschreven die aansluiten bij de uitgangspunten van effectieve leesbegeleiding. Uit ervaring met de invoering van het protocol voor de onderbouw blijkt echter dat de meeste leerkrachten er moeite mee hebben om bestaande methodieken en materialen op een effectieve manier in te zetten wanneer zij een leerling begeleiden aan de instructietafel. Ze werken over het algemeen niet volgens een logisch opgebouwd stappenplan waarin de doelen duidelijk zijn geformuleerd en gecommuniceerd met de leerling. Ook reflecties op de interventies ontbreken over het algemeen. De inhoud, het verloop en het effect van de interventies worden niet voldoende vastgelegd. Dit leidt tot onvoldoende inzicht bij de leerkracht, en daardoor ook bij de leerling, in de voortgang bij het lezen tijdens een interventieperiode en dientengevolge tot onvoldoende bijsturing. Daarom hebben we in dit deelproject ingestoken op het verbeteren van de interventies van leerkrachten: implementatie op groepsniveau door gerichte begeleiding van het handelen van de leerkrachten in de klas.

In de oorspronkelijke opzet van het deelproject, zouden de volgende onderdelen worden uitgewerkt:

- preventieve begeleiding van risicokleuters in groep 2;
- begeleiding op de elementaire leeshandeling en automatisering daarvan in groep 3;
- begeleiding gericht op vloeiend lezen in groep 4;
- begeleiding gericht op vloeiend lezen van functionele teksten in de bovenbouw van het speciaal basisonderwijs.

Resultaten uit lopend onderzoek naar interventies in groep 2 gaven echter aanleiding om de oorspronkelijke plannen voor deze groep te wijzigen. In plaats daarvan is voor het onderwijs in de groepen 1 en 2 een verbeterde versie van de kleutersignalering ontwikkeld, die zowel in het basisonderwijs als in het speciaal basisonderwijs toepasbaar is.

Connect interventieprogramma's voor de groepen 3 en 4

Leerkrachten van zeven basisscholen zijn geschoold en gecoacht in het effectief begeleiden van leerlingen met leesproblemen/dyslexie aan de instructietafel volgens een systematisch opgebouwde aanpak, die nauw aansluit bij de hulpvraag van de leerling. Daarvoor zijn drie interventieprogramma's (Smits & Braams, 2006) gebruikt, waarvoor specifieke draaiboeken zijn ontwikkeld:

- Connect Klanken en Letters in de periode oktober – februari van groep 3, gericht op de elementaire leeshandeling;
- Connect Woordherkenning in de periode februari – juni van groep 3, gericht op letterkennis, het lezen van woorden met medeklinkerclusters en meerlettergrepige woorden en de decodeersnelheid;
- Connect Vloeiend Lezen in de periode februari – juni van groep 4, gericht op het versnellen van de leeshandeling.

Ten aanzien van de leerlingenprestaties blijkt, dat de programma's leiden tot een vooruitgang in leesprestaties op letter-, woord- en tekstniveau, maar dat de vooruitgang niet significant groter is dan bij leerlingen met een vergelijkbaar leesniveau in een controlegroep die RT kregen. Dat laatste geldt wel voor de spellingprestaties: daarin maken ze duidelijk meer vorderingen dan een controlegroep.

De leerlingen zelf blijken veel plezier te beleven aan het werken met de programma's. Ten aanzien van de leerkrachtvaardigheden komt naar voren dat de leerkrachten in staat blijken om dergelijke programma's uit te voeren in de klas, maar dat ze de diverse programma's minder frequent uitvoeren dan wordt aangeraden. Leerkrachten geven zelf aan dat ze door tijdgebrek de programma's niet vier keer per week kunnen uitvoeren, terwijl uitbreiden van de instructie- en oefentijd een van de belangrijkste factoren is van effectief leesonderwijs aan leerlingen met leesproblemen. Hoewel de geïnvesteerde tijd per leerling door leerkrachten dus nog een aandachtspunt is, is een positief resultaat van dit project dat de leerkrachten met behulp van een systematisch opgezet interventieprogramma, gemiddeld 1 à 2 keer per week uitgevoerd, vergelijkbare resultaten behalen bij ernstig zwakke lezers als de remedial teachers met eenzelfde tijdsinvestering bij vergelijkbaar zwakke lezers in de controlegroep. Een aandachtspunt voor de toekomst zou moeten zijn, dat leerkrachten zwakke lezers begeleiden in de klas aan de hand van een systematisch opgebouwd interventieprogramma en dat remedial teaching hier nauw op aansluit wat betreft inhoud en aanpak. Zo'n win-win-situatie zou het mogelijk maken om zwakke lezers een grotere stap vooruit te helpen met lezen dan nu vaak het geval is.

SLIM-project in het speciaal basisonderwijs

Veel leerlingen in het speciaal basisonderwijs hebben moeite met leren lezen. Het gemiddelde technisch leesniveau van 12- en 13-jarige leerlingen in het SBO is vergelijkbaar met het gemiddelde leesniveau van leerlingen in groep 4 en 5 van het regulier basisonderwijs. Dit betekent dat deze leerlingen teksten lezen op een laag leesniveau die niet altijd passen bij hun interessesfeer, waardoor hun leesmotivatie sterk achteruit gaat. Juist een positieve leesattitude ten aanzien van lezen is essentieel om een functionele lezer te worden. Op schoolniveau speelt het probleem dat taal- en leesproblemen een lagere prioriteit hebben dan bijvoorbeeld gedragsproblemen. Vaak wordt gewerkt met een verouderde leesmethode, wordt per week te weinig tijd besteed aan technisch lezen en wordt te weinig doelgericht gewerkt aan het verbeteren van cognitieve vaardigheden zoals lezen en spellen. Daarentegen

wordt er overwegend kindvolgend gewerkt waarbij de verwachtingen die de leerkrachten hebben van de leerlingen laag zijn. Juist deze lage verwachtingen kunnen van invloed zijn op de leesprestaties van de leerling. Wanneer een leerkracht (te) lage verwachtingen heeft, krijgt de leerling te weinig leerstof aangeboden waardoor de leerling te weinig leert. Uit onderzoek blijkt juist dat de meeste leerlingen met leesproblemen hun leesvaardigheid kunnen vergroten door uitbreiding van de instructie- en oefentijd.

Dit deelproject was er daarom op gericht om de instructie van de leerkracht te verbeteren door middel van een systematisch opgebouwd instructieschema. Naast de uitbreiding van de instructie- en oefentijd, is aandacht besteed aan de leesmotivatie van de leerlingen. Dit is gebeurd door de leerlingen via functioneel geletterde opdrachten behorende bij de leesmethode Leeslijn uit te dagen om leesvaardigheden die zij hebben geoefend direct toe te passen in voor hen betekenisvolle lees- en schrijfactiviteiten, zoals het maken van een uitnodiging voor een circusvoorstelling of het opzoeken van informatie over de brandweer op internet.

De onderzoeksresultaten laten zien dat de leerlingen in tien weken tijd een grote vooruitgang boekten in hun technische leesvaardigheid (gemiddeld één AVI-instructieniveau en ook één AVI-beheersingsniveau). Hun attitude ten aanzien van lezen was eveneens licht verbeterd. Duidelijk is dat een uitdagende leesomgeving, het insteken op een relatief hoog leesniveau, een goede voorbereiding door de leerkracht en functionele opdrachten in korte tijd leiden tot een grote vooruitgang in leesvaardigheid bij de leerlingen in het speciaal basisonderwijs.

Producten voor implementatie in de klas

Het deelproject heeft geresulteerd in uitwerkingen van systematische interventies, te weten:

- draaiboeken voor drie interventieprogramma's in de klas, te weten twee voor de groepen 3 en een voor groep 4¹²;
- materiaal bij leeslijn/leesweg voor de sbo-midden- en bovenbouw;
- de verbeterde versie van de kleutersignalering.

Deze producten zijn in de breedtestrategie verder verspreid.

Eerste verspreiding

Doordat in het deelproject is samengewerkt met scholen, is op die manier een verspreiding in de diepte bewerkstelligd:

- 15 leerkrachten groep 3 van zeven deelnemende basisscholen zijn geschoold in het uitvoeren van de interventies Connect Klanken en Letters;
- 13 leerkrachten groep 3 van zes deelnemende basisscholen zijn geschoold in het uitvoeren van de interventies Connect Woordherkenning;
- 26 leerkrachten groep 4 van negen deelnemende basisscholen zijn geschoold in het uitvoeren van de interventies Connect Vloeiend Lezen;
- de leerkrachten en intern begeleiders van 15 deelnemende scholen voor speciaal basisonderwijs zijn geschoold in het SLIM-programma.

¹² Voor meer informatie, zie ook:

Smits, A.E.H., & Braams, T. (2006). *Dyslectische kinderen leren lezen. Individuele, groepsgewijze en klassikale werkvormen voor de behandeling van leesproblemen*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Daarnaast is de vernieuwde kleutersignalering direct opgenomen in het protocol voor het speciaal basisonderwijs en op deze wijze reeds verspreid binnen het sbo. De signalering is tevens opgenomen in de implementatiekoffer en te downloaden van de website van het Masterplan Dyslexie.

4.4 Breedtestrategie

Doel van de breedtestrategie is een brede verspreiding van alle beproefde producten en werkwijzen rond leesproblemen en dyslexie.

Informatieverspreiding

Daarvoor is op de eerste plaats informatie verspreid naar de diverse doelgroepen:

- alle 7.000 scholen en 245 samenwerkingsverbanden hebben in december 2004 tegelijk met het Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 5-8 de bijbehorende leeswijzer toegezonden gekregen;
- eveneens alle 7.000 scholen en 245 samenwerkingsverbanden hebben twee maal een muurkrant gekregen met daarin de wetenswaardigheden over de protocollen en het Masterplan Dyslexie;
- de betreffende muurkranten zijn eveneens verstuurd naar de scholen voor speciaal onderwijs en de educatieve infrastructuur;
- alle scholen voor speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs hebben tegelijk met het Protocol Leesproblemen en dyslexie voor het speciaal basisonderwijs, de bijbehorende implementatiewijzer ontvangen;
- alle circa 1200 deelnemers aan de conferenties en alle 245 samenwerkingsverbanden hebben de digitale implementatiekoffer ontvangen, waarin diverse producten en werkwijzen van het Masterplan Dyslexie zijn opgenomen, waaronder de dvd Hoezo Dyslexie?! (zie paragraaf 4.2).

Scholingen

Vanuit het Masterplan Dyslexie zijn diverse scholingen georganiseerd:

- Vrijwel onmiddellijk na het uitkomen van de protocollen voor groep 5-8 zijn in het voorjaar van 2005 vier voorscholingen gehouden voor in totaal 370 personen uit de educatieve infrastructuur en samenwerkingsverbanden. Door deze werkwijze was de educatieve ondersteuning meteen up-to-date geïnformeerd en toegerust voor de begeleiding van de scholen. Voor dat laatste werden ze voorzien van de scholingsmap en CD-rom bij het Protocol Leesproblemen en Dyslexie groep 5-8.
- Via de inspectieacademie is in november 2005 een scholingsdag verzorgd rond de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie voor het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs voor 20 inspecteurs .
- Vanuit de samenwerkingsverbanden zijn 20 medewerkers in het najaar van 2005 gestart met de Train-de-trainers scholing Dyslexiecoach.
- De 25 samenwerkingsverbanden die intensief hebben meegewerkt in het Masterplan Dyslexie, hebben een diversiteit aan scholingen uitgevoerd voor hun eigen scholen (zie paragraaf 3.2.1).

Conferenties in het najaar van 2005

Vanuit het Masterplan Dyslexie zijn in 2004 en 2005 bijdragen geleverd aan diverse conferenties en bijeenkomsten in de vorm van workshops en inleidingen (zie bijlage). In de periode november 2005 tot en met januari 2006 hebben we zelf zeven conferenties rond dyslexie georganiseerd voor het primair onderwijs. Het doel daarvan was de producten, werkwijzen en ervaringen uit de pilots en uit de overige (deel)projecten zoveel mogelijk te verspreiden in het primair onderwijs. We hebben daarbij duidelijk onderscheid gemaakt naar de doelgroepen.

a Protocollen Leesproblemen en Dyslexie & Implementatie

De doelgroep van deze conferenties bestond uit begeleiders, leesspecialisten, intern begeleiders, rt'ers, taalcoördinatoren en leerkrachten met een specifieke taal-leestaak. Het doel was het bieden van verdieping op het gebied van lezen en dyslexie. Naast inzicht in de theorie, lag de nadruk op praktijkvoorbeelden en was er veel aandacht voor implementatie op groeps- en schoolniveau. Er waren workshops specifiek voor groep 1-2, groep 3, groep 4, groep 5-8 en het SBO, waarbij meestal nadrukkelijk een koppeling werd gelegd met diverse methodes die voor lezen worden gebruikt.

De conferentie is twee keer uitgevoerd, met in totaal 600 deelnemers. Uit de evaluatie kwam naar voren dat de deelnemers de workshops zeer waardeerden.

b SBO en taal/lezen & dyslexie

In deze conferentie stonden het in juli 2005 verschenen Protocol SBO en het LISBO/VLOT-project centraal (zie paragraaf 3.2.2). De conferentie was gericht op schoolteams uit het sbo, intern begeleiders/RT, directie/management en begeleiders. Via workshops, waarbij praktijkervaringen een belangrijke component vormden, werd onder andere aandacht besteed aan compenserende software, signalering bij kleuters, toetskalenders en de combinatie van LISBO met veelgebruikte methodes in het sbo.

Deze conferentie is vier maal gehouden, waarmee 550 mensen uit het sbo zijn bereikt. De belangstelling voor de conferenties was groot, waardoor ook de later toegevoegde vierde conferentie overtekend was. De waardering voor de conferenties was hoog.

c Beleid & continuüm van zorg taal/lezen & Dyslexie

Deze conferentie was nadrukkelijk bedoeld voor coördinatoren van wsns-samenwerkingsverbanden, intern begeleiders, directeuren en middenmanagement, beleidsmakers en inspectie. Circa 150 mensen uit deze doelgroepen hebben deelgenomen. Doel van de conferentie was om inzicht te geven in ontwikkelde materialen en praktijkvoorbeelden voor zorg en beleid rond taal/lezen en dyslexie op het niveau van scholen en samenwerkingsverbanden, en het stimuleren van beleid op deze niveaus.

5 IMPLEMENTATIE EN SCHOLING IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

5.1 Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet

Uitgangspunten

In december 2004 is het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs beschikbaar gekomen. Dit protocol vormde de basis van de activiteiten van het Masterplan Dyslexie in het voortgezet onderwijs. Centraal in het protocol staan: dyslexiebeleid op schoolniveau, alsmede de signalering, diagnose en begeleiding van dyslectische leerlingen op school.

Andere belangrijke uitgangspunten voor het project in het voortgezet onderwijs waren:

- aansluiting bij het project Kwaliteit van Zorg;
- stimulering van expliciet schoolbeleid rond een geïntegreerde aanpak van dyslexie;
- aandacht voor de rol van de docent in de geïntegreerde aanpak;
- afstemming met de implementatie van het dyslexieprotocol voor het primair onderwijs waar het gaat om de overdracht van leerlingengegevens van PO naar VO;
- aandacht voor de ontwikkeling van dyslexiebeleid op het niveau van het samenwerkingsverband.

Doelstellingen

De hoofddoelstelling van het Masterplan Dyslexie betrof het ontwikkelen, vastleggen en implementeren van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. Meer specifiek voor het voortgezet onderwijs stond centraal:

- verspreiding van protocol VO in scholen voor voortgezet onderwijs;
- proefimplementatie van de instrumenten, procedures en begeleidingsvoorstellen van het protocol VO in pilotscholen;
- bevorderen van expliciet schoolbeleid voor dyslexie, met expliciete koppeling van de externe zorg aan de aanwezige zorgstructuur en specialisten binnen de school;
- vergroten van kennis en vaardigheden van vakdocenten, r'ters en zorgcoördinatoren ten aanzien van de begeleiding van dyslectici in de groep door leraren (ondersteuning leraren met modellen/aanpakken et cetera) in het voortgezet onderwijs;
- bekendheid met de geïntegreerde aanpak dyslexie en de ontwikkelde scholings- en implementatietrajecten op basis van ervaringen voor alle samenwerkingsverbanden/schoolbesturen via diverse communicatiekanalen en twee regionale dagen;
- vergroten kennis en vaardigheden van personen uit de educatieve infrastructuur op het gebied van scholing en implementatie van schoolbeleid en leraargedrag gericht op leesproblemen en dyslexie;
- het ontwikkelen van een adequate procedure voor de overgang van PO naar VO voor dyslectische leerlingen, met als doel dat de begeleiding in het VO zo efficiënt en passend mogelijk gegeven kan worden;
- beproefde werkwijzen voor de begeleiding van dyslectische leerlingen in alle vormen van VO en het uitvoeren van specifieke interventies (inclusief het monitoren van de leergeschiedenis van de dyslectische leerlingen);
- ondersteuning van de scholen (docenten, zorgspecialisten, zorgcoördinatie) bij de signalering en monitoring van de dyslectische leerlingen en de uitvoering en

evaluatie van de begeleiding en de interventies met behulp van de digitale dyslexiemonitor.

Het project in het voortgezet onderwijs sloot daarmee aan bij vier uitgangspunten uit de brief van de Minister, te weten:

- 2 begeleiding van dyslectici in de klas door leraren (ondersteuning van leraren met modellen en leermiddelen), onder meer met behulp van educatieve softwareapplicaties;
- 3 uitvoering scholingstrajecten voor leraren, intern begeleiders, remedial teachers, ambulante begeleiders, leesspecialisten;
- 4 stimulering van expliciet schoolbeleid ten aanzien van dyslexie;
- 6 brede implementatie van protocol VO in afstemming met protocol PO (waarbij de overdracht centraal staat).

Projectopzet

Het hoofdproject gericht op het voortgezet onderwijs was opgedeeld in twee deelprojecten:

- 2a Implementatie en deskundigheidsbevordering, en
- 2b Effectieve begeleiding door de leraar in de klas.

Het *eerste deelproject* was gericht op de brede verspreiding van de geïntegreerde aanpak in het voortgezet onderwijs, met andere woorden de *breedtestrategie*.

Het *tweede deelproject* betrof de *dieptestrategie*, om zo voorbeelden te genereren van 'good practices', die vervolgens in de breedtestrategie (gericht op alle VO-scholen) ingezet kunnen worden. Vanwege de andere infrastructuur in het voortgezet onderwijs, is ervoor gekozen om de dieptestrategie in te steken op scholen en niet op de samenwerkingsverbanden. In de volgende paragrafen bespreken we de resultaten van elk van de deelprojecten.

5.2 Implementatie en deskundigheidsbevordering: breedtestrategie

Willen, weten en kunnen

Het hoofddoel van de breedtestrategie was het verbeteren van dyslexiebegeleiding en dyslexiebeleid op alle schooltypen van het voortgezet onderwijs door implementatie van het Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs en via bijpassende professionalisering. Bij de uitwerking van deze doelstelling is gekozen voor een trapsgewijze aanpak: a) verhogen van urgentiebesef (*willen*), b) bekendheid geven (*weten*) en c) professionaliseren (*kunnen*). De gedachte is dat bij de verschillende doelgroepen eerst een zeker urgentiebesef aanwezig moet zijn voor een geïntegreerde ondersteuning van dyslectische leerlingen en een expliciet dyslexiebeleid (*willen*). Vervolgens dienen de doelgroepen kennis te hebben van de inhoud van het Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs (*weten*). En ten slotte moeten de doelgroepen beschikken over de juiste vaardigheden om de handreikingen uit het Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs in de praktijk te kunnen realiseren en de instrumenten uit het protocol te kunnen inzetten (*kunnen*).

Integrale aanpak vraagt inspanning van diverse doelgroepen in het onderwijs

In een school voor voortgezet onderwijs die volgens het protocol aan de slag is gegaan om dyslectische leerlingen in staat te stellen een diploma op eigen niveau te laten halen:

- weten de docenten wat dyslexie is, hoe vaak het voorkomt en hoe dyslexie het volgen van voortgezet onderwijs op het eigen niveau kan belemmeren;
- doen de docenten aan dyslexiebegeleiding in de klas;
- weten ouders en leerlingen welk dyslexiebeleid ze van de school kunnen verwachten;
- zorgt de directie ervoor dat geïntegreerde dyslexiebegeleiding onderdeel uitmaakt van het reguliere zorgbeleid van de school;
- legt de directie verantwoording af over de resultaten van het gevoerde beleid binnen de kaders van Kwaliteit van Zorg;
- maakt in het samenwerkingsverband dyslexiebeleid deel uit van de gezamenlijke zorg.

Om bovenstaande te bewerkstelligen, is het noodzakelijk om dyslexie integraal te aanpakken. De breedtestrategie heeft zich daarom niet uitsluitend gericht op de (dyslexie- of zorg)specialisten in de school of daarbuiten, maar juist ook op degenen die een rol spelen in een geïntegreerde aanpak van dyslexie en bij de ontwikkeling van dyslexiebeleid op school- en bovenschools niveau. Daarbij zijn de volgende doelgroepen onderscheiden:

- middenmanagement, zorgcoördinatoren en remedial teachers;
- directies en besturen;
- samenwerkingsverbanden;
- docenten en mentoren;
- educatieve infrastructuur.

Producten ten behoeve van de breedtestrategie

Op basis van het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs zijn diverse producten ontwikkeld om te zorgen voor een brede bekendheid van het protocol en om samenwerkingsverbanden, scholen en docenten handreikingen te geven voor de implementatie in de praktijk:

- draaiboek voor scholen, gericht op de implementatie van het protocol;
- muurkrant voor docenten in het voortgezet onderwijs;
- implementatiewijzer, als draaiboek voor nascholing, bestemd voor de educatieve infrastructuur;
- dyslexiekaartjes voor alle docenten in het voortgezet onderwijs, met daarop informatie over dyslexie en tips hoe zij dyslectische leerlingen kunnen ondersteunen;
- borstzakkaartje *Een 8 voor dyslexie* bestemd voor het management van scholen voor voortgezet onderwijs, bedoeld als geheugensteun bij het toepassen van het Achtbaanmodel voor beleidsontwikkeling op de ontwikkeling van dyslexiebeleid;
- DVD *Hoezo Dyslexie?!*, in samenwerking met de andere projecten van het Masterplan;
- portfolio met de ervaringen van vier samenwerkingsverbanden;
- stappenplan voor samenwerkingsverbanden;
- aanvulling dyslexie bij het zelfevaluatiekader, gericht op middenmanagement en directie (zie ook hoofdstuk 8);
- vanuit het masterplan dyslexie is meegewerkt aan het project digitaal overdrachtdossier in het kader van het project Kwaliteit van Zorg; de resulterende annex bij het overdrachtsformulier PO-VO, gericht op middenmanagement en zorgcoördinatoren, zal binnenkort als onderdeel van het project digitaal overdrachtdossier worden opgeleverd;

- beschrijving van procedures voor overdracht van dyslectische leerlingen van PO naar VO, in samenwerking met het project voor het primair onderwijs.

Urgentiebesef en bewustwording

“Waarom zou ik me met dyslexiebeleid bezig houden? Daar hebben we toch onze deskundigen bij uitstek voor: de remedial teachers en de zorgcoördinatoren!” Deze geluiden zijn in het voortgezet onderwijs met enige regelmaat te horen. Dat betekende dat het eerste doel waarop we ons hebben gericht, was het geven van bekendheid aan het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs en de diverse doelgroepen ervan doordringen dat dyslexie de zorg is van iedereen in het voortgezet onderwijs. De boodschap daarbij: “Werken volgens het protocol zorgt voor tevreden ouders en leerlingen, minder afstroom van dyslectische leerlingen, efficiëntere besteding van tijd en middelen en aansluiting bij de Kwaliteit van Zorg.”

Ten behoeve van de bewustwording:

- zijn in vakbladen voor docenten, zorgcoördinatoren en management diverse artikelen geplaatst over het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs (zie bijlage voor volledig overzicht);
- zijn onder alle scholen voor voortgezet onderwijs in mei 2005 stickers verspreid met de leuze *Dyslexie, neem er even de tijd voor!* om het urgentiebesef van en bekendheid met de integrale aanpak van het protocol onder de aandacht te brengen;
- is in voorjaar 2005 een muurkrant verspreid om docenten in het voortgezet onderwijs te informeren over het protocol Dyslexie;
- is de dvd *Hoezo Dyslexie?* verspreid onder alle deelnemers van de conferentie in november 2005, zodat zij de films kunnen gebruiken in de voorlichting naar ouders en personeelsleden.

Hoezo Dyslexie? Voorlichtingsfilms Dyslexie

De dvd is een gezamenlijk product van de vier hoofdprojecten¹³ van het Masterplan Dyslexie en bevat drie films. De eerste is bedoeld voor een breed publiek en gaat over dyslexie in het gehele onderwijs. De tweede film bevat informatie specifiek over dyslexie in het (speciaal) basisonderwijs, terwijl de derde film ingaat op dyslexie in het voortgezet onderwijs. Elke film laat zien wat dyslexie inhoudt en wat het belang is van tijdige herkenning ervan. Ook geeft iedere film inzicht in een gerichte aanpak, zowel thuis als op school, die ervoor zorgt dat dyslexie geen belemmering hoeft te zijn voor een volwaardige ontwikkeling van de kinderen.

Vergroten van kennis en vaardigheden

Ter vergroting van de kennis en vaardigheden van de diverse geledingen in het voortgezet onderwijs zijn de volgende acties ondernomen voor de onderscheiden doelgroepen:

Voor docenten:

- zijn artikelen en vakspecifieke tips geplaatst in diverse tijdschriften;
- zijn dyslexiekaarten met tips verstuurd naar alle scholen voor voortgezet onderwijs;
- is tijdens de Taalconferentie in oktober 2005 een workshop gehouden over integraal dyslexiebeleid in het VO;
- zijn op twee scholen presentaties gehouden over dyslexie.

¹³ We vermelden de dvd op deze plek omdat de begeleiding van de productie geschiedde vanuit het project Voortgezet Onderwijs.

Voor het middenmanagement, zorgcoördinatoren en management:

- zijn in diverse samenwerkingsverbanden bijeenkomsten gehouden over dyslexiebeleid, waarmee in totaal circa 200 zorgcoördinatoren zijn bereikt;
- zijn schoolportretten en portretten van samenwerkingsverbanden opgesteld die binnenkort via de website beschikbaar zijn;
- is de folder *Een 8 voor dyslexie* verspreid onder alle scholen voor voortgezet onderwijs;
- zijn artikelen geplaatst in Schoolmanagers VO en de nieuwsbrief Kwaliteit van Zorg;
- zijn in het voorjaar van 2006 bijeenkomsten gepland met Schoolmanagers VO;
- zijn nascholingsbijeenkomsten gehouden in twee regio's, waarmee 40 zorgspecialisten/mentoren/intern begeleiders zijn bereikt.

Voor de samenwerkingsverbanden:

- zijn nieuwsbrieven verspreid en een presentatie ontwikkeld over de rol van samenwerkingsverbanden en besturen bij de implementatie van dyslexiebeleid.

Voor de educatieve infrastructuur:

- is een implementatiewijzer ontwikkeld, die als draaiboek kan dienen voor de nascholing;
- is in het voorjaar een trainingsbijeenkomst gepland.

Algemeen:

- zijn conferenties gehouden voor de diverse doelgroepen (zie verderop);
- is het protocol voor iedereen te downloaden via de website.

Pilot met vier samenwerkingsverbanden

In samenwerking met vier samenwerkingsverbanden is geïnventariseerd welke good practices er zijn op het gebied van de overdracht PO-VO en de protocollaire aanpak van dyslexiebeleid op scholen. Op basis daarvan is een stappenplan gemaakt voor samenwerkingsverbanden. Uit deze pilot zijn algemene aanbevelingen voortgekomen, die via een tweetal workshops zijn verspreid. Vragen die centraal stonden: wat is de meerwaarde van geïntegreerde dyslexiebegeleiding volgens het protocol dyslexie, welke rol kunnen samenwerkingsverbanden spelen bij zo'n aanpak van dyslexiebeleid, hoe kunnen samenwerkingsverbanden ervoor zorgen dat dyslexie op de ontwikkelagenda van de scholen komt, en op welke manier is de dyslexieaanpak exemplarisch voor andere zorggebieden? Belangrijk daarbij zijn in elk geval regelmatig contact tussen de (coördinatoren van) samenwerkingsverbanden PO en VO, en goede contact tussen de scholen voor voortgezet onderwijs in de regio om te komen tot gemeenschappelijke afspraken over de inschrijving van nieuwe leerlingen en benodigde overdrachtgegevens.

Binnenkort zullen de uitkomsten van de pilots ook worden verspreid via de website van het Masterplan. Een greep uit de opbrengsten van de pilot bij de samenwerkingsverbanden:

- een checklist die aansluit bij het leerlingvolgsysteem van Cito en gericht is op het signaleren van contrasten zodat basisscholen bij toekomstige havo- en vwo-leerlingen – die dyslexie vaak in voldoende mate kunnen compenseren en dus nooit echt laag scoren – in een vroeg stadium dyslexie kunnen vaststellen;
- een draaiboek, waarin in de tijd is uitgezet welke stappen een dyslectische leerling doorloopt rondom de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs, waarbij de nadruk ligt op de heldere communicatie tussen de basisschool, de middelbare school en ouders;

- netwerken van zorgcoördinatoren uit het VO en Intern Begeleiders uit het basisonderwijs, eventueel een specifieke werkgroep voor dyslexie;
- stroomlijnen van de manier waarop basisscholen omgaan met de overdracht naar het voortgezet onderwijs.

Conferenties

- Op 1 december 2004 is ter afronding van de ontwikkeling van het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs een landelijke conferentie gehouden rond dat protocol. De belangstelling was groter dan het aantal beschikbare plaatsen, waardoor sommige mensen teleurgesteld moesten worden. Daarom zijn in het voorjaar van 2005 nog een tweetal kleine conferenties gehouden rond het protocol Dyslexie. In totaal zijn hiermee 550 mensen uit het voortgezet onderwijs bereikt.
- In het voorjaar is een landelijke bijeenkomst gehouden voor circa 15 coördinatoren van samenwerkingsverbanden rond het protocol Voortgezet Onderwijs.
- Aansluitend zijn vijf regionale bijeenkomsten gehouden, waarmee nog eens zo'n 100 coördinatoren van samenwerkingsverbanden zijn bereikt.
- Naar aanleiding daarvan zijn op verzoek van 13 samenwerkingsverbanden bijeenkomsten gehouden voor circa 200 zorgcoördinatoren van de aangesloten scholen.
- Op 16 november 2005 is opnieuw een grootschalige conferentie gehouden rond het thema 'Dyslexie, mij een zorg?'. Doelgroep van de conferentie waren leraren, zorgspecialisten, management en samenwerkingsverbanden in het VO. Hiermee zijn ruim 500 mensen bereikt.

5.3 Effectieve begeleiding door de leraar in de klas

Pas in de loop van het Masterplan kwam het Protocol Dyslexie voor het Voortgezet Onderwijs beschikbaar. Dat betekende dat nog niet bekend was hoe scholen voor voortgezet onderwijs dit gebruiken. Eveneens was nog weinig bekend over het effect van interventies in het voortgezet onderwijs. Daarom is een dieptestudie uitgevoerd in het voortgezet onderwijs, waarbij in eerste instantie werd gestart met tien scholen. Uiteindelijk hebben zeven brede scholengemeenschappen waaronder het praktijkonderwijs het volledige traject van de dieptestudie volbracht.

Begeleiding op zeven pilotscholen

Op zeven brede scholengemeenschappen voor voortgezet onderwijs, met in totaal 14 vestigingen, is een begeleidingstraject uitgevoerd. Het doel hiervan was meer zicht te krijgen op bruikbaarheid van de begeleidingsmogelijkheden (inclusief compenserende maatregelen) van het Protocol Dyslexie VO voor de eigen school en op de effecten van de daadwerkelijk gerealiseerde begeleiding. De scholen zijn vanuit het project begeleid door inhoudelijke procesondersteuners. Iedere school heeft een schoolinterne werkgroep ingesteld die regie voerde over het activiteitenplan en de professionalisering van docenten en begeleiders. Van iedere school is een portfolio van circa twee A4-tjes gemaakt waarin zijn beschreven:

- procedures voor overgang PO-VO;
- werkwijze van screening via instrumenten Protocol VO;
- werkwijze en uitkomsten van diepgaander onderzoek aan de hand van twee meetmomenten (ook voor vreemde talen: Engels en Frans);

- de huidige begeleiding die de school biedt aan dyslectische leerlingen (op verschillende zorgniveaus);
- procedure diagnostiek en behandeling (samenwerking met zorg);
- dyslexiebeleid in een beleidsplan, waarbij de bevindingen van de Dyslexiemonitor zijn verwerkt.

De portfolio's zijn binnenkort beschikbaar via de website www.masterplandyslexie.nl.

De bevindingen van de implementatietrajecten op de zeven VO-scholen zijn verwerkt in de implementatiewijzer voor de educatieve infrastructuur en worden uitgebreid beschreven in het boek 'Implementatie, Interventies en Praktijkonderzoek in VO'.

Genormeerde set van 12 toetsen

In de periode september/november 2004 en de periode mei/juni 2005 zijn bij 1011 brugklasleerlingen (individuele afname bij 106 leerlingen in het lwoo, 556 leerlingen in het vmbo en 349 leerlingen in havo/vwo) metingen verricht op het terrein van bestaande moedertaalwoorden en pseudowoorden, begrijpend lezen, rapid naming en Engels en Frans (lezen en spellen). Het resultaat hiervan is een set van in totaal 12 toetsen die zijn genormeerd op twee meetmomenten. Scholen voor Voortgezet Onderwijs kunnen deze toetsen inzetten voor leerlingen die laag scoren op de screeningstoetsen van het Protocol Dyslexie VO. Doordat voor twee meetmomenten normeringsgegevens beschikbaar zijn, kunnen scholen de effecten van hun begeleiding/interventies meten.

Interventieprogramma's voor Nederlands en Engels in de brugklas

In het deelproject zijn interventieprogramma's ontwikkeld die op verschillende manieren inzetbaar zijn in het VO: als differentiatie binnen de klas, in groepstraining of individueel. Deze interventieprogramma's zijn bestemd voor die leerlingen die niet voldoende hebben aan de geïntegreerde benadering in de klas en de faciliteiten die de school met behulp van het Protocol Dyslexie voor het Voortgezet Onderwijs kan bieden. De interventies zijn een combinatie van trainingen ter bevordering van de leesvloeiendheid, het toepassen van lees-, spelling- en schrijfstrategieën en functionele inzet van compenserende software. Daarnaast wordt ruime aandacht besteed aan de acceptatie van lees- en spellingproblemen en dyslexie door middel van ingeweven principes van oplossingsgericht werken.

De interventieprogramma's zijn uitgevoerd op scholen voor vmbo-havo/vwo en praktijkonderwijs. Vooral het programma Engels leidt tot een duidelijke vooruitgang in leerlingresultaten. Dit effect is in het vmbo groter zijn dan in het havo/vwo.

Implementatie, interventies en praktijkonderzoek in VO

In dit boek zijn beschrijvingen opgenomen van het implementatietraject Protocol Dyslexie VO op de scholen die participeerden in het Masterplan, evenals de uitgevoerde metingen en de resultaten van de interventietrajecten (Engels en Nederlands). Scholen voor voortgezet onderwijs vinden hier een groot aantal aandachtspunten voor de invoering van het Protocol die ze aan hun eigen praktijksituatie kunnen toetsen. Steeds zal de school moeten nagaan hoe geïntegreerde dyslexiebegeleiding in de eigen onderwijs- en zorgstructuur vorm moet krijgen: Dit boek biedt een aantal aanbevelingen voor strategie, structuur- en beleidsontwikkeling. Daarenboven worden de resultaten beschreven van de meetmomenten (normeringsgegevens) en de uitgevoerde interventies voor Engels en Nederlands. Daarmee hier kunnen scholen die ervoor kiezen om zelf interventies te verzorgen, hun voordeel doen.

Herziening signaleringsinstrument

In augustus 2005 is een herziene versie van het Signaleringsinstrument Dyslexie Voortgezet Onderwijs verschenen. Het signaleringsinstrument bevat een zinnendictee en een stilleestoets, waarmee scholen aan het begin van de brugklas snel kunnen achterhalen welke leerlingen leesproblemen hebben en mogelijk dyslectisch zijn. Het instrument kan klassikaal worden afgenomen en neemt twee lesuren in beslag. In de herziene versie is het zinnendictee in drie verschillende spreektempo's opgenomen voor respectievelijk het praktijkonderwijs (6 zinnen), het vmbo (8 zinnen) en het havo/vwo (10 zinnen). Tevens is de verstaanbaarheid van de audio-cd verbeterd en is de normering aangepast. Het herziene signaleringsinstrument is in september 2005 naar alle scholen voor voortgezet onderwijs verstuurd. Scholen wordt geadviseerd om het instrument pas na vier weken af te nemen - dus niet in september, maar begin oktober - in verband met terugval in de vakantie. Voor de verwerking van de gegevens is een Excel-versie van het klassenoverzichtsformulier beschikbaar.

Praktijkonderwijs

Voor het praktijkonderwijs bleek een aanpassing nodig van het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs. In samenwerking met een school voor praktijkonderwijs is dit verder uitgewerkt. De inhoud van het Protocol Dyslexie VO zijn geïntegreerd met de interventietraining zoals hiervoor beschreven en aangepast aan de behoeften voor het Praktijkonderwijs.

Producten voor toepassing in de klas en school

Samenvattend heeft de dieptestrategie de volgende producten opgeleverd:

- portfolio's van de zeven deelnemende scholen;
- genormeerde set van 12 toetsen voor leerlingen die uitvallen op de screeningstest van het Protocol Dyslexie VO;
- interventieprogramma's inclusief CD-rom voor Nederlands en Engels, voor VMBO en HAVO/VWO;
- boek getiteld 'Implementatie, interventies en praktijkonderzoek in VO';
- aanpassing Protocol Dyslexie en interventies voor het Praktijkonderwijs;
- herziene versie van het signaleringsinstrument bij het Protocol Dyslexie voor het voortgezet onderwijs.

6 DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING OP DE LERARENOPLEIDINGEN

6.1 Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet

Uitgangspunten

Bij de opzet van het project gericht op de opleidingen, zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- deskundigheidsbevordering op lerarenopleidingen door ontwerp en uitvoering pilot scholingstrajecten voor startbekwame leraren, ervaren leraren (intern begeleiders, remedial teachers in PO en VO) en leraar-specialisten (ambulante begeleiders, zorgcoördinatoren);
- leerwerktaken en leerbronnen worden ontwikkeld, parallel aan de ontwikkeling van de Geïntegreerde aanpak van hoofdpunt 1, waarbij EN haar opgedane expertise vanuit voorgaande MILE-projecten inbrengt;
- leerwegaafhankelijk beoordelingskader, waarbij leerwerktaken en leerbronnen los inzetbaar zijn, zodat maatwerk geleverd kan worden.

Doelstellingen

De hoofddoelstelling van het Masterplan Dyslexie betreft het ontwikkelen, vastleggen en implementeren van een geïntegreerde en beproefde aanpak voor het signaleren, diagnosticeren en begeleiden van dyslectische leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. Meer specifiek voor de opleidingen stond centraal:

- binnen pilots ontwerpen, testen en evalueren van flexibel inpasbare, competentiegerichte opleidingsonderdelen (i.c. leerwegaafhankelijk(e) beoordelingskader, leerwerktaken, leerbronnen) 'Omgaan met leesproblemen en dyslexie voor de startbekwame leraar, de ervaren leraar en de leraar-specialist'.
- ontwerpen, uitvoeren en evalueren van een postacademische cursus (PAO) 'Inbedden omgaan met leesproblemen en dyslexie in de initiële en voortgezette opleiding van leraren en leraar-specialisten'.

Het derde project van het Masterplan Dyslexie was daarmee vooral gericht op het vijfde uitgangspunt uit de brief van de Minister:

- 5 deskundigheidsbevordering op lerarenopleidingen.

In de bekwaamheidseisen voor de leraren zijn geen expliciete specificaties opgenomen wat betreft het omgaan met leesproblemen en dyslexie en de opleidingen hebben binnen de huidige wet- en regelgeving de ruimte om binnen kaders eigen keuzes te maken wat betreft hun opleidingsaanbod. Dat leidt ertoe dat de aandacht in de opleidingen voor leesproblemen en dyslexie samen zal hangen met de aanwezigheid van expertise op dit gebied in de opleidingen en van de mate waarin de experts invloed hebben op het opleidingsaanbod. In de praktijk leidt dat ertoe dat zowel in het opleidingsaanbod als in de opleidingsvraag de aandacht voor het omgaan met leesproblemen en dyslexie sterk kan verschillen. Daarom ook dat de grootte van het draagvlak binnen de opleidingen een punt van aandacht was bij dit deelproject. Dit was bij aanvang niet duidelijk en vormde dus een afbreukrisico voor het project.

Projectopzet

De oorspronkelijke opzet was erop gericht om samen met opleidingen opleidingsonderdelen te ontwerpen en te testen (dieptestrategie), die flexibel inpasbaar dienden te zijn. Vervolgens zou een bredere verspreiding bewerkstelligd worden door het professionaliseren van programmamanagers en inhoudsdeskundige coördinatoren. Op basis van ervaringen gedurende de looptijd van het Masterplan, is deze opzet gaandeweg bijgesteld.

De eerste bijstelling vond plaats naar aanleiding van de Project Start Up in juni 2004. Op basis daarvan is het oorspronkelijke projectplan aangepast op de volgende punten:

- het onderzoek in kader van Vrijvalproject SLOA afwachten alvorens specifieke leerbronnen voor studenten te ontwikkelen;
- meer accent op het uitwerken en ontwikkelen van taken op schoolniveau, klassenniveau en bovenschools niveau door te redeneren vanuit de beroepscontext;
- beperkte ruimte voor het verbreden: het gaat om meer dan dyslexie;
- een zwaarder accent op het voorbereiden van de studieloopbaanbegeleider: attitudeverandering van lerarenopleiders is cruciaal; (h)erkennen is belangrijk, waarnemen relateren aan kennis (als je het niet weet, zie je het niet);
- inhoudelijke materialen zullen moeten uitgaan van concrete situaties die voldoende rijk zijn (onder andere MILE, multimediaal en guided (re)discovery), waarbij er veel aandacht zal moeten zijn voor de vragen die begeleiders en studenten meenemen in/uit de stage (onderzoekende houding, empathie en betrokkenheid).

Deze aanpassing van het projectplan is door de regiegroep op 1 juli 2004 geaccordeerd.

Evenals in de projecten voor het primair en voortgezet onderwijs, is gekozen voor een diepte- en breedtestrategie.

6.2 Dieptestrategie

De dieptestrategie voor de opleidingen bevatte drie onderdelen:

- het ontwikkelen van een beoordelingskader;
- het uittesten van het beoordelingskader in pilots;
- inventarisatie en uitwerken van leerbronnen.

Beoordelingskader

Vanuit het Kernteam is een beoordelingskader (BOK) ontworpen 'De O van olifant en de O van bok', waarin voor het basis- en voortgezet onderwijs een aantal 'kritische' of 'kenmerkende' situaties zijn beschreven. Per situatie is vervolgens adequaat gedrag en het resultaat beschreven en is aangegeven om welke aan het handelen gekoppelde inzichten, vaardigheden en attitudes het in deze situatie vooral gaat. Tot slot werd steeds een link gelegd met de SBL-competenties. Het beoordelingskader is aangepast op basis van de ervaringen in de pilots (zie verderop) en is vrij te downloaden vanaf de website www.masterplandyslexie.nl.

Bij het maken van het beoordelingskader zijn de volgende keuzes gemaakt:

- de ontwikkelingslijn van leerlingen staat centraal, van groep 1 primair onderwijs tot en met de examenklas van alle typen voortgezet onderwijs;
- alleen gericht op de major van de lerarenopleidingen, zodat expertise kan landen bij alle aanstaande leraren;
- geschreven om in te vullen bij competentiegericht onderwijs.

Het beoordelingskader (BOK) beoogt een toetsingskader te bieden voor het meten van competenties van studenten in het begeleiden van leerlingen met dyslexie. In het BOK wordt een procedure beschreven om te komen tot een beoordeling van een student die op een aanvaardbaar (major) competentieniveau leerlingen met dyslexie (lees- en spellingproblemen) kan begeleiden. De student kan hiertoe bewijzen aandragen in de vorm van een portfolio. Daarnaast moet de student in een praktijksituatie (bijvoorbeeld op de stageplek) aantonen dat hij/zij competent is in het omgaan met dyslexie. De student zal in die situatie op het getoonde gedrag beoordeeld worden. In de procedure weegt uiteindelijk een beoordelaar af of de kandidaat competent is aan de hand van een vergelijking met de in het beoordelingskader opgenomen gedrags-, inzicht-, vaardigheids- en attitudeaspecten.

Pilots op zeven opleidingen

Zeven opleidingen (vier Pabo's en drie Lero's) hebben in het voorjaar van 2005 een pilot uitgevoerd rond het beoordelingskader. Bij de uitvoering van de pilots is bewust niet gekozen voor een blauwdrukaanpak vanuit de gedachte dat elke opleiding zich in een eigen ontwikkelingsproces bevindt. Elke lerarenopleiding kon die aanpak, producten en voorbeelden kiezen die pasten bij dat eigen stadium van ontwikkeling. De ambitie was dat de pilots instructiemateriaal zouden leveren voor de opleidingen: beeld en geluidsfragmenten van interventies met dyslectische leerlingen, docenten en ouders, maar ook gesprekken over beleid en interne afstemming binnen een school. Op de dvd-rom (zie verderop) is een deel van deze informatie terug te vinden.

Door middel van casestudy onderzoek is op de zeven opleidingen nagegaan in hoeverre het thema dyslexie een plaats heeft in het initiële basisprogramma en onder welke condities het beoordelingskader inpasbaar is in het majorprogramma van deze opleidingen. Daaruit zijn praktische tips naar voren gekomen voor het gebruik van het beoordelingskader. De mate waarin opleidingen er in slagen het beoordelingskader in te zetten, blijkt afhankelijk van een veelheid aan factoren in de opleiding zelf – betrokkenheid van management, docenten en studenten, de organisatie en de schoolcultuur – maar ook van externe factoren als de visitatiecommissie (accreditatie) en de maatschappij die eisen stellen aan de opleiding. Voor het vervolg wordt aanbevolen om in te steken op samenwerking: tussen docenten van diverse opleidingen door middel van netwerkvorming, en tussen opleidingen en de scholen voor primair en voortgezet onderwijs.

'Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding? Ideeën voor docenten en studenten

Op deze dvd zijn producten en ervaringen gebundeld uit het project Deskundigheidsbevordering van de lerarenopleidingen en uit andere projecten van het Masterplan Dyslexie. Bij het ontwikkelen van de dvd is gepoogd rekening te houden met verschillen in gebruik en gebruikers. De dvd is in te zetten als digitaal bronnenboek (naslagwerk) en als actief leermiddel voor het professionaliseren van studenten en/of docenten op het terrein van leerproblemen en dyslexie. De dvd bestaat uit een gedeelte voor docenten en een gedeelte voor studenten. Het is mogelijk om beide delen te bekijken tijdens het gebruiken van de dvd. In bijlage 10.4 staat de inhoud van de dvd uitgebreider beschreven. Het beoordelingskader, de posters en de beschrijvingen van de pilots zijn opgenomen in de dvd.

6.3 Breedtestrategie

Producten beschikbaar voor de breedtestrategie

Ten behoeve van de breedtestrategie, zijn de volgende producten ontwikkeld:

- het beoordelingskader 'De o van olifant en de o van bok';
- drie posters voor de opleidingen;
- pilotbeschrijvingen te downloaden via de website;
- onderzoeksrapport 'Onderzoek naar dyslexie binnen de lerarenopleidingen. Zeven opleidingen aan de slag met 'De o van olifant en de o van bok';
- verkorte versie (voor docenten) van het onderzoeksrapport 'Dyslexie op de agenda van de lerarenopleiding! Samenvatting van het onderzoeksrapport';
- dvd 'Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding?'

Brede verspreiding

Ter voorbereiding van de breedtestrategie (en mede in verband met de dyslexiemonitor vanuit het project SLOA-Vrijval) is een netwerk gecreëerd van contactpersonen op Pabo's en Lerarenopleidingen VO, en is contact gelegd met netwerken als LOPON, LOBO en ADEF.

Ten behoeve van de verspreiding van het gedachtegoed van het Masterplan Dyslexie en de producten van het deelproject opleidingen:

- zijn contacten gelegd met het Landelijk Platform Nascholing Primair Onderwijs en met het netwerk van docenten Nederlands binnen de pabo;
- hebben zeven opleidingen (vier pabo's en drie lero's) een pilot uitgevoerd rond het beoordelingskader, van waaruit tevens praktisch materiaal beschikbaar is gekomen;
- zijn in het voorjaar van 2005 workshops verzorgd op de VELON-conferentie;
- is in juni 2005 een overdrachtsconferentie gehouden voor pabo's en lero's gericht op het beoordelingskader;
- zijn in het voorjaar en najaar van 2005 posters verspreid naar alle opleidingen;
- zijn in het najaar twee expertmeetings gehouden voor de opleidingen;
- wordt in maart 2006 de dvd Hoezo Dyslexie?!, een gezamenlijk product van alle projecten van het masterplan, verspreid onder alle lerarenopleidingen;
- krijgen alle lerarenopleidingen PO en VO in maart 2006 twee gratis exemplaren van de dvd Hoezo Leesproblemen en Dyslexie op de lerarenopleiding?;
- wordt dezelfde dvd verspreid onder alle deelnemers aan het project (pilotoopleidingen, kernteam, onderzoekers, projectleiders), onder de mensen die hebben deelgenomen aan regiobijeenkomsten en degenen die mee hebben gewerkt aan de totstandkoming van de dvd;
- zijn vijf lerarenopleidingen (vier Pabo's en een Pabo gecombineerd met een lero VO) in november 2005 gestart met een implementatietraject, waarvan de resultaten en ervaringen worden gebruikt bij netwerkbijeenkomsten in 2006, waarin andere opleidingen worden gestimuleerd om dyslexie en leesproblemen in het opleidingstraject te verankeren.

De breedtestrategie gaat verder

Door middel van de pilots zijn 12 van de circa 50 opleidingen aan de slag gegaan met de ontwikkelde materialen, maar in hoeverre dat wordt doorgezet, is de vraag. Op de werkvloer zijn mensen wel geïnformeerd over het Masterplan Dyslexie en de beschikbare materialen,

maar dat betekent niet dat de opleidingen er structureel mee aan de slag gaan. In de meeste gevallen is dat nog (te veel) afhankelijk van het enthousiasme van individuele opleiders. Het oorspronkelijke plan om een postacademische cursus op te zetten bleek niet aan te sluiten bij de realiteit dat opleidingen de problematiek van leesproblemen en dyslexie op zeer verschillende plekken in het opleidingstraject een plek geven. Daarom is voor een andere strategie gekozen, waarbij diverse activiteiten zijn voorzien in 2006 als uitloop van het Masterplan Dyslexie, waaronder netwerkvorming voor de in totaal 12 opleidingen die aan pilots meedoen of hebben gedaan, voor nog niet participerende opleidingen, en voor eventuele andere belangstellenden en gerichte inhoudelijke en bestuurlijke afstemming met netwerken als LOPON, LOBO en ADEF.

7 AFSTEMMING TUSSEN ONDERWIJS EN ZORG

7.1 Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet

Uitgangspunten

Binnen het traject van de onderkenning en begeleiding van kinderen met leesproblemen en dyslexie zijn twee fasen te onderscheiden. De *eerste fase* richt zich op de signalering van leesproblemen en het in gang zetten van interventies om die problemen aan te pakken. Deze fase valt onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van OCW en is als zodanig onderdeel van het Masterplan Dyslexie. Centraal staat dat achterstanden op het terrein van leesproblemen tijdig worden getraceerd en dat dienovereenkomstig didactische interventies op maat worden ingezet.

Als sprake is van een hardnekkige achterstand op het terrein van het lezen en spellen, en wel zodanig dat van een didactische resistentie kan worden gesproken, dan dient de *tweede fase* zich aan. Deze fase, die onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van VWS valt, richt zich op de diagnose van dyslexie en op een daaruit voortvloeiend plan voor behandeling en eventueel facilitering. Het College voor Zorgverzekeringen heeft in dat kader voor het ontwerp van protocollen voor Diagnostiek en Behandeling Dyslexie een opdracht verstrekt aan de Universiteit van Maastricht¹⁴.

Doelstellingen

Een goede afstemming van de activiteiten die binnen het kader van onderwijs en externe zorg worden ondernomen, is van vitaal belang. Doelstellingen voor het project binnen het Masterplan Dyslexie waren:

- afstemming tussen aanpak van dyslexie op school en in de externe zorg, zodat kennis bestaat over elkaars werkwijze en elkaars expertise gebruikt wordt;
- een goede afstemming van de instrumentaria voor signalering, diagnostiek, begeleiding en behandeling tussen het onderwijs en de externe zorg;
- optimale doorverwijzing van dyslectische kinderen tussen onderwijs en externe zorg.

Daarmee sloot het project aan bij het zevende uitgangspunt uit de brief van de Minister:

- 7 Afstemming met zorg (onder meer interactie met pedologische instituten/leesklinieken) en de thuissituatie (ouders). Daarbij is een goede afstemming van het instrumentarium voor signalering, diagnostiek, begeleiding en behandeling die gebruikt worden in het onderwijsveld en de zorg, van het grootste belang.

De resulterende instrumenten zullen in de toekomst een slagboomfunctie vervullen voor de verwijzing naar de externe zorg.

Projectopzet

In de opzet van het project zijn grofweg de volgende fasen te onderscheiden:

- a inventariseren van beschikbare instrumenten voor signalering en diagnosticering;

¹⁴ Blomert, L. (januari 2005). *Ontwerp Protocol Diagnostiek Dyslexie & Protocol Behandeling Dyslexie. Een onderzoek in opdracht van het College voor Zorgverzekeringen*. Maastricht: Universiteit Maastricht.

- b ontwerpen van diagnostische toetsen voor de vroegtijdige onderkenning van leesproblemen in groep 2-3 en voor de onderkenning van leesproblemen in de groepen 4-8;
- c pilotfase waarin de toetsvormen worden uitgeprobeerd;
- d normering en validering.

Voorafgaand aan de pilotfase is samenwerking gezocht met Cito, een instituut met expertise op het gebied van ontwikkelen en uitgeven van hoogwaardige toetsen. Door deze samenwerking is vanuit deze expertise ondersteuning verkregen bij de ontwikkeling van de toetsen en is er tegelijkertijd voor gezorgd dat de te ontwikkelen toetsen worden ingebed in een groter geheel van het leerlingvolgsysteem. Dit is belangrijk voor de implementatie en de continuïteit van de toetsen in de toekomst.

7.2 Prototypes voor diagnostisch instrumentarium

Het doel van het project was om te komen tot een betrouwbaar en valide computergestuurd signaleringsinstrument met behulp waarvan ernstige lees- en spellingsproblemen in kaart kunnen worden gebracht. Door optimaal gebruik te maken van de moderne testtheorie en de computertechnologie voorziet dit instrument in een adaptieve aanpak. Dat betekent dat de moeilijkheid van de toets tijdens het toetsen constant wordt aangepast aan het niveau van de kandidaat. Daardoor wordt individueel en flexibel toetsen mogelijk binnen de context van het reguliere onderwijs. Voordelen van het afnemen van adaptieve instrumenten met de computer zijn:

- gebruiksgemak omdat scores automatisch worden opgeslagen en gevisualiseerd in tabellen en groeicurven;
- toetstechnieken kunnen worden gebruikt die via papier en pen niet mogelijk zijn;
- de relevante vaardigheden voor dyslexie zijn geïntegreerd in één computergestuurd instrument, waardoor signalering van dyslexie in hoge mate gestandaardiseerd wordt;
- de moeilijkheidsgraad van de items wordt automatisch aangepast aan het niveau van de leerlingen, waardoor leerlingen niet gedemotiveerd worden door veel te moeilijke of te makkelijke items en er efficiënt getoetst kan worden;
- leerlingen kunnen nauwkeurig in de tijd gevolgd worden, en worden vergeleken met zichzelf en een normgroep;
- frequent toetsen levert geen problemen op, omdat bij elke toetsafname andere items worden voorgelegd die passen bij het vaardigheidsniveau van de leerlingen.

Er is gewerkt aan twee instrumentaria, ten behoeve van:

- preventie en vroegtijdige onderkenning van leesproblemen in groep 2 en 3;
- signalering van lees- en spellingproblemen in de groepen 4 tot en met 8.

Preventie en vroegtijdige onderkenning in groep 2-3

Het instrumentarium bevat een aantal toetsen die de twee vaardigheden meten die de belangrijkste voorspellers zijn voor de beginnende leesvaardigheid: fonologisch bewustzijn en letterkennis. Meer specifiek per groep zijn het:

- voor groep 2 toetsen voor receptieve letterkennis, foneemidentificatie (eindrijm en beginfoneem), woordsynthese en foneemsegmentatie;

- voor groep 3 toetsen voor productieve letterkennis, woordsynthese en foneemsegmentatie en een vorderingentoets leesvaardigheid met bestaande woorden.

De pilot is uitgevoerd bij 345 leerlingen van de groepen 2 en 3 van tien basisscholen. De uitkomsten hiervan zullen binnenkort gepubliceerd worden.

Signalering van lees- en spellingproblemen in groep 4-8

Het instrumentarium voor de hogere groepen bevat toetsen voor drie domeinen:

- twee vorderingentoetsen voor leesvaardigheid, namelijk voor het lezen van bestaande woorden en van pseudowoorden;
- een vorderingentoets voor het meten van de actieve spellingvaardigheid;
- een vorderingentoets spellingdecisie om het orthografisch bewustzijn te meten.

Er is een pilot uitgevoerd bij 344 leerlingen afkomstig uit de groepen 2 tot en met 5 van negen basisscholen. De resultaten zullen binnenkort worden gepubliceerd.

De pilotstudies hebben aangetoond dat de ontwikkelde prototypes geschikt zijn om de volgende stap te ondernemen: de normering en validering van de toetsen.

7.3 Normering en validering nog nodig

Binnen het kader van het Masterplan is een ontwerp gemaakt van het instrumentarium voor de twee doelgroepen. Om de leesontwikkeling van kinderen op een objectieve manier te kunnen vergelijken, zijn normatieve vergelijkingsgegevens nodig van de lees- en spellingontwikkeling van representatieve groepen in Nederland. In september 2005 is gestart met de uitvoering van dit grootschalige validerings- en normeringsonderzoek. In een follow-up project zullen deze data worden verzameld en worden de instrumenten gebruiksklaar gemaakt voor de onderwijspraktijk.

8 AFSTEMMING MET DE OUDERS

8.1 Uitgangspunten, doelstellingen en projectopzet

Uitgangspunten

Uitgangspunt van dit deelproject was dat een betere samenwerking tussen ouders, school en externe zorg:

- de leerlingen met dyslexie ten goede komt;
- de school kan ontlasten, en
- onvrede voorkomt tussen partijen.

Doelstellingen

De doelstelling van dit deelproject was het voor ouders ontwikkelen en toegankelijk maken van informatie over leesproblemen en dyslexie. Evenals bij de andere deelprojecten vormen de vier beschikbare protocollen voor het primair en voortgezet onderwijs daarvoor de basis. Het project sloot daarmee aan op het laatste uitgangspunt uit de brief aan de Minister:

8 Afstemming met en informatie aan de ouders.

Projectopzet

De uitvoering van het project was in handen gelegd van Balans, een vereniging voor ouders van kinderen met leer-, ontwikkelings- en gedragstoornissen, waaronder ADHD, dyslexie en PDD-NOS. Het opzetten van het steunpunt past bij het doel van Balans: het versterken van de maatschappelijke positie van kinderen en hun ouders (en omgeving) die te maken hebben met leer-, ontwikkelings en/of gedragstoornissen.

De kern van het deelproject voor ouders was het Steunpunt Dyslexie, van waaruit:

- een telefonische helpdesk wordt bemand;
- de website www.steunpunddyslexie.nl is ontwikkeld;
- informatievoorziening naar de ouders plaatsvindt.

8.2 Steunpunt Dyslexie

Het steunpunt dyslexie heeft als hoofdelementen de telefonische helpdesk en de website.

Helpdesk

Per 1 januari 2005 is de telefonische helpdesk operationeel op het nummer 030-225 50 52. Ten behoeve van de helpdesk zijn naast de steunpuntcoördinator tien vrijwilligers geselecteerd en getraind in het beantwoorden van vragen rondom dyslexie. Dagelijks komen er ruim 50 telefoontjes per werkdag binnen, waarvan meer dan 80% vragen over dyslexie betreffen.

www.steunpunddyslexie.nl

In september 2005 is deze website als zelfstandige site in de lucht met informatie over dyslexie. Tot die tijd was de informatie beschikbaar via de website van de vereniging Balans. De site www.steunpunddyslexie.nl wordt druk bezocht met circa 1400 views per dag. De informatie op de site is primair bedoeld voor ouders van kinderen met leesproblemen en dyslexie en andere betrokkenen om hen zoveel mogelijk van recente en betrouwbare informatie voorzien. De informatie is geordend rond vier thema's

- *wat is dyslexie:* over leesproblemen en dyslexie en over de kenmerken, oorzaken en gevolgen ervan;
- *dyslexie op school:* over de protocollen, de betekenis daarvan voor ouders en school en over te gebruiken hulpmiddelen;
- *dyslexie in de zorg:* over diagnose en behandeling van dyslexie;
- *dyslexie thuis:* over de invloed van dyslexie op het gedrag van kinderen, de gevolgen van dyslexie voor het gezin en de manier waarop ouders hun kind thuis kunnen helpen.

Via links naar andere relevante sites ontsluit de website de beschikbare informatie voor ouders.

Informatievoorziening voor ouders

Een belangrijke informatievoorziening van ouders vindt plaats via eerdergenoemde website. Daarnaast:

- zijn veelvuldig artikelen geplaatst in Balans Magazine over dyslexie;
- is een handboek gemaakt voor ouders die te maken krijgen of hebben met de protocollen in het basisonderwijs (Houvast bij leesproblemen en dyslexie);
- is voor het voortgezet onderwijs een vergelijkbaar handboek in ontwikkeling;
- is een Powerpoint presentatie ontwikkeld voor ouderavonden;
- is samen met de andere projecten de DVD Hoezo dyslexie?! tot stand gekomen;
- is samen met de andere projecten de folder Dyslexie, neem er even de tijd voor! ontwikkeld.

Houvast bij leesproblemen en dyslexie

Dit boek is ontwikkeld om ouders houvast te bieden bij de samenwerking met school, door hen te informeren:

- waar ze op kunnen letten als de leesontwikkeling van hun kind niet wil vlotten of ze zich daarover zorgen maken;
- hoe de school de leesontwikkeling van leerlingen toetst en wat ouders daarover kunnen bespreken met de leerkracht;
- op welke manier kinderen thuis geholpen kunnen worden;
- hoe lezen aantrekkelijk kan worden gemaakt;
- van welke speciale hulpmiddelen en maatregelen een kind met dyslexie kan profiteren;
- ervaringen en tips voor een goede communicatie met school.

De opzet van het boek sluit qua systematiek en chronologie aan bij de dagelijkse praktijk op basisscholen waar de protocollen leesproblemen en dyslexie als leidraad worden gebruikt.

Dyslexie, neem er even de tijd voor!

Vanuit alle projecten van het Masterplan is gezamenlijk een folder ontwikkeld bestemd voor ouders. Deze folder geeft beknopte informatie over dyslexie: wat is dyslexie, wat doen scholen eraan en wat kunnen ouders doen, welke signalen zijn waarneembaar bij kinderen in primair en voortgezet onderwijs. De folder verwijst vervolgens naar het Steunpunt Dyslexie en de website van het Masterplan Dyslexie voor meer informatie.

De folder is in het najaar van 2005 in een oplage van 350.000 verspreid onder alle bibliotheken, huisartsenpraktijken en instellingen voor jeugdzorg om ouders van kinderen met leesproblemen en dyslexie zo breed mogelijk te bereiken en te informeren.

Bekendheid aan het Steunpunt Dyslexie

Diverse kanalen zijn gebruikt om bekendheid te geven aan het steunpunt dyslexie:

- via de folder Dyslexie, neem er even de tijd voor (zie hierboven);
- via stands op diverse beurzen (zie bijlage);
- via presentaties op beurzen en conferenties (zie eveneens de bijlage);
- via presentatie op de PABO Amsterdam;
- via presentaties op diverse ouderavonden;
- via artikelen in tijdschriften.

9 SAMENWERKING MET ANDERE PROJECTEN

Het Masterplan Dyslexie heeft gericht aansluiting gezocht bij andere projecten. Een ervan, het SLOA Vrijvalproject Dyslexie, is als het ware toegevoegd aan het Masterplan, zodat gerichte afstemming en uitwisseling kon plaatsvinden. Producten en werkwijzen uit het project zijn verspreid via de breedtestrategie van het Masterplan Dyslexie.

Daarnaast is aansluiting gezocht bij twee landelijke projecten rond Zelfevaluatiekaders en Doorlopende leer- en zorglijnen PO-VO om de kans op een brede verspreiding en borging voor de toekomst te vergroten.

9.1 SLOA Vrijval Dyslexie

Vanuit de SLOA Vrijval was vanuit het Ministerie van OCW het volgende thema aangereikt:

Integraal school- en schooloverstijgend beleid t.a.v. begeleiding van leerlingen met (ernstige) leesproblemen en dyslexie in primair en voortgezet onderwijs.

Het project kende twee deelprojecten:

- 1 de digitale dyslexiemonitor;
- 2 handzaam overzicht voor dyslexie in de onderwijspraktijk.

Het SLOA-vrijvalproject sloot daarmee aan op het eerste twee uitgangspunten in de brief van de Minister over het Masterplan Dyslexie:

- 1 Inventarisatie van beschikbaarheid en wijze van verspreiding van aangepaste leermiddelen, waaronder digitale educatieve content. Ter afbakening geldt dat het hier uitsluitend de inventarisatie en verspreiding van bestaande leermiddelen betreft en niet de ontwikkeling van nieuwe aangepaste leermiddelen. Het verstrekken van hulpmiddelen die ingezet kunnen worden ten behoeve van dyslexie, zoals een laptop of daisyspeler, valt buiten de verantwoordelijkheid van OCW.
- 2 Begeleiding van dyslectici in de klas door leraren (ondersteuning van leraren met modellen en leermiddelen), onder meer met (educatieve) softwareapplicaties.

Verspreiding van de opbrengsten van het Vrijvalproject heeft plaatsgevonden via de diepte- en breedtestrategie in het primair onderwijs, het voortgezet onderwijs en de lerarenopleidingen.

Digitale dyslexiemonitor

Doel van de dyslexiemonitor is het mogelijk maken van een peiling in het primair en voortgezet onderwijs en de initiële lerarenopleidingen. Met deze peiling dient de huidige stand van zaken van dyslexiebegeleiding en dyslexiebeleid in kaart gebracht te worden.

De ontwikkelde dyslexiemonitor is een volledige internetapplicatie bestaande uit de website:

www.dyslexiemonitor.nl. Met dit webbased instrument kunnen scholen hun dyslexie-begeleiding en dyslexiebeleid in kaart brengen én de resultaten van leerlingen monitoren. De monitor geeft zowel de beginsituatie als de ontwikkelingslijn van de school en de leerlingen weer. De Dyslexiemonitor is ontwikkeld voor PO, VO en de initiële lerarenopleiding (Pabo en Lero). Daarbij is zorggedragen voor afstemming met Cito, de zelfevaluatiekaders leerlingenzorg in het PO en VO, het Digitaal OverdrachtsDossier en Dyslexpert.

De Dyslexiemonitor is vanaf oktober 2004 in fasen operationeel gemaakt voor de diverse sectoren in het onderwijs. In totaal hebben 203 scholen/vestigingen en 13 initiële

lerarenopleidingen (HBO) deelgenomen aan de Dyslexiemonitor met in totaal 1474 deelnemers, meer specifiek:

- 73 scholen voor PO met in totaal 265 deelnemers;
- 130 vestigingen voor VO met in totaal 1202 deelnemers;
- 13 initiële lerarenopleidingen (HBO) hebben zich aangemeld, echter slechts 7 hebben deelgenomen.

In het voortgezet onderwijs is de opbrengst het grootst, omdat de monitor van meet af aan in het dieptetraject VO is meegenomen (project 2b van Masterplan). Op een groot aantal scholen is een start gemaakt met dyslexiebeleid met behulp van de uitslagen van de dyslexiemonitor. In het basisonderwijs is de Dyslexiemonitor pilotsgewijs ingezet, waarbij een vijftal samenwerkingsverbanden daarin zijn begeleid. Uitgebreide beschrijvingen van de resultaten zijn te vinden in de uitslagen die de dyslexiemonitor genereert. De scholen die participeren hebben allen zicht op hun eigen resultaten (privacy is gewaarborgd) en kunnen schoolintern aan de slag met beleidsontwikkeling op basis van de resultaten van de Dyslexiemonitor. Desgevraagd krijgen zij hierbij ondersteuning. De 'all-over resultaten' zijn op te vragen bij het Expertisecentrum Nederlands en zullen in de loop van 2006 worden gepubliceerd op de website: www.masterplandyslexie.nl. Hierbij zij aangetekend dat hoe meer scholen en opleidingen gaan deelnemen, hoe rijker de gegevens zullen zijn. Ook zijn er reeds enkele publicaties verschenen over de dyslexiemonitor.

Handzaam overzicht

In dit deelproject is gewerkt aan een overzicht van bruikbare en verantwoorde aanpakken, materialen, implementatiemodellen voor dyslexiebegeleiding en dyslexiebeleid. Dit overzicht dient scholen te helpen bij het maken van een gerichte keuze. Bij de samenstelling van het overzicht is contact gelegd met samenstellers van andere materialenoverzichten (Orthowin, Orthovizier, FNB, SLO, Lexima enz.) en met regio's die al ver zijn met de afstemming onderwijs/zorg (Rotterdam, Centraal Nederland).

Er zijn in totaal 50 beschrijvingen gemaakt van materialen en methodieken en alsmede een criteriumlijst voor procedures. In de digitale koffer en op de site van het masterplan zijn de opzet en een voorbeeld gepubliceerd. De definitieve beschrijvingen verschijnen in 2006 op de website van het Masterplan Dyslexie. Het handzaam overzicht verschijnt niet zoals eerst voorzien in boekvorm vanwege de steeds wijzigende gegevens.

9.2 Zelfevaluatiekader

Vanuit het Masterplan Dyslexie is aansluiting gezocht bij het project Zelfevaluatiekader, zoals ontwikkeld in opdracht van het project Kwaliteit van leerlingenzorg in het vmbo en praktijkonderwijs, het project Kwaliteit Speciaal en WSNS+. Deze projecten hebben gekozen voor eenzelfde aanpak voor de zelfevaluatie. Vanuit het Masterplan Dyslexie is opdracht gegeven om een zelfevaluatiemodule te ontwikkelen voor dyslexiebeleid en begeleiding van leerlingen met dyslexie, als onderdeel van de leerlingenzorg in het primair, voortgezet en (voortgezet) speciaal onderwijs. De module zal vervolgens worden ingepast in de trajecten van de drie andere modules. Daarnaast sluit de module nauw aan bij het schoolontwikkelingsdeel van de dyslexiemonitor die is ontwikkeld in het SLOA Vrijvalproject Dyslexie.

Meer informatie is te vinden in de volgende publicatie:

Hoffmans, C.J.M., (2005) in opdracht van Masterplan dyslexie. *ZEK Dyslexie. De kwaliteit van het beleid en de praktijk op het terrein van dyslexie. Kader voor de kwaliteitszorg,*

zelfevaluatie en visitatie van dyslexie in het primair, voortgezet en (voortgezet) speciaal onderwijs. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie.

Deze publicatie is tevens opgenomen in de implementatiekoffer en is te downloaden via de website www.masterplandyslexie.nl. Meer informatie over het project Zelfevaluatiekader is te vinden op www.leerlingenzorgvmbopro.nl.

9.3 Doorlopende leer- en zorglijnen PO-VO

Dit deelproject van Kwaliteit van de zorg besteedt aandacht aan de leer- en zorglijn van de leerling die vaak hobbels en drempels kent. Vooral de overgangen tussen primair onderwijs en voortgezet onderwijs behoeven wat dit betreft aandacht. Aandachtspunten zijn:

- zowel de verticale als de horizontale overgangen tussen schoolsoorten;
- de manier waarop scholen en samenwerkingsverbanden omgaan met instrumenten als zorgplan, handelingsplan en onderwijskundig rapport.

Het deelproject richt zich in samenwerking met WSNS+ onder meer op het digitale leerlingendossier en de warme overdracht PO-VO.

Met de ontwikkeling van een Digitaal Overdrachts Dossier (DOD) moet de overdracht van leerlingengegevens tussen scholen voor primair, voortgezet en speciaal onderwijs op niet al te lange termijn aanzienlijk gemakkelijker en betrouwbaarder worden. De belangrijkste leerlingenadministratie- en leerlingvolgsystemen zullen hieraan gekoppeld kunnen worden. Onder warme overdracht wordt verstaan die contacten tussen het primair onderwijs en voortgezet onderwijs waarbij mensen elkaar ontmoeten en informatie uitwisselen over:

- aansluiting van de zorg bij leerlingen met zorgbehoeften, in het bijzonder voor wat betreft de overdracht van informatie;
- aansluiting voor wat betreft de pedagogische en didactische invulling van het onderwijsaanbod;
- zorg voor de juiste schoolkeuze;
- ondersteuning van leerlingen bij de overstap naar het VO in het algemeen.

Vanuit het Masterplan Dyslexie is medewerking verleend aan zowel het DOD als de warme overdracht en is een annex ontwikkeld speciaal voor dyslexie (zie paragraaf 4.2). De ontwikkeling van de Dyslexiemonitor is afgestemd met het project Digitaal Overdrachts Dossier. Gekeken is welke velden uit het DOD ook in de Dyslexiemonitor opgenomen moesten worden, teneinde een optimale afstemming te verwezenlijken. Evenals Cito-gegevens kunnen ook administratiegegevens en gegevens uit digitale overdrachtdossiers in de Dyslexiemonitor worden ingelezen, zodat scholen zo weinig mogelijk 'dubbel' werk hoeven te verrichten.

Meer informatie over het project Doorlopende zorg- en leerlijnen is te vinden op de website www.leerlingenzorgvmbopro.nl.

10 BIJLAGEN

10.1 Projectorganisatie

In deze bijlage geven we een overzicht van de projectorganisatie, inclusief de samenstelling van de regiegroep en projectgroep en de medewerkers aan de diverse projecten.

10.1.1 Projectgroep

De projectgroep bestond uit de algemeen projectleider en de projectleiders van de deelprojecten. De projectgroep kwam maandelijks bij elkaar om de voortgang en de afstemming te bespreken.

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Jacqueline Visser (algemeen projectleider)	KPC Groep
Gea Spaans (projectleider 1a)	WSNS+
Hanneke Wentink (projectleider 1b)	EN
Bregje Pel (projectleider 2a)	KPC Groep
Ria Kleijnen (projectleider 2b + sloa)	EN / Fontys OSO
Koos de Doelder (projectleider 3)	KPC Groep
Ludo Verhoeven (projectleider 4a)	EN
Roel Weener (projectleider 4b), soms vervangen door	VOS/ABB
Marijse Pel	Balans

10.1.2 Regiegroep

De regiegroep bestaat uit vertegenwoordigers van diverse organisaties met expertise op het gebied van dyslexie. De regiegroep is in totaal negen keer bijeen gekomen.

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Jan Huisman (voorzitter)	Bakhuis Advies BV
Roel Weener (secretaris)	VOS/ABB
<i>Leden</i>	
Aryan van der Leij	Universiteit van Amsterdam
Dick de Boer	VVO
Dirk Vollenhoven	PDN
Frank Rokebrand	LOBO
Heleen Scholte	Ministerie van OCW
Yvonne Boersma	Ministerie van OCW
Kees Kuijs	Wegbereiders
Koos Slagter	ADEF
Lonny Fennis, tot en met 1 juli 2004, en vervangen door:	NVLF
Anette de Groot vanaf 17 oktober 2004	NVLF
Michel Ekkebus	RID

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Mieke Smits, tot en met 1 juli 2004, en vervangen door:	LOPON
Richard Vollenbroek vanaf 17 oktober 2004	LOPON
Piet van de Pol	Inspectie van het Onderwijs
Remco Reij	College voor Zorgverzekeringen
Martine Witteveen	College voor Zorgverzekeringen
Rob de Koning	Stuurgroep WSNS Plus
Chris Struiksma, tot en met 6 april 2004 en vervangen door:	PI Rotterdam
Jehanne Vieijra vanaf 1 juli 2004	PI Duivendrecht
<i>Toehoorders</i>	
Jacqueline Visser (algemeen projectleider)	KPC Groep
Aat Sliedrecht (communicatieadvies)	AT Consult

10.1.3 Participerende organisaties aan deelprojecten

Hieronder staat per deelproject weergegeven welke personen uit welke instellingen participeerden.

Project 1 Primair Onderwijs

1a Dyslexiebeleid en scholingstrajecten

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Gea Spaans (projectleider)	WSNS+
Lonny Fennis	Windesheim
Mariët Förrer	CPS
Jaap van Gilst	CPS
Thoni Houtveen	ISOR/Universiteit Utrecht
Chruf van Kempen	SBO Het Tangram
Ed Koekebacker	CED Groep
Jantine Kuijpers	ISOR/Universiteit Utrecht
Mieke Poelman	SvO
Lucie Smeenk-Spreij	SvO
Anneke Smits	Windesheim
Joop Stoeldraaijer	Edux
Chris Struiksma	CED Groep
Kees Vernooij	CPS
Annemarie Vink	Stichting ABC

1b *Effectieve begeleiding door de leraar in de klas*

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Hanneke Wentink (projectleider)	EN
Astrid van Hertum	
José van Hinsbergh	student RU
Wilma Jongejan	EN
Janne de Ruyter	student UvA
Anneke Smits,	Windesheim
Marjolein Wennekers	student RU
Eveline Wouters	EN

2 *Voortgezet onderwijs*

2a *Implementatie en deskundigheidsbevordering*

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Bregje Pel (projectleider)	KPC Groep
Albert Cox	KPC Groep
Ria Kleijnen	EN / Fontys OSO
Marieke Kuijper	KPC Groep
Luc Rijkschroeff	KPC Groep
Ton van Roosmalen	KPC Groep
Wout Schafrat	KPC Groep
Heleen Schoots	KPC Groep
Danielle Verschuren	KPC Groep
Rob Wilhelm	De Veste
Cor Hoffmans	Beekveld en Terpstra

2b *Effectieve begeleiding door de leraar in de klas*

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Ria Kleijnen (projectleider)	EN / Fontys OSO
Anita Blonk	EN / Radboud Universiteit
Els van den Dries	SvO
Lonny Fennis	Windesheim
Sui Lin Goei	VU onderwijscentrum
Koos Henneman	SvO
Claudia Jansen	CPS
Marchien Loerts	Fontys OSO
Mieke Poelman	SvO
Jos Smeets	Fontys OSO
Anneke Smits	Windesheim
Esther Steenbeek-Planting	EN / Radboud Universiteit

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Willemien Tak	VU onderwijscentrum
Mirjam Treurniet	Windesheim
Ludo Verhoeven	EN / Radboud Universiteit

Sloa Vrijval Dyslexie

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Ria Kleijnen (projectleider)	EN / Fontys
Anita Blonk	EN / Radboud Universiteit
Berber Klein	EN / Radboud Universiteit

3 Deskundigheidsbevordering op de lerarenopleiding

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Koos de Doelder (projectleider)	KPC Groep
Suzanne Beek	KPC Groep
Conny Boendermaker	Pabo Almere
John Bronkhorst	Edith Stein
Marja van den Eijnden	KPC Groep
Nel Hofmeester	HS van Rotterdam
Henk van den Hurk	SvO
Marlou Janssen	Fontys
Ria Kleijnen	EN / Fontys
Erna van Koeven	Windesheim Zwolle Pabo
Anthony Paijmans	Fontys
Mieke Poelman	SvO
Alice Timmermans	Hogeschool Utrecht
Elaine Toes	KPC Groep
Richard Vollenbroek	Pabo Edith Stein Hengelo
Jantien van Wageningen	Windesheim Zwolle VO
Hanneke Wentink	EN
Astrid Wijnands	Hogeschool Utrecht
Ineke Zuidema	HvU/Theo Thijssen Pabo Utrecht

4 Afstemming met Externe Zorg en Ouders

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Ludo Verhoeven (projectleider)	EN / Radboud Universiteit
Jos Keuning	EN
Judith Vloedgraven	EN
Esther Kuijs	Cito
afdeling POK	Cito

5 Afstemming tussen Onderwijs en Ouders

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Roel Weener (projectleider)	VOS/ABB
Arga Paternotte	Balans
Marijse Pel	Balans

Projectmanagement en -ondersteuning

<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>
Jacqueline Visser (algemeen projectleider)	KPC Groep
Diny Albers, assistent vraagbaak	KPC Groep
Michel Bosters, financiële monitoring	KPC Groep
Joyce van Dijk, secretariaat	KPC Groep
Aat Sliedrecht, communicatieadvies	AT Consult
Ria Timmermans, inhoudelijke monitoring	KPC Groep

10.2 Producten en publicaties

In deze bijlage geven we een overzicht van de producten en publicaties die in het kader van het Masterplan Dyslexie zijn ontwikkeld. We hebben deze zoveel mogelijk geordend naar de doelgroep waarvoor deze expliciet bedoeld zijn. Maar ook andere doelgroepen kunnen gebaat zijn bij de informatie die voor een andere sector zijn ontwikkeld.

Twee producten van het Masterplan Dyslexie, de *Implementatiekoffer* en de dvd-rom *Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding?* bevatten materialen, artikelen en werkwijzen die door de diverse deelprojecten zijn ontwikkeld. De inhoud van beide producten is daarom in twee aparte subparagrafen opgenomen.

10.2.1 Algemeen

Website

www.masterplandyslexie.nl

DVD

Projectgroep Masterplan Dyslexie (redactie) en Rietveld Communicatie (productie). *Hoezo Dyslexie? Voorlichtingsfilms Dyslexie*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie.

Folder

Projectgroep Masterplan Dyslexie. *Dyslexie, neem er even de tijd voor! Voorlichtingsfolder*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie. Drukkerij Holland.

Zelfevaluatiekader

Hoffmans, C.J.M., (2005) in opdracht van Masterplan dyslexie. *ZEK Dyslexie. De kwaliteit van het beleid en de praktijk op het terrein van dyslexie. Kader voor de kwaliteitszorg, zelfevaluatie en visitatie van dyslexie in het primair, voortgezet en (voortgezet) speciaal onderwijs*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie.

Artikelen

Cox, A. & Wentink, H. (2005). 'Aanbod is nu compleet'. Nieuwe protocollen dyslexie bieden doorgaande lijn. *Didaktief*, 35, 10-12.

Fennis, L. (2005). Masterplan Dyslexie. *Nieuwsbrieven tijdschrift Logopedie en Foniatrie*. november 2004, april 2005, mei.

10.2.2 Primair onderwijs

Producten onderbouw

- Handleiding implementatie dyslexiemonitor leesproblemen en dyslexie onderbouw voor scholen
- Verbeterde versie van de kleutersignalering (opgenomen in de implementatiekoffer en op de EN protocollensite);

De volgende draaiboeken voor interventies in de klas zijn ontwikkeld en uitgetoetst:

Smits, A. Jongejan, W. & Wentink, H. (2005a). *Connect Klanken en Letters*.

Interventieprogramma voor groep 3. Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie.

- Smits, A. Jongejan, W. & Wentink, H. (2005b). *Connect Woordherkenning. Interventieprogramma voor groep 3*. Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie.
- Smits, A. Jongejan, W. & Wentink, H. (2005c). *Connect Vloeiend Lezen. Interventieprogramma voor groep 3*. Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie.

Producten bovenbouw

- Scholingsmap en CD-Rom protocol leesproblemen en dyslexie bovenbouw
- Leeswijzer protocol leesproblemen en dyslexie bovenbouw voor intern begeleiders en directeuren

Producten overgang PO – VO

- Stappenplan voor de aanpak / afstemming PO – VO

Producten tussenvormen

- Format tussenvormen
- Beschrijving tussenvormen

Producten speciaal basisonderwijs

- Koekebacker, E. (red.), Houtveen, Th., Vernooij, K., Wentink, H. & Wouters, E. (2005). *Implementatiewijzer bij het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs*. In: Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie.
- Draaiboek omgaan met (ernstige) leesproblemen en dyslectische leerlingen in het sbo LISBO/VLOT
 - Materiaal bij Leeslijn/Leesweg ten behoeve van de sbo midden- en bovenbouw ontwikkeld in het kader van het SLIM-project

Producten voor samenwerkingsverbanden / scholen

- Handleiding implementatie monitor leesproblemen en dyslexie onderbouw voor samenwerkingsverbanden
- Implementatiekoffer dyslexie (inhoudsopgave is verderop weergegeven)
- Training Coaching dyslectische leerlingen
- Beschrijving van een aantal implementatiestrategieën van samenwerkingsverbanden ten aanzien van het omgaan met taalleesproblemen en dyslectische leerlingen
- Uitgewerkte informatiebijeenkomst voor leraren rond protocol midden- en bovenbouw binnen samenwerkingsverbanden (als onderdeel van de scholingsmap protocol groep 5 t/m 8)
- Struiksma, C. (2005). *Een organisatorisch continuüm voor de zorgroute van leerlingen met leesproblemen en dyslexie*. Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie. Bevat een uitwerking van de kernpunten in een continuüm van zorg op het niveau van een samenwerkingsverband.

Daarnaast zijn de volgende producten door samenwerkingsverbanden ontwikkeld in het kader van project 1:

- verdiepingscursussen voor leesspecialisten;
- verdiepingscursussen voor leraren;
- checklist onderkenning met handleiding voor de overgang PO – VO;

- praktijkbeschrijvingen overgang PO – VO;
- criteriumlijst continuüm van zorg;
- opleidingstraject neuro-psychologische training dyslexie;
- implementatiemap protocol onderbouw;
- casus begeleidingstrajecten.

Artikelen en overige publicaties

- Bosman, E. (2004). Masterplan Dyslexie kiest voor geïntegreerde aanpak, implementatie en scholing. In gesprek met Gea Spaans. *De Standaard*, november.
- Gruwel, J. (2004). In gesprek met Hanneke Wentink, medeauteur van protocollen Leesproblemen en Dyslexie (s) bao. Het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8 is uit. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 12, 8-10.
- Houtveen, Th. (2005). Vlot Lezen haalbaar, Lisbo project. *Didaktief*, 35 (8), oktober.
- Koekebacker, E. (2005). We hebben een luxeprobleem, Lisbo op het Kompas. *Taal Lezen Primair*, nr. 17, 8-9.
- Kolk, S. van der (2005). Dyslexie aanpakken volgens bovenbouwprotocol. Niet meer met een werkblad in een hoekje. *Balans Magazine*, jrg. 18, 22-25.
- Ruyter, J.C., de (2005). *Letter voor Letter. Een interventiestudie naar het programma Connect Klanken en Letters*. Doctoraalscriptie. Universiteit van Amsterdam.
- Struiksmā, C. & Wentink, H. (2005). Lezen is het belangrijkste dat je op school leert. *Taal Lezen Primair*, nr. 17, 1-3.
- Vernooy, K. (2005). Kinderen Vlot Leren Lezen in het SBO. *JSW*, juni 2005.
- Visser, S. (2005). Ralfi helpt in sbo, lisbo project. *Didaktief*, (nr.8), oktober 2005.
- Wentink, H., Smits, A., Jongejan, W., Wennekers, M., & Ruyter, J. de (2006). *Eindrapportage Masterplan Dyslexie 2004-2005, deelproject 1b. Handelen van de leerkracht in de klas. Interventies in groep 3 en 4*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Wentink, H. & Verhoeven, L. (2004). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Wentink, H. & Verhoeven, L. (2004). Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8. *Taal Lezen Primair*, nr. 14.
- Wentink, H., Wouters, E., Wennekers, M., Hertum, A. van & Reuvekamp, E. (2006). *Eindrapportage Masterplan Dyslexie 2004-2005, deelproject 1b. Handelen van de leerkracht in de klas. Effecten van interventies op het gebied van technisch lezen in functionele leesactiviteiten in de midden- en bovenbouw van het speciaal basisonderwijs (SLIM-project)*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Wouters, E. & Wentink, H. (2005). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Wouters, E. (2005). Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het SBO. *Taal Lezen Primair*, nr. 17, 4-5.
- Wennekers, M. (2005). *Oefening baart kunst? Een effectstudie naar het interventieprogramma Connect Vloeiend Lezen*. Doctoraalscriptie. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Zinken, J. (2005). Groeiende aandacht voor dyslexie. Masterplan Dyslexie. *Plein Primair*, nr. 3.
- Zinken, J. (2005). Lisbo groot succes. *Plein Primair*, nr. 5.
- Zinken, J. (2004). Masterplan en vijf miljoen zetten dyslexie stevig op de onderwijskaart. *Plein Primair*, nr.1.
- Zinken, J. (2004). Dyslexie-aanpak in stroomversnelling. *Plein Primair*, nr. 6.

Bijdrage geleverd door H. Wentink aan het boek:

Smits, A. & Braams, T. (2006). *Dyslectische kinderen leren lezen*. Amsterdam: Boom.

10.2.3 Overgang PO-VO

Förre, M. & Poelman, M. (2005). *Een goede start voor leerlingen met dyslexie in het voortgezet onderwijs – overgang van PO naar VO*. In: Digitale Implementatiekoffer Masterplan Dyslexie.

Poelman, M., & Dries, E. van den (2005). Perspectieven voor de overdracht. *Remediaal*. 5 (6), 40-42.

10.2.4 Voortgezet onderwijs

Producten gericht op bewustwording en kennisvergroting

Cox, A. & Schoots, H. (2005). *Een dyslexiekaartje, kleine moeite, groot plezier*. [= folder] 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie.

Rijkschroeff, L., Roosmalen, T. van & Cox, A. (2005). *Een 8 voor dyslexie*. [= folder] 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie

Sliedrecht, A. (2005). Muurkrant VO.

Stickers Dyslexie, neem er even de tijd voor.

Producten voor implementatie en beleid

Kleijnen, R., Steenbeek-Planting, E. & Verhoeven, L. *Dyslexie in het Voortgezet Onderwijs. Implementatie, Interventies en Praktijkonderzoek*. (In druk: voorziene verschijningsdatum juli 2006).

Implementatiemap Protocol VO (verschijnt april 2006 onder regie van KPC Groep).

Portfolio's die binnenkort worden geplaatst op de website van het Masterplan Dyslexie.

Producten voor effectieve begeleiding in de klas

Het Interventiepakket Voortgezet Onderwijs (VMBO, HAVO/VWO) bestaat uit:

- de werkmop Interventieprogramma Nederlands voor het Voortgezet Onderwijs. Begeleiding voor leerlingen met leesproblemen en dyslexie. (200 pagina's + Cd-rom)
- de werkmop Interventieprogramma Engels voor het Voortgezet Onderwijs. Begeleiding voor leerlingen met leesproblemen en dyslexie. (200 pagina's + Cd-rom)

Het interventiepakket Praktijkonderwijs bestaat uit:

- de werkmop Interventieprogramma voor het Praktijkonderwijs. Implementatie van het Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs. (300 pagina's + Cd-rom)

De interventieprogramma's zijn in druk en komen gefaseerd beschikbaar: Engels (maart 2006), Nederlands (mei 2006) en Praktijkonderwijs (juni 2006). Alle wijzigingen op grond van de praktijkuitvoering (zie volgende punt) zijn verwerkt.

Artikelen en andere publicaties

Blonk, A., Kleijnen, R. & Klein, B. (2005). Achtergronden van het signaleringsinstrument. *Remediaal*, 5 (6), 9-11.

Bosch-Sthijns, W. & Boer, G. de, m.m.v. A. Cox (2005). Dyslexie en hoogbegaafdheid; de signaleringstoets te slim af. *Remediaal*, 5 (6), 30-31.

- Cox, A. (2005). Rechten en plichten van dyslectische leerlingen. *Van 12 tot 18* (juni 2005), 31-32.
- Cox, A. (2005). Dyslexie, mij een zorg!? *Docentraal* (oktober 2005).
- Cox, A. (2005). Dyslexiebegeleiding voor iedereen; tips voor de praktijk. *Toon 7* (september 2005)
- Cox, A. & Wentink, H. (2005). 'Aanbod is nu compleet!' Nieuwe protocollen dyslexie bieden doorgaande lijn. *Didaktief 4* (april 2005), 10-12.
- Goei, S.L., Jacobs, A., Popma, A., Broos, H. & Vergouw, R. (2005). Naar een protocol dyslexie voor het praktijkonderwijs. In: *Remediaal* (augustus 2005), 25-29
- Henneman, K., Kleijnen, R. & Smits, A. (2004). *Protocol dyslexie voortgezet onderwijs. Signalering, diagnose en begeleiding*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Kleijnen, R. & Henneman, K. (2005). Nú aan de slag met het Protocol. *Remediaal 5* (6), 3-5.
- Kolk, S. van de (2004). Protocol dyslexie VO wordt gepresenteerd! Streven naar een integrale aanpak. *Balans Magazine 17*(9) (november 2004), 12-13.
- Loerts, M. & Tak, W. (2005). Begeleiding van dyslexie binnen het VO. *Remediaal* (augustus 2005), 12-13.
- Paternotte, A. (2004). Aanpak dyslexie in het VO; protocol komt eraan, nu de uitvoering nog. *Balans Magazine 17*(5) (mei 2004);
- Pel, B. & Kleijnen, R. (2005). Masterplan Dyslexie in het voortgezet onderwijs. *Remediaal*, (augustus 2005), 7-8.
- Pel, B. & Kleijnen, R. (2005). Dyslexie, mij een zorg!? Masterplan Dyslexie brengt dyslexie tussen de oren. *Remediaal* (september 2005).
- Pel, M. & Paternotte, A. (2005). Ouders en dyslexie. In: *Remediaal* (augustus 2005), 38-39.
- Rijkschroeff, L. & Cox, A. (2005). Dyslexie vraagt om schoolbrede aanpak; Masterplan ondersteunt scholen bij invoering protocol. *Schoolmanagers VO 7* (juni/juli 2005)
- Schoots, H. (2004). Protocol Dyslexie VO. *Remediaal 4* (8).
- Schoots, H. (te verschijnen). Waarom zou een leerling met dyslexie extra faciliteiten krijgen? *Schoolblad*
- Smeets, J. (2005). Inzet van hardware en software in relatie tot het protocol dyslexie. *Remediaal* (augustus 2005), 22-24.
- Smits, A. & Helm, P. van der (2005). RALFI in het voortgezet onderwijs. *Remediaal* (augustus 2005), 14-18
- Steenbeek-Planting, E. (2005). Interventieprogramma Nederlands en Engels voor de brugklas. In: *Remediaal* (augustus 2005), 19-21.
- Treurniet, M. (2005). Dyslexiebeleid op OPDC de Wilgenborgh (2005). *Remediaal* (augustus 2005), 32-34.
- Verbugt, H. (2004). Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs; "kennis moet praktijk worden". *Tijdschrift voor Remedial Teaching 12*(4) (december 2004)

10.2.5 Lerarenopleidingen

- Kernteam hoofdproject 3 Masterplan Dyslexie 'Deskundigheidsbevordering lerarenopleiding'
 Redactie: E. D. Toes. (2005). *De o van olifant en de o van bok. Omgaan met dyslexie in het primair en voortgezet onderwijs. Beoordelingskader voor lerarenopleidingen. Tweede herziene druk*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie/KPC Groep.

Beek, S.C. & Bronkhorst, J.B.M. (2005). *Onderzoek naar dyslexie binnen de lerarenopleidingen. Zeven opleidingen aan de slag met 'De o van olifant en de o van bok'*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie/KPC Groep.

Kernteam hoofdproject 3 Masterplan Dyslexie 'Deskundigheidsbevordering lerarenopleiding'. *'Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding? Ideeën voor docenten en studenten (dvd)*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie/KPC Groep.

10.2.6 Afstemming onderwijs – zorg

Keunig, J. & Verhoeven, L. (2005). *Signalering van lees- en spellingproblemen in groep 4 – 8. Masterplan Dyslexie, project 4, deelrapport 2*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Verhoeven, L. (2005). Masterplan dyslexie: eenmalige injectie leidt tot een historisch moment. Interview met Josee Gruwel. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 13, 4-6.

Vloetgraven, J. & Verhoeven (2005). *Preventie en vroegtijdige onderkenning van leesproblemen in groep 2 – 3. Masterplan Dyslexie, project 4, deelrapport 1*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

10.2.7 Afstemming met de ouders

Producten

Helpdesk Steunpunt Dyslexie

Paternotte, A. (redactie) (2006). *Houvast bij leesproblemen & dyslexie op de basisschool. Leidraad voor ouders*. Bilthoven: Balans/Steunpunt Dyslexie, in opdracht van het Masterplan Dyslexie

Powerpointpresentatie over dyslexie, te gebruiken voor voorlichtingsavonden.

Projectgroep Masterplan Dyslexie (2005). *Dyslexie, neem er even de tijd voor! Folder*. 's-Hertogenbosch: Masterplan Dyslexie.

Website: www.steunpuntdyslexie.nl

Artikelen

Geuzebroek, N. (2005). Lezen moet leuk zijn. Tijdschriften als stimulerend middel. *Balans Belang* (januari 2005), 42 - 43

Geuzebroek, N. (2005). Voorlezen. Meer dan het vertellen van een verhaaltje. *Balans Belang* (februari 2005), 30 - 31

Geuzebroek, N. (2005). Boekenseries maken nieuwsgierig. IJzersterk middel om te blijven lezen. *Balans Magazine* maart 2005 34-35

Geuzebroek, N. (2005). favorietew schrijvers. Ook dyslectische kinderen lezen hun boeken stuk. *Balans Magazine* april 2005 26-27

Geuzebroek, N. (2005). 'Luistervinken' vliegen weg. Steeds meer gesproken boeken beschikbaar. *Balans magazine* mei 2005 blz 23

Geuzebroek, N. (2005). Boeken voor jongeren. Het uiterlijk bepaalt hun keuze *Balans Magazine* september 2005 blz. 33

Janssen, Y. (2005) Zo is dat! Leesen met een handiekap; een leesautobiografie *Balans Belang* januari 2005 blz. 43

- Kolk, S. van de (2004). Vooral niet opvallen. Kinderen met dyslexie verbergen vaak hun emoties. *Balans Belang* (september 2004), 29 – 31.
- Kolk, S. van de (2004). Protocol dyslexie VO wordt gepresenteerd! Streven naar een integrale aanpak. *Balans Magazine* 17(9) (november 2004), 12 - 13
- Kolk, S. van de (2005). Proefdraaien met het Protocol Dyslexie Voortgezet Onderwijs. Walburgcollege stelt eerst dyslexiebeleid vast. *Balans Magazine* 17(9) (februari 2005), 32 - 34
- Kolk, S. van de (2005). Ouders blij me leeskliniek in basisonderwijs. *Balans Magazine* (mei 2005), 20 – 22.
- Kolk, S. van de (2005). Dyslexie aanpakken volgens bovenbouwprotocol. Niet meer met een werkblad in een hoekje. *Balans Magazine* (april 2005), 22 – 25.
- Kolk, S. van de (2005). Vertrouwen, loslaten en ondersteunen. Column over dyslectische dochter. *Balans Magazine* september 2005 blz. 19
- Maes, E. (2005) Reactie op column 'Oh Tycho' over VO leerling met dyslexie. *Balans Belang* (januari 2005), pagina 3
- Paternotte, A. (2005). Onderwijs heeft een hoofdstuk overgeslagen. Inspecteur generaal Kervezee over onderwijs op maat aan zorgleerlingen. *Balans Belang* (februari 2005), 20 - 23
- Paternotte, A. (red.) (2005). De dyslexieverklaring. Over doel, rechten, betrouwbaarheid en bevoegdheid. *Balans Belang* (januari 2005), 20 –23
- Paternotte, A. (red.) (2005). Voortaan examen doen op de computer. Nieuwe regeling aangepaste afname examen. *Balans Magazine* (maart 2005), 29 – 30.
- Paternotte, A. Heel hard werken. Om een kind met dyslexie te leren lezen. Boekbespreking. *Balans Magazine* juli 2005 16- 19
- Paternotte, A. (2005) Minister wat wilt u nog meer? Aan voorwaarden vergoedingsregeling dyslexie bijna voldaan. *Balans Magazine* september 2005 12-17
- Paternotte, A. (2005) Wat is er in 25 jaar veranderd? Mogelijkheden bij dyslexie nog te weinig benut. *Balans Magazine* oktober 2005. 16-17
- Paternotte, A. (2005). Help Engels! Hoe leerlingen met dyslexie worstelen met het leren van de Engelse taal. *Balans Magazine* oktober 2005. 24-25
- Vlastuin, M. (2004). Word wakker! Dicteren via de computer effectief hulpmiddel. *Balans Belang* (september 2004), 33 – 36.
- Vlastuin, M. (2004). Daisyspeler soms niet vergoed. *Balans Belang* (november 2004), 28-29.
- Vlastuin, M (2005). Meester over je eigen leerproces. Digitaal huiswerkinstituut helpt bij planningsproblemen *Balans Belang* november 2004: pagina's 25 t/m 27:
- Vlastuin, M. (2005). Toegang tot kennismaatschappij. Ook voor kinderen met ernstige leesproblemen. *Balans Belang* (januari 2005), 24 – 27.
- Vlastuin, M. (2005). WSNS-gelden doeltreffend. Leescentrum behandelt kinderen met ernstige leesproblemen. *Balans Magazine* (maart 2005), 16 – 18.
- Vlastuin, M. (2005)Uitstekend dyslexiebeleid. Maar sfeer paste niet bij Renske. *Balans Magazine* (oktober 2005) 18-19
- Redactie Balans Belang. (2004) : Makkelijk Lezen Plein in Dronten. *Balans Belang*, september 2004
- Redactie Balans Belang. (2005) Gesproken jeugdtijdschriften. Verwijzing naar FNB. *Balans Belang* januari 2005. pag.7

- Redactie Balans Belang. (2005) Van Gemert en andere alternatieve behandelingen. Oproep tot discussie. *Balans Belang* januari 2005. pag.9
- Redactie Balans Belang. (2005) Opa's en Oma's leven mee. Oma Dini en haar kleinzoon Daniel. Samen strips verzamelen. Zo ging dat vroeger. Oma's vader laat erfemnis na, die pas een jaar geleden werd ontdekt.
- Redactie Balans Magazine. (2005) Cijfers, over cijfers geven aan leerlingen met dyslexie. *Balans Magazine* april 2005.
- Redactie Balans Magazine (2005) Tip voor examenkandidaten met dyslexie. *Balans Magazine* mei 2005
- Redactie Balans Magazine (2005) Schoolboeken in aangepaste leesvormen. FNB adviseert tijdige bestelling. *Balans Magazine* mei 2005 blz. 19
- Redactie Balans Magazine (2005) Brillen bij dyslexie *Balans magazine* blz. 3
- Redactie Balans Magazine (2005). Britt krijgt laptop. *Balans magazine* oktober 2005 blz. 5

Artikelen over het Steunpunt Dyslexie:

- Remediaal – Themanummer Dyslexie / Ouders en Dyslexie: Steunpunt Ouders
 SpeZiaal – Interview
 Transparant – Interview
 GezondGids van de Consumentenbond – artikel en vermelding Steunpunt

10.2.8 SLOA Vrijval Dyslexie

Site: www.dyslexiemonitor.nl

Handzaam overzicht op website en in implementatiekoffer

Beschrijving Dyslexiemonitor in de implementatiekoffer

Klein, B. & Kleijnen, R. (2005). De dyslexiemonitor. *Remediaal*, 5 (6), 35-38.

Kleijnen, R. & Klein, B. (2005). De dyslexiemonitor in het primair onderwijs. *Taal Lezen Primair*, nr. 17, 12-13.

10.3 Inhoudsopgave Implementatiekoffer

Ten behoeven van de samenwerkingsverbanden en scholen is een implementatiekoffer ontwikkeld, bevattend een cd-rom met relevante handreikingen en artikelen voor de implementatie. Diverse van bovengenoemde producten zijn opgenomen op deze cd-rom, evenals producten uit andere deelprojecten en uit het SLOA-Vrijvalproject Dyslexie. De cd-rom is uitgereikt aan de deelnemers van de conferenties voor het primair onderwijs. De inhoud is eveneens te downloaden via de site www.masterplandyslexie.nl. De implementatiekoffer bevat de volgende documenten.

Introductie

- Inleiding digitale implementatiekoffer Masterplan Dyslexie
 Gea Spaans, Projectleider Masterplan Dyslexie PO

Invoering 'Protocollen Leesproblemen & Dyslexie'

- 1 "Lezen is het belangrijkste dat je op school leert" - artikel
 Dubbelinterview met Hanneke Wentink, Expertisecentrum Nederlands en Chris Struiksmá, Pedologisch Instituut Rotterdam van de CED-Groep.

- 2 Implementatiewijzer bij het Protocol leesproblemen en dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs. Deze implementatiewijzer kwam tot stand uit bijdragen van: Thoni Houtveen, Universiteit Utrecht; Hanneke Wentink en Eveline Wouters, Expertisecentrum Nederlands; Kees Vernooij, CPS, en Ed Koekebacker, CED groep
- 3 Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het SBO - artikel
Eveline Wouters, Expertisecentrum Nederlands
- 4 Zelfbeoordelingslijst voor leerkrachten bij de invoering van het Protocol Leesproblemen en Dyslexie. Uit: Invoeren van het Protocol Leesproblemen & Dyslexie in de klas.
Sylvia Peters, Eveline Wouters en Hanneke Wentink, Expertisecentrum Nederlands
- 5a Kleutersignaleringslijst
Anneke Smits, OSO Windesheim, Eveline Wouters en Hanneke Wentink, Expertisecentrum Nederlands
- 5b Kleutertoetsen
Anneke Smits, OSO Windesheim, Eveline Wouters en Hanneke Wentink, Expertisecentrum Nederlands

Programma's & aanpakken

- 6 LISBO/VLOT- Leesimpuls/interventieproject voor het SBO – draaiboek . Voor leerlingen met hardnekkige leesproblemen en dyslectische leerlingen in het SBO
Kees Vernooij en Jaap van Gilst CPS, Thoni Houtveen en Jantine Kuijpers UU, Joop Stoeldraaijer EDUX, Ed Koekebacker CED groep, Anneke Smits OSO Windesheim
- 7 'We hebben een luxeprobleem' – artikel.
Leesimpuls (LISBO/VLOT-project) op SBO Het Kompas in Middelharnis
Ed Koekebacker, leesspecialist CED groep
- 8 Draaiboek Connect Klanken en Letters
Draaiboek Connect Woordherkenning
Draaiboek Connect Vloeiend lezen
Anneke Smits, OSO Windesheim, Hanneke Wentink en Wilma Jongejan, Expertisecentrum Nederlands
- 9 Dyslectische kinderen leren lezen - artikel
Individuele, groepsgewijze en klassikale behandeling van leesproblemen
Tom Braams, onderwijspsycholoog Braams & Partners
- 10 Rotterdamse Aanpak Dyslexie werkt - artikel
Chris Struiksma, CED groep, en Femke Scheltinga, UvA Pedagogische Wetenschappen
- 11 Handzaam overzicht materialen voor dyslexiebegeleiding -voorbeelduitwerking
Ria Kleijnen, Expertisecentrum Nederlands/OSO Tilburg

Coaching van dyslectische leerlingen

- 12 Training Coaching van dyslectische leerlingen in het Primair Onderwijs
Chris Struiksma, CED groep
- 13 Coachingstraject van dyslectische leerlingen in het Voortgezet Onderwijs
Heleen Schoots, KPC groep

Ouders

- 14 'Dyslexie, neem er even de tijd voor', voorlichtingsfolder voor ouders/verzorgers
Masterplan Dyslexie in samenwerking met Vereniging Balans
- 15 'Houvast bij leesproblemen en dyslexie op de basisschool', leidraad voor ouders
Vereniging Balans
- 16 'Heel hard werken om een kind met dyslexie te leren lezen' - artikel
Arga Paternotte, Vereniging Balans
- 17 'Minister wat wilt u nog meer?' – artikel
Arga Paternotte, Vereniging Balans
- 18 De dyslexieverklaring; over doel, rechten, betrouwbaarheid en bevoegdheid.
Standpunt Stichting Dyslexie Nederlands, redactie Arga Paternotte, Vereniging
Balans

Beleid Samenwerkingsverbanden inclusief tussenvormen

- 19 HARD-Interventieproject voor dyslectische leerlingen en leerlingen met hardnekkige
leesproblemen in samenwerkingsverbanden WSNS- scholen - draaiboek
Kees Vernooij en Jaap van Gilst CPS, Thoni Houtveen en Jantine Kuijpers UU, Joop
Stoeldraaijer EDUX, Ed Koekebacker CED groep, Anneke Smits OSO Windesheim
- 20 HARD-Interventieproject – beleid op het niveau van het samenwerkingsverband
Rivierengebied Midden-Nederland. Omgaan met leesproblemen en dyslexie binnen
het samenwerkingsverband
Ad Breedveld, Gerrie Klop, Hanneke Los, Marianne Maasland, Jan van der Sluis
(Intern begeleiders), Ed Koekebacker CED groep & Peter Los, EDUX
- 21 Een organisatorisch continuüm voor de zorgroute van leerlingen met leesproblemen
en dyslexie. Notitie rond "Tussenvormen" in het samenwerkingsverband/regio in het
kader van het Masterplan Dyslexie.
Chris Struiksma, Pedologisch Instituut Rotterdam/CED-Groep
- 22 Opzet vergelijking tussenvormen
Annemarie Vink, ABC, en Chruf van Kempen, WSNS samenwerkingsverband
Waterland
- 23 Uitwerking vergelijking tussenvormen
Annemarie Vink, ABC, en Chruf van Kempen, WSNS samenwerkingsverband
Waterland
- 24 Samenvattingen Tussenvormen in WSNS-samenwerkingsverbanden
 - Samenvatting tussenvorm Het Spelkwartier (swv Amsterdam Noord)
 - Samenvatting tussenvorm De Leesklas (swv De Liemers)
 - Samenvatting tussenvorm Leescentrum Het Kompas (swv Haarlemmermeer)
 - Samenvatting tussenvorm Leesclub (swv Helmond / Mierlo)
 - Samenvatting tussenvormen Taalgroep (S.W.V. A.M.G.Schmidt –Hilversum)
 - Samenvatting tussenvorm Leescentrum (swv Waterland)
 - Samenvatting tussenvorm Leescentra (swv Rotterdam Noord/Zuid)Annemarie Vink, ABC en Chruf van Kempen, WSNS samenwerkingsverband
Waterland
- 25 De professionaliteit van de behandelaar; explicatie van vaardigheden - artikel
Machteld Bakker, De Leeskliniek van het Pedologische Instituut Rotterdam

PO - VO: overgang en overdracht

- 26 Een goede start voor leerlingen met dyslexie in het voortgezet onderwijs – overgang van PO naar VO
Mariët Förrer, CPS en Mieke Poelman, Seminarium voor Orthopedagogiek
- 27 Perspectieven voor de overdracht - artikel
Mieke Poelman en Els van den Dries, Seminarium voor Orthopedagogiek

Beleidsinstrumenten Taal / Lezen & Dyslexie

- 28 De dyslexiemonitor in het primair onderwijs - artikel
Ria Kleijnen, Expertisecentrum Nederlands/OSO Tilburg, en Berber Klein, Expertisecentrum Nederlands
- 29 Dyslexiemonitor – handreiking
Ria Kleijnen, Expertisecentrum Nederlands/OSO Tilburg, en Berber Klein, Expertisecentrum Nederlands
- 30 ZEK Dyslexie. Kader voor de kwaliteitszorg, zelfevaluatie en visitatie van dyslexie in het primair, voortgezet en (voortgezet) speciaal onderwijs.
Cor Hoffmans, Beekveld en Terpstra

10.4 Inhoudsbeschrijving DVD Hoezo leesproblemen en dyslexie in de lerarenopleiding?

Op de dvd zijn te vinden:

- 1 Filmfragmenten met:
- interviews van docenten en studenten uit de pilots over hun ervaringen;
 - interviews met de pilotleiders, onderzoekers en een paar kernteamleden over de opbrengst van het project;
 - voorbeelden van hoe om te gaan met het beoordelingskader en beoordelingsgesprekken;
 - quotes van studenten over dyslexie in de opleiding;
 - uitleg van Aryan van der Leij over definitie van dyslexie (fragmenten uit de dvd 'Hoezo dyslexie?');
 - presentatie over leesproblemen en dyslexie door studenten van Pabo Almere;
 - quotes van betrokkenen bij het project over het 'waarom' van deelnemen aan project (kernteamleden, projectleider, pilotleiders van opleidingen ed.).
- 2 Documenten:
- beoordelingskader 'De o van olifant en de o van bok';
 - sheets met uitleg over STARR(T)-methodiek;
 - ideeënboek met voorbeelden van leerarrangementen;
 - uitwerkingen van workshops leesproblemen en dyslexie (Hogeschool van Rotterdam);
 - tijdschrift Remediaal (themanummer over leesproblemen en dyslexie, aug. 2005);
 - powerpointpresentatie van een student uit de pilot over hoe eigen project is verlopen;
 - powerpointpresentatie Aryan van der Leij over definitie leesproblemen en dyslexie;
 - verkorte versie van het onderzoeksrapport 'Dyslexie op de agenda';
 - onderzoeksverslag per pilotopleiding;
 - literatuurlijst (incl. verwijzing naar websites ed.)
 - projectinformatie (per deelproject) en totaaloverzicht producten MA Dyslexie;
 - inhoudsbeschrijving cd-roms van project 'leesproblemen en dyslexie in beeld' (sbo/po);

- colofon met informatie over alle betrokkenen bij project.
- 3 Overige:
 - verwijzingen naar websites/ links;
 - film 'Hoezo dyslexie?' (van dvd 'Hoezo dyslexie?')
 - voice-overs per pagina (om te horen wat op pagina te vinden is).

De dvd-rom maakt onderdeel uit van een tabbladenmapje . In de map zijn 5 losse tabbladen te vinden met de volgende labels:

- opdrachten voor docenten;
- opdrachten voor studenten;
- extra informatie;
- twee tabbladen zijn nog zelf in te vullen.

Achter de tabbladen met 'opdrachten voor docenten' en 'opdrachten voor studenten' zijn tien opdrachtkaarten toegevoegd met voorbeelden van hoe docenten en studenten de filmfragmenten en documenten kunnen inzetten in hun onderwijsactiviteiten. Daarnaast is het voor de gebruiker mogelijk om zelf ook materialen (brochures, kaarten en dergelijke) te verzamelen in de map. Het materiaal op de dvd kan hierdoor gerichter worden ingezet en/of worden uitgebreid tot complete (al bestaande) 'leerarrangementen' binnen de opleiding.

10.5 Scholingen, bijeenkomsten en conferenties

Het Masterplan Dyslexie heeft zelf een aantal scholingen, bijeenkomsten en conferenties georganiseerd. Deze bijeenkomsten zijn gemarkeerd met een * achter de datum. Daarnaast heeft het Masterplan Dyslexie haar medewerking verleend aan diverse door andere organisaties georganiseerde bijeenkomsten, door middel van lezingen en workshops.

10.5.1 Primair onderwijs

2004

- 1-10 Studiedag Primair Onderwijs, LBRT, Inleiding 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie in groep 5-8', 1 oktober 2004 te Utrecht (370 deelnemers)

2005

- 21-1* Voorschooling Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, Hogeschool Domstad, Utrecht (ong. 70 deelnemers)
- 22-1 Docentendag over Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, Seminarium voor Orthopedagogiek, Utrecht (28 docenten)
- 27-1 Colloquium EN over Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8 en Masterplan Dyslexie (ong. 20 collega's)
- 31-1 Ouderavond over dyslexie, BS De Hazesprong, Nijmegen (ong. 70 ouders en het team)
- 4-2 Intervisiebijeenkomst Dyslexiespecialisten (2x) over Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 5-8, OSO Windesheim, Zwolle (ong. 50 dyslexiespecialisten en docenten OSO Windesheim)
- 7-3 Conferentie Leren in Lunteren WSNS+, workshop: Ralfi en Lisbo project (ongeveer 35 deelnemers)

- 8-3 Conferentie Leren in Lunteren WSNS+, workshop HARD-interventieproject; effectief omgaan met hardnekkige leesproblemen en dyslectische leerlingen binnen een samenwerkingsverband (ong. 25 deelnemers)
- 8-3 Conferentie Leren in Lunteren WSNS+, workshop: Het Leescentrum van het samenwerkingsverband 'Waterland'
- 9-3 Conferentie Leren in Lunteren WSNS+, training 'Masterplan Dyslexie: Monitor dyslexie en Protocol midden- en bovenbouw; inhoud en route, Lunteren (ong. 25 deelnemers, schooldirectie- en bovenschools niveau)
- 9-3 Conferentie Leren in Lunteren WSNS+, workshop: Protocol leesproblemen en dyslexie in de sbo praktijk (ongeveer 25 deelnemers)
- 10-3 Studiedag GHUM 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, inleiding en workshop 'Leesmotivatie en Leesbeleving' (3x) (ong. 50 leerkrachten en lb'ers)
- 16-3* Voorscholing Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, Hogeschool Domstad, Utrecht (ong. 100 deelnemers)
- 8-4* Voorscholing Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, KPC-Groep, 's-Hertogenbosch (ong. 100 deelnemers)
- 13-4* Activiteit georganiseerd door Masterplan Dyslexie Voorscholing Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8, Buitensociëteit, Zwolle (ong. 100 deelnemers)
- 26-4 Conferentie Taalonderwijs nu en straks, Presentatie 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8', Zwolle (ong. 100 deelnemers)
- 26-4 Conferentie Taalonderwijs nu en straks, Workshop 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-4', Zwolle (3x, samen 95 deelnemers)
- 26-4 Conferentie Taalonderwijs nu en straks, Workshop 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie in het speciaal onderwijs', Zwolle (2x, samen 40 deelnemers)
- 26-4 Conferentie Taalonderwijs nu en straks, Wrokshop 'De Dyslexiemonitor', Zwolle (ong. 70 deelnemers)
- 18-5 Informatiebijeenkomst SLIM-Project, Nijmegen (ong. 150 leerkrachten en directieleden uit SBO)
- 20-5 Dyslexie een doorlopende zorg, 9e Landelijke Conferentie Taal-Lezen, Seminarium voor Orthopedagogiek, Roermond, inleiding 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8' (ong. 120 deelnemers)
- 25-5 Informatiebijeenkomst SLIM-Project, Nijmegen (ong. 50 leerkrachten en directieleden uit SBO)
- 1-6 Studiedag Taalcoördinatoren Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8 (50 deelnemers);
- 03-6 Dyslexie een doorlopende zorg, 9e Landelijke Conferentie Taal-Lezen, Seminarium voor Orthopedagogiek, Roermond, inleiding 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8' (526 deelnemers);
- 12-10 Informatiemiddag 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8 en Tussendoelen Gevorderde Geletterdheid', WSNS Wijchen, De Klimop-school, (ong. 90 leerkrachten 5-8, directieleden, Rt'ers, lb'ers, coördinator SWV, schoolbegeleider Marant).
- 28-10 College 'Protocollen Leesproblemen en Dyslexie' en 'Zwakke lezers vloeiend leren lezen', RU Nijmegen, (ong. 150 4e jaars studenten orthopedagogiek)
- 3-11* Conferentie 'SBO en taal/lezen & dyslexie', Eindhoven 130 deelnemers

- 9-11 Studiedag 'Een dyslexievriendelijke school', Inspectie Academie, De Meern (20 deelnemers)
- 14-11* Conferentie 'Protocollen Leesproblemen en dyslexie & implementatie, Nieuwegein (300 deelnemers)
- 22-11* Conferentie 'SBO en taal/lezen & dyslexie', Zwolle (130 deelnemers)
- 23-11* Conferentie 'Protocollen Leesproblemen en dyslexie & implementatie, Zwolle (300 deelnemers)
- 29-11* Studiedag 'Implementatie van het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8. Expertisecentrum Nederlands, Nijmegen (25 Ib'ers uit SWV Arnhem-noord)
- 1-12* Conferentie 'SBO en taal/lezen & dyslexie', Maarssen 130 deelnemers
- 6-12* Conferentie 'Beleid & continuüm van zorg taal/lezen & dyslexie', Amersfoort (150 deelnemers)
- 7-12 Afsluitende bijeenkomst SLIM-project, EN, Nijmegen
- 14-12 Afsluitende bijeenkomst SLIM-project, EN, Nijmegen

2006

- 31-01* Conferentie 'SBO en taal/lezen & dyslexie', Amersfoort 160 deelnemers (31 jan. 2006)
- 13-03 Conferentie WSNS+ - workshop: LISBO/VLOT
- 13-03 Conferentie WSNS+ - workshop Tussenvorm Helmond Mierlo
- 14-03 Conferentie WSNS+ - workshop sbo protocol Leesproblemen & dyslexie
- 14-03 Conferentie WSNS+ - workshop dyslexiemonitor in het primair onderwijs
- 15-03 Conferentie WSNS+ - workshop aanpak taalbeleid in swv Maastricht
- 15-03 Conferentie WSNS+ - workshop de Leesklas
- 15-03 Conferentie WSNS+ - workshop Dyslexie en ouders

10.5.2 Voortgezet onderwijs

2004

- 1 december Conferentie rond presentatie Protocol Dyslexie VO (600 deelnemers)

2005

- 14 februari* Werken met het Protocol Dyslexie voortgezet onderwijs (12 deelnemers);
- 18 februari* Werken met het Protocol Dyslexie voortgezet onderwijs (20 deelnemers);
- 24 maart* Presentatie Landelijke vereniging swv'en vo te Amersfoort (15 coördinatoren swv'en);
- Maart* Presentatie swv NO-Overijssel (15 zorgcoördinatoren);
- April* Presentatie swv Groningen (16 zorgcoördinatoren);
- April* Presentatie swv ZO-Drenthe (17 zorgcoördinatoren);
- April* Presentatie swv Zwolle (19 zorgcoördinatoren);
- Mei* Nascholing Swv NO-Overijssel (24 zorgspecialisten en ib'ers);
- 20 mei Conferentie in Roermond (200 leraren VO);
- 24 mei* Presentatie regionale bijeenkomsten Landelijke vereniging swv'en vo Zwolle, 20 coördinatoren swv'en);
- 24 mei* Presentatie regionale bijeenkomsten Landelijke vereniging swv'en vo Hoorn (20 coördinatoren swv'en);

31 mei*	Presentatie regionale bijeenkomsten Landelijke vereniging swv'en vo Rotterdam (20 coördinatoren swv'en);
3 juni	Conferentie in Ede (600 leraren VO);
7 juni*	Presentatie regionale bijeenkomsten Landelijke vereniging swv'en vo Oss (20 coördinatoren swv'en)
8 juni*	Presentatie regionale bijeenkomsten Landelijke vereniging swv'en vo Tilburg (20 coördinatoren swv'en);
Sept-dec.*	Nascholing Dyslexiecoach 4 bijeenkomsten te Rotterdam (14 zorgspecialisten en ib'ers);
7 september*	Presentatie swv Gouda (36 zorgcoördinatoren);
9 september*	Presentatie swv Rotterdam (9 zorgcoördinatoren);
29 september*	Taalconferentie Utrecht (workshop voor 10 docenten vo);
5 oktober*	Conferentie Grensoverschrijdende integrale leerlingen zorg te 's-Hertogenbosch (250 docenten en directies VO in Nederland en Vlaanderen);
6 oktober*	Presentatie swv Amsterdam (Taalweb) (15 zorgcoördinatoren);
6 oktober*	Presentatie swv Middelburg (3 zorgcoördinatoren);
11 oktober*	Presentatie swv Amersfoort (20 zorgcoördinatoren);
13 oktober*	Presentatie swv Den Helder (zorgcoördinatoren);
25 oktober*	Presentatie school Bilthoven (alle betrokkenen op school);
3 november*	Presentatie swv Oss (zorgcoördinatoren);
3 november*	Presentatie school Spijkenisse (90 betrokkenen op school);
9 november*	Presentatie swv Purmerend (zorgcoördinatoren);
16 november*	Conferentie Dyslexie, mij een zorg?! (500 docenten, zorgspecialisten, managers en swv'en vo)
Najaar*	Presentatie swv Utrecht (zorgcoördinatoren).
<i>2006</i>	
Voorjaar	Regionale bijeenkomst schoolleiders Schoolmanagers VO;
nog te plannen*	Overdrachtsconferentie educatieve infrastructuur.

10.5.3 Lerarenopleidingen

<i>2005</i>	
Voorjaar	Twee workshops tijdens het VELON congres Groningen (50 docenten en programmacoördinatoren)
14 juni*	Overdrachtsconferentie Beoordelingskader en ervaringen pilots (35 docenten, programmacoördinatoren en schoolbegeleiders)
25 november*	Regionale overdrachtsconferentie over implementatie beoordelingskader, ervaringen van de pilots en demonstratie van materialen te Utrecht
30 november*	Regionale overdrachtsconferentie over implementatie beoordelingskader, ervaringen van de pilots en demonstratie van materialen te Zwolle

10.5.4 Afstemming onderwijs – zorg

2004

5 mei CVZ Diemen, L. Verhoeven, Presentatie ten behoeve van Dyslexie begeleidingsgroep (ongeveer 12 mensen) 'Afstemming Onderwijs en Zorg: Naar een Plan van Aanpak'.

2005

24 augustus Egmond aan Zee, J. Vloedgraven & L. Verhoeven 'Computer-based screening of reading problems and dyslexia in the early grades', Presentatie op European Graduate School on Literacy (ongeveer 30 internationale onderwijskundigen).

24 augustus Egmond aan Zee, J. Keuning & L. Verhoeven 'Computer-based screening of dyslexia in the upper grades', Presentatie op European Graduate School on Literacy (ongeveer 30 internationale onderwijskundigen)

26 november CVZ Diemen, L. Verhoeven, Presentatie ten behoeve van Dyslexie begeleidingsgroep (ongeveer 12 mensen) 'Signalering van lees- en spellingproblemen in het primair onderwijs'

10.5.5 Afstemming met de ouders

Presentaties:

- presentaties Steunpunt Dyslexie, Balans Regio, voor ouders, met gemiddeld 60 deelnemers;
- PABO Amsterdam voor circa 25 PABO-studenten;
- presentatie op Conferentie 'Dyslexie, mij een zorg', voor het voortgezet onderwijs;
- presentatie op Onderwijs en Handicap Markt 2 en 3 december, voor ouders en andere betrokkenen.

Stands op beurzen:

- NOT februari 2005 te Utrecht;
- Bibliotheek Haarlem (Makkelijk Lezen Plein);
- LBRT Congres 7 november 2005 te Ede;
- Cliëntenbeurs 11 november 2005;
- Conferentie 16 november 2005 "Dyslexie mij een zorg" te Ede;
- Onderwijs en Handicap Markt op 2 en 3 december 2005.